

CONRESS
Contemporary Research in
Economics and Social
Sciences

*İktisat ve Sosyal Bilimlerde
Güncel Araştırmalar*

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
İ.İ.B.F. DERGİSİ

CİLT:2 SAYI:2

YEDİTEPE
ÜNİVERSİTESİ
YAYINEVİ

Conress
Contemporary Research in Economics and Social Sciences

İktisat ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar

Yeditepe Üniversitesi İİBF Dergisi
Cilt: 2 Sayı: 2

ISSN: 2587-1846
eISSN: 2636-8153

Yayın Sahibi:

T.C. Yeditepe Üniversitesi adına
Prof. Dr. Canan Aykut Bingöl

Yayımlayan Kuruluş:

T.C. Yeditepe Üniversitesi

Yayımcı Adresi:

T.C. Yeditepe Üniversitesi, 26 Ağustos Yerleşkesi,
İ.İ.B.F. /Hukuk Fakültesi No:518, 34755 Ataşehir-İstanbul

Yayının Türü: Yaygın süreli yayın

Yayın Şekli: 6 aylık – Türkçe / İngilizce

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Prof. Dr. Dursun Arıkboğa

Editör:

Doç. Dr. Gökçe Bayındır Goularas

Yayına Hazırlama Sorumlusu:

İsmail Kadir Hürdoğan

CONRESS, yılda iki kere yayımlanan (Haziran-Aralık) iki hakemli bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazılar yazarın kişisel görüşünü yansıtır.

Yayımlanan yazılar kaynak gösterilerek kullanılabilir.

Tel: 0216 578 00 00

conress@yeditepe.edu.tr

Sena Ofset · Sertifika no. 12064
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat
No: 4NB 7-9-11 Topkapı, 34010, İstanbul
Tel: 0212 613 38 46

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Dursun Arıkboğa
Prof. Dr. Natalya Ketenci
Prof. Dr. Şule Aydeniz
Doç. Dr. Alper Altınanahtar
Doç. Dr. Gökçe Bayındır Goularas
Dr. Öğr. Üyesi Barış Gençer Baykan
Dr. Öğr. Üyesi Bilgen Sütçüoğlu
Dr. Öğr. Üyesi Çağrı Levent Uslu
Dr. Öğr. Üyesi Gizem Alioğlu Çakmak
Dr. Öğr. Üyesi Işıl Zeynep Turkan İpek

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet İçduygu, *Koç Ü.*
Prof. Dr. Cenap İltter, *California State University*
Prof. Dr. Erdinç Altay, *İstanbul Ü.*
Prof. Dr. Esim Can, *Yıldız Teknik Ü.*
Prof. Dr. Feroz Ahmad, *Yeditepe Ü.*
Prof. Dr. Méropi Anastassiadou, *INALCO*
Prof. Dr. Nesrin Algan, *Ankara Ü.*
Prof. Dr. Nilüfer Narlı, *Bahçeşehir Ü.*
Prof. Dr. Ömer Gökay, *Yeditepe Ü.*
Prof. Dr. Ramazan Sarı, *Orta Doğu Teknik Ü.*
Prof. Dr. Serdar Ongan, *St. Mary's College of Maryland*
Prof. Dr. Yelena Kalyuzhnova, *University of Reading*
Assoc. Prof. Olga Shemyakina, *Georgia Institute of Technology*

Hakem Kurulu / Referees

Prof. Dr. Ali E. Eke, *Yeditepe Ü.*
Prof. Dr. Ali Ergur, *Galatasaray Ü.*
Prof. Dr. Ashı Z. Alicı, *Yeditepe Ü.*
Prof. Dr. Cengiz Okman, *Yeditepe Ü.*
Prof. Dr. Emin Gürses, *Sakarya Ü.*
Prof. Dr. Ferda Halıcıoğlu, *Medeniyet Ü.*
Prof. Dr. Feroz Ahmad, *Yeditepe Ü.*
Prof. Dr. İdil Uz, *Yeditepe Ü.*
Prof. Dr. Jale Civelek, *Yeditepe Ü.*
Prof. Dr. M. Fazıl Güler, *Yeditepe Ü.*
Prof. Dr. Meral Öztoprak, *Yeditepe Ü.*
Prof. Dr. Nuray Ekşi, *Yeditepe Ü.*
Prof. Dr. Ruşen Keleş, *Ankara Ü.*
Prof. Dr. Şarman Gencyay
Prof. Dr. Şule Aydeniz, *Yeditepe Ü.*
Prof. Dr. Taner Timur, *Ankara Ü.*
Prof. Dr. Uğur Soytaş, *Orta Doğu Teknik Ü.*
Doç. Dr. Ali Arı, *Marmara Ü.*
Doç. Dr. Barış Tekin, *Marmara Ü.*
Doç. Dr. Beyza Ç. Tekin, *Galatasaray Ü.*
Doç. Dr. Birol Caymaz, *Galatasaray Ü.*
Doç. Dr. Demet Lüküslü, *Yeditepe Ü.*
Doç. Dr. Didem Danış, *Galatasaray Ü.*
Doç. Dr. Murat Yüceşahin, *Ankara Ü.*
Doç. Dr. Orçun Söylemez, *Marmara Ü.*
Doç. Dr. Şirin Dilli, *Giresun Ü.*
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Sevensen, *Yeditepe Ü.*
Dr. Öğr. Üyesi Bilgen Sütçüoğlu, *Yeditepe Ü.*
Dr. Öğr. Üyesi Çağatay Akarçay, *Marmara Ü.*
Dr. Öğr. Üyesi Çağrı Levent Uslu, *Yeditepe Ü.*
Dr. Öğr. Üyesi Deniz Tansi, *Yeditepe Ü.*
Dr. Öğr. Üyesi Pelin Sönmez, *Kocaeli Ü.*
Dr. Öğr. Üyesi Ural Aküzüm, *Bilgi Ü.*

CONRESS

Contemporary Research in Economics and Social Sciences

İktisat ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 237 — **Comparison of the State and Nation-Building Process in Germany and Turkey**
Almanya ve Türkiye’de Devlet ve Ulus İnşası Süreçlerinin Kıyaslanması
Prof. Dr. Hasret Elçin Kürşat Coşkun
- 255 — **Impact of the Global Financial Crisis on the Level of Capital Mobility in EU Members**
Küresel Finansal Krizin AB Üyelerinde Sermaye Hareketliliğine Olan Etkisi
Prof. Dr. Natalya Ketenci
- 281 — **Osmanlı Tiyatrosu’nda Modernleşmenin İzdüşümleri**
The Traces of Modernization in the Ottoman Theatre
Dr. Öğr. Üyesi Melih Görgün
- 299 — **Türkiye’den Göç Etmiş Azınlıklar Diasporasında Kültürel Miras Olarak Türk Dili**
Turkish as a Cultural Heritage Element in Diaspora Minorities
Öğr. Gör. Armen Tanikyan
- 317 — **Politik Bir Fenomen Olarak Ekmek: 2008 Mısır’ında Ekmek İsyanı**
Bread as a Political Phenomenon: Bread Riot in Egypt in 2008
Muhammed Emre Küçükşahin

Comparison of the State and Nation-Building Processes in Germany and Turkey

Hasret Elçin Kürşat Coşkun¹

¹Yeditepe University, elkursat@gmail.com

0000-0003-4563-5133

Abstract

The similarities between Germany and Turkey/Ottoman Empire in the state development are astonishingly more than the differences: Both are late empires. Empire in the state development are astonishingly more than the differences: Both are late empires. While the centralization of political power progressed continuously in the West European states after the 17th Century, an opposite development took place in both empires; in the direction of weakening and disintegration of the centers. Territorial losses and disintegration on the peripheries characterize the both empires.

The unification and the creation of a sovereign, national state could be accomplished under the leadership of the armies and by their military success both in Germany and in Turkey. The bourgeoisie of both countries was too weak to play a leading role. Therefore, in both empires all key positions were occupied by the military, which increased its domination and influence in the society and politics. One of the main differences between Turkey and Germany lies in their democratization processes.

Submission Date: 14.10.2018

Acceptance Date: 20.11.2018

Contemporary Research in Economics and Social Sciences Vol.:2 Issue:2 Year:2018,
pp. 237-253

Keywords: centralization, national state, military, autocracy, political power

Almanya ve Türkiye’de Devlet ve Ulus İnşası Süreçlerinin Kıyaslanması

Öz

Almanya ve Türkiye/Osmanlı İmparatorluğu’ndaki devlet gelişim sürecindeki benzerlikler şaşırtacak kadar farklılıklardan fazladır. İkisi de geç imparatorluklardı. Merkezi bir siyasi otorite ve homojenleşmiş bir ulus, her ikisinde de diğer Batı Avrupa devletlerine kıyasla çok geç gelişti. 17. yüzyıldan sonra Batı Avrupa devletlerinde, merkezi siyasi güç gittikçe kuvvetlenirken iki imparatorlukta da merkezlerin güç kaybetmesi ve dağılması yönünde, yani tam ters yönde bir gelişme ortaya çıktı: Her iki imparatorluğu 18. yüzyıldan itibaren sınırlarda toprak kayıpları ve ufalanmalar karakterize eder.

Türkiye ve Almanya’da egemen bir ulusal devletin kurulması ancak orduların liderliğinde ve savaştaki başarılarıyla mümkün oldu çünkü her iki ülke de burjuvanın liderliği üstlenebilmesi için çok güçsüzdü. Dolayısıyla bütün anahtar mevkiler, toplumda ve siyasette hâkimiyetini arttıran ordu tarafından tutuldu.

Türkiye ve Almanya arasındaki en büyük fark ise demokratikleşme süreçlerindedir: Almanya 1950’lerde oluşmakta olan Avrupa Ortak Pazarı’na entegre edilirken, bilindiği gibi Türkiye Avrupa Birliği üyeliğine halen kabul edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: merkezileşme, ulus devlet, askeriye/ordu, otokrasi, siyasi güç

1. Introduction

The German sociologist Norbert Elias is still not very well known in Turkey although his remarkable synthesis of Freudian psychology, sociology and the theory of state would contribute substantially to our understanding of the Ottoman-Turkish history, in comparison to the historical development of other states. In this article I have tried to compare the state-and nation-building processes in Germany and in the Ottoman Empire and its descendant Turkey on the basis of the Civilizational Theory of Norbert Elias. I have concentrated on the similarities which have escaped the notice of scholars until now and not on the apparent differences. According to Norbert Elias civilizational processes are directly interrelated with state-building ones. His paradigm is universally applicable because he tries to determine the structural peculiarity of social transformational processes through the comparative method. Hence his method is not abstract or speculative as it is in most of the evolutionist models but both historically and empirically founded. This article concentrates on an application of the Civilization Sociology of N. Elias on the empirical cases of Germany and Turkey, focussing especially on the decivilizing effects of relations between states and of their interaction with the state-building processes in both countries.

2. The Theoretical Frame Work of This Work: On the Civilizational Theory of Norbert Elias¹

The state, which monopolizes the means of coercion (instruments of killing, soldiers, the police, e.g.) and therefore the right to exercise violence, prohibits violence between people, thus pacifying the society. The attained level of pacification of the society by the state corresponds to the level of development of the self-control/self-regulation of individuals, that is, to the controlling of the drive to exercise physical violence, the control of aggression.

¹ The theoretical framework of this article is based on Elias's works (see Elias, 1976, 1978, 1978, 1983, 1984, 1987, 1990; Elias & Scotson, 1965; Elias, Scotson, & Schröter, 1990).

“The stability of the psychic self-restraint apparatus, which appears in the habitus of every ‘civilized man’, stays in a very narrow relation with the development of the monopoly institutions of physical violence and with the stability of social central organizations. Only with the emergence of such stable monopoly entities and organizations, the social moulding and restraint-apparatus, which let the individual gain the capability of self-regulation, grows (Elias, 1976, pp. 327–328).”

Fear and the feeling of threat, whatever the source, that is, dangers posed by nature and dangers caused by the society, other humans or other states at the international level, hampers the process of civilization. This holds also, and especially, for the *unpredictability* of state violence -e.g. arbitrary- violence by the security agents or of violence by other states. Hunger, poverty, forced migration or flight, natural catastrophes, and threats caused by other states, all these cracks the “thin shell” of individual civilization.

In Elias’ theory of the interdependent processes of the monopolization of violence (state-building) and of the civilization of the psyche, that is the development of a continuous, regular self-control, there are two stages: The first stage is that of the emergence of a central monopoly of violence and the second one, that of *predictability* and the barracking of the specialists of violence (army and the police) so that they are not visible in the normal life of citizens. We can call this second stage the “*civilizing of the civilizing agents*”. The lessening of the fear of violence-exercising state agents depends on their withdrawal to their barracks so that they are only present and visible if an act against the laws takes place: That is to say, only when *the rule of law* dominates. But this impersonal continuous potential of coercion becomes ever present in the minds of citizens and the consistent pressure it exerts in the lives of people creates a consistent, continuously functioning self-restraint/self-control apparatus; shortly, the more civilized the state is, the more civilized and pacified is the society. The civilization of the civilizing agents as the later stage of the process of the civilization and of state-formation has a corresponding individual psychic process. This is the psychogenesis of state-building and of the civilizational process.

Vice versa, the weakening of the state through national or international causes and the decivilization of the agents of violence and coercion, of the so-called security agents, constitute a decivilizing momentum for the society or, in other words, the reversal of the process of civilization.

3. The Decisive Developments until the Fall of Both the Late Empires

Are there any similarities between these two seemingly different countries, states and histories, which would make a comparison possible? I dare make the statement that the historical developments of both these states reveal big structural similarities even when the comparable stages of development might have time lags. To begin with, my subject is the similarities and not the differences between the historical developments in Germany and Turkey/Ottoman Empire. Sociologically regarded, both Germany and Turkey were ruled by autocracy for a longer duration than that of other European states until the end of the second decade of the 19th century, although they both were formally constitutional monarchies (Elias, 1990). The weakness of the bourgeoisie characterized both societies and their political systems. If we take the civilizational theory of Norbert Elias as the foundation of our analysis in this article, one of his main findings is the correspondence between the level of state development and the psychic structure of people as well as the level of economic development as I have tried to summarize in the previous section. So, we can conclude that the personality structures of Germans and Turks/Ottomans were modelled after a long-lasting tradition of absolutism over the centuries. The model of an authoritarian state, command and submission, and sharply formed subordinate and superior relationships could be observed in the state hierarchy, the police, the army, but also in families in both states (Elias, 1978), because the authoritative structure of the state paralleled the authoritative family structure in Germany (and in the Ottoman Empire), which could only be broken in the 1970s through the student revolts, and their successful integration into the socio-political

structure transformed the dominant system considerably, whereas the over-spilled students' movement in Turkey was suppressed with cruelty by the Turkish state.

Germany and Turkey were both lately emerging nations (Kushner, 1977). In both societies the moving dynamics for the emergence of nationalism as a doctrine and as a system of belief came from the sphere of interstate relations, from external causes. Be it from the collective anxiety about the integrity and survival of their own society, be it from the ideal of regaining the lost power of their state and in the eyes of thus of the representatives of the states, or be it a desire for exalted status and prestige other states, and last but not least, a passion to strengthen the instruments of ruling – all these motives can be found in all late forthcoming nationalisms of the newly emerging states of the early 20th Century.

242

In both societies, a form of integral nationalism (Arai, 1992; Elias, 1990) factually developed parallel to acceptance and recognition of violence (Kürşat-Ahlers, 1996). In both societies Darwinism became a dominant vision of the world. It is not by chance that the suppression or mass annihilation of ethnic-religious minorities took place in the territories of both states. Even if racism and its actual deeds (Holocaust in Germany) cannot be analyzed at the same ethical level- Holocaust was a unique genocide in the world history- politics, dominant collective opinions and convictions were dominated by the racist ideology in both societies (Gawrych, 1986).

The character of nationalist ideas cannot be deduced out of the analysis of the history of thoughts and ideas, that means, by the study of words of ideologues and thinkers. Decisive is the genesis of inner and interstate power relations. I point out only the important turning points in this respect:

Both states experienced for a long time a period of imperial grandiosity and power and then lost these superiorities. This loss of grandiosity was the constituent of a past-oriented ideal (Elias, Scotson, & Schröter, 1990, pp. 44–45, 147), which strived for the reinstallation of the lost power. Members or citizens of both states experienced the

loss of grandiosity, the highest rank in the global state hierarchy and so fear and inferiority characterized both the societies.

Again and again the representatives of both states were threatened from all sides of their state borders. In this process of disintegration on the margins of both states, new and autonomous states came into being, like Switzerland and the Netherlands as the early examples in German history, and DDR as the latest; these are all trauma-producing examples in a long process. In the case of the Ottoman Empire the territorial contraction which began in the 18th Century was the loss of the Balkans, which inflicted on the political elite and the Muslim population the most painful collective narcissistic wound: The majority of the political and military elites of the Ottoman Empire had been born in the Balkans.

This feeling of panic and the fright of an imminent fall can be sensed in the following quotation of Celal Nuri (as cited in Kürsat-Ahlers, 1996), one of the leading Young Turks: “I am incapable of explaining our anxiety. The whole world is our enemy, the whole world of Unbelievers...” This psychological mood has still not been overcome until now. The stereotyped phantasy of international relations continues still in the Turkish society, formulated as such: “There are no friends of Turkish people in the world other than Turks themselves.”

The process of state building in Germany and in the Ottoman Empire developed regressively in the opposite direction compared with the majority of other European states (Kürsat-Ahlers, 2003), that is, in the direction of the weakening of the central power and the strengthening of centrifugal powers. One of the factors was certainly the gigantic geographical expanse of both the empires. The age of empires had expired. While such European countries as England, Sweden or France developed from feudal Middle Age estate-states to more integrated and more centralized absolutist monarchies (Tilly, 1990), power rates shifted in the long run from the emperor who represented political integration to the local land aristocracy in Germany, and in the Ottoman Empire from the Sultan to the decentralized local land gentry which had gained more and more economic independence and, with respect to its military potential and as the result of that, also political independence from the

central Ottoman power, the Sultan (Kürsat-Ahlers, 2003). That means, contrary to the growing centralization in other European regions, the German Empire experienced a disintegration of the central power. Exactly the same regressive development is observed in the Ottoman Empire: Beginning with the 17th Century the monopoly of violence and of taxation increasingly slipped out of the grip of the central power although these two basic prerogatives of a centralized state had never been completely monopolized, even in the earlier times of the Ottoman Empire (Faroghi, 1993). Now the degree of centralized state existence decreased even more. Marauding armed groups, which fought against each other and against the central state, characterized the 17th and 18th Centuries in the Ottoman Empire while the West European States achieved a higher level of centralization and an increasing power rate of kings.

Germany also became a major war arena where the lords and their armies from other Catholic and Protestant countries carried out their power struggle and the armies from different regions fought against each other. In the Thirty-Years War Germany lost one-third of its population; the whole country was reduced to fire and ashes. Summa summarum, both societies remained backward on the level of pacification, civilization and the strength of central power -these three components are actually interdependent. Both lagged behind the European standards of state formation.

As the Ottoman Empire was called “the sick man on the Bosphorus” Germany almost sank, economically and socially, into the darkness of the Middle Ages. At the beginning of the 19th Century, as the queen of Prussia escaped from the Revolutionary Army of Napoleon when it marched into Germany, she became a symbol for German humiliation. Therefore an exaggerated, idealizing assessment of the military and its performance followed the successful Wars of Liberation (1812-1814). The political unification of Germany did not succeed by the rising power of the bourgeoisie but through her triumph over France under the leading military and aristocracy, in other words, by the triumph of the German aristocracy and the war canon over the German bourgeoisie.

The hegemony of the military, the status of the military- and of the bureaucratic aristocracy as the most powerful and formative stratum of the German society became reinforced. So, the Hohen Zollern state carried all the distinguishing marks of a military state. The expansion of the war canon in the whole society can be observed in the widening of the sphere of satisfaction demanding groups, the proliferation of duels and violent fraternities (Kürşat, 2004). The weak German bourgeoisie assimilated itself into the war canon and participated in the romanticizing of power and the glorification of violence: Brutalization and further depacification of the society characterized both the reigning time of the Emperor Wilhelm and the Weimar Republic after the defeat in the First World War.

A similar political structure of violence contemporaneously prevailed in the Ottoman Empire: The modernization and westernization of education began first in the army in order to transcend the inferiority of the military in comparison to the European powers, which had resulted in territorial losses (Davison, 1963; Kürşat, 2003). The Sultan and the Ottoman elite struggled to reverse this process. So, the military cemented its formative model-building function in the Ottoman Empire, which opened itself to Western technology and civilization beginning in the end of the 18th Century. Both the 1st Constitution of 1876, which was only of short duration and the 2nd Constitution which was the result of the Revolution of 1908 -actually the uprising of the Ottoman army against the Sultan- were enforced by the army and not by the weak Ottoman bourgeoisie.

The founders and leaders of the “Young Turks” and their organization “Union and Progress” came from the Balkan War and its guerrilla groups so that they created and legitimized a political culture of violence (Dabag, 1998). The instruments of killing like guns, pistols, rifles and bayonets were publicly glorified. Many provincial newspapers, which defended the ideology of Young Turks were named “Knife”, “Bomb”, “Bayonet”, “Gun” or “Bullet” (Gawrych, 1986, p. 309). Fighting is the only way to secure the existence of the nation and the Darwinian concepts projected onto the relationships between nations and states

dominated the public opinion because the cultural elite of the time adored violence and power, very much like in Germany Blood, war, retaliation, revenge on the internal and external enemies and killing were the most frequently used symbolic and political words and concepts. The ritual of acceptance as a member of the Organization for Union and Progress depicts the sanctification as well as the eroticization of violence very vividly: The candidate had to swear by a revolver and the Quran and give a kiss to his killing instrument (Kürşat-Ahlers, 1996).

The Weimar Republic and the reign of the Party CUP (Union and Progress) arising from the secret organization after the official Coup D'état in 1913 show striking structural similarities. The leading German military members followed also in the Weimar Republic their own political goals and interests and constituted a major power centre. The decay of the state's monopoly of violence, its erosion through terror acts in the Weimar Republic, which characterized itself as an epoch of armed associations, secret bands and violent fighting for power between non-parliamentary groups, was also a similar process during the reign of Young Turks (Akçam, 1993; Ramsaur, 1957). The experience of guerrilla war and the violence of the ruling cader of Young Turks within their secret underground-organization, which originated in Macedon during the Balkan Wars were transferred to the political regime in the following era. The method of publicly executing of opponents, rebels or deserters even in the war arena continued even after the takeover of political power through such practices as assassinating regime-detractors. Very much resembling the tradition of Balkan guerrillas during the Balkan Wars (1903-1914) paramilitary groups were formed for the execution of political murders.

4. In the Tradition of Autocracy

The way leading to the collective catastrophe of the First World War for both countries in alliance was paved by the megalomania and yearnings of the political elite in both countries for the retrieval of the lost supremacy and power at the international level. This revenge-seeking megalomania had its roots in both cases in international humiliations

and degradation: Germany suffered defeat in the First World War and the Ottoman Empire had been at the mercy of European powers all the time in the 2nd half of the 19th Century and was threatened with extinction at the end of the First World War, its ally Germany likewise defeated.

In the Ottoman Empire the military and civil bureaucracy, to which the states' modernization project had been assigned became the agent of westernization (garplılaşmak), civilization (medeniyet) and progress or development (terakki, tekâmül) and not the bourgeoisie or the intellectuals as in Europe. The degeneration of these concepts in an autocratic program under the ruling strata themselves in strong identification with the state, was inevitably to lead to the development of an elite ideology and attitude towards the "folk", which still can be perceived in the habitus of the state servants toward the citizens, especially toward the lower strata. The latter are considered as passive objects of the development and civilization project still pursued by the tradition of social engineering of Young Turks. The regime of the AKP today is actually a result of the same interrelationship which in turn aims to reverse it according to its program and propaganda. That the cadets in the closed educational institutions of Goltz Pasha, a Prussian officer serving in the Ottoman Empire, were ideologized in 1890s, that they were the select and the elite of the country is well documented.

The figuration between the Ottoman Empire as the last formally independent, not colonized, Islamic State in the 19th Century and the European powers corresponds to the theorem of the Established-and-Outsiders of Norbert Elias (Elias et al., 1990): The Ottoman elite had, since the beginning of modernization been bound to the European civilization in a psychological state of hate and love. The dominance of Europe and its state and civilizational of development -key concepts which were instrumentalized against the rest of the world by the big powers as instruments of domination- were hated on the one hand but on the other hand its symbols of civilization and power were accepted as standards, as an absolute model, as unquestionable goals. The ambivalent attitude of the Ottoman elite toward the "European

civilization”, even their feelings of threat which circled around this concept because the role model manifested itself as enemy and attacker, can be well depicted in the words of the statesman and historian Cevdet Pasha:

“Modern civilization does not have any pity on those who are not civilized. The law of evolution is a law without compassion and understanding. It condemns to oblivion the weak, the ignorant and the incompetent. Jean Jacques Rousseau said might does not make right. True, but to make might right is only possible again with might (Mardin, 1969, p. 15).”

Civilization and the law of progress are described here in a personified and power-crazy way. In another declaration after the conquest of Morocco in 1905, he wrote:

“The civilization of our times is a mighty flood which has forced a channel through Europe and utterly demolished every obstacle it finds in its way. The Moslem people must refrain from resisting this flood of civilization. They can preserve their national existence only by following this current (Mardin, 1969, p. 21).”

What is remarkable in this quotation is the metaphor of overflowing, of a natural catastrophe, which befell in an uncontrollable and unescapable manner. Civilization appears as an invincible and unstoppable force.

- 1) The stronger the radical change in the history of a nation and
- 2) The stronger the collective feeling of an existential external threat at the international level and
- 3) The more unavoidable the decline and the destruction of one’s own political integrity appear, the less is the tendency to explain this development as self-regulated, autonomous and self-determining. The less possible to realize the potential to observe and explain socio-political forces a disinterested manner. Anxiety, fright and threat set in motion an engaged, emotional system of thought, which searches for a guilty person an originator.

Such a collective psychic mode could not be overcome in Turkey or in other similarly underdeveloped societies at all, not even today. The anxiety-provoking, huge international disparity of power between the states in the 19th and 20th Centuries produced irrational, and highly emotionalized systems of thought in societies relatively powerless on the international scale. The description of civilization in the two quotations above shows exactly this cognitive capability at a lower level of collective security and a higher level of existential danger and threat to the existence of a political unit.

I am not going to deal with the apparent differences between both countries and states: Turkey was to be characterized as an underdeveloped society according to all criteria of development after the foundation of the Republic whereas Germany regained its place among the most powerful nations of the world soon after the Second World War, after a relatively short period of reconstruction. I regard the speed of the process of democratization as the most significant difference between the Federal Republic of Germany and the Turkish Republic:

The weakening of the military power and the denazification process under the pressure of the rest of the Western world as well as the demilitarization of the German society introduced an irreversible process, an incision in the socio-political power relations in Germany. The early integration with Europe during the progress of democratization constituted the most important guarantee for the continuity of this social and political change.

The state of affairs was completely a different in Turkey: At the beginning the foundation of a national state out of the ruins of the Ottoman Empire, that means gaining the national sovereignty, was achieved by the successful outcome of the war /triumph of the military so that all the important key positions, state functions and command posts were occupied by the military in the first decades of the new Republic. In contrast to the lost prestige and the defiled image of the military in Germany due to the catastrophe of the NS-Time and Second World War Turkish army enjoyed, right from the beginning until now, a high-power rate, both the respect and the gratitude of the Turkish society. It defines

itself as the guarantor of territorial integrity, of the reforms of Atatürk and therefore of the Western orientation and secularism. According to the public opinion surveys, the Turkish army enjoys today the first rank in the trustworthiness scale among all the other institutions.

The political parties and political institutions are placed quiet low in this scale, which indicates that the society favors more the military and a lot less democracy, exactly the opposite in Germany. Whereas in the Federal Republic of Germany no serious crises of state legitimacy or monopoly, of violence arose with the exception of Students' Revolts beginning in 1968, two decades of the history of Republic of Turkey, 1970s and 1980s, seemed to once more resemble the Weimar-Time in Germany: The violent polarization of the left and right groups in Turkey ended up in assassinations, street fights between the armed groups and 2-3 murdered persons a day. That the state terror also constituted one of the sources of violence is a general view of today's public opinion in Turkey. Perhaps as legitimization for a series of army coups and interruptions of democracy? (1960, 1971, 1980, 1997)

In Germany's democratization process the rest of the Western world played a positive central role, for which Germans have started to feel thankfulness after the initial hate of a part of the society toward the invaders after the collapse of the NS-Regime. The collective psychology constituted itself in the exactly opposite direction: The Turkish War of Independence and the foundation of the Turkish Republic were made possible by a military, warring and intrinsic opposition against the European powers, hostile to the Turkish nation. The collective memory of the national military triumph against the "European foes", of the War of Independence is still very much alive. In contrast to the experience of the Federal Republic of Germany, whose European integration process had started as early as the 1950s, Turkey has embarked on the initial stages of an institutional, economic and political integration process into EU and this process has been full of interruptions and rejections especially by the EU since 1963 Treaty of Ankara. The public-opinion surveys in Turkey indicate a continuous decline of public enthusiasm to become a member in the face of the hostile, rejecting attitude of the

EU. But as in the case of the Federal Republic of Germany, the process of democratization in Turkey, its progression and speed depend on continuous acceptance and economic, political and cultural integration into the sphere of Europe. Not exclusion but integration has always been the positive driving force of society and history.

5. Conclusion

Although Germany and Turkey or its predecessor, the Ottoman Empire, had unsimilar cultural and geographic background, the similarity of the long-durational experience of violence and of the autocratic tradition and the resulting mentality created in both countries similar processes of state formation.

The threat for the existence of both states that came from outside political powers constituted a crucial factor in the perpetuation of violence inside in both societies and in their institutions.

References

- Akçam, T. (1993). *Türk ulusal kimliği ve Ermeni sorunu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arai, M. (1992). *Turkish nationalism in the Young Turk era*. Leiden: E.J. Brill.
- Dabag, M. (1998). Jungtürkische Visionen und der Völkermord an den Armeniern. In M. Dabag & K. Platt (Eds.), *Genozid und Moderne: Band I: Strukturen kollektiver Gewalt im 20. Jahrhundert* (pp. 152–205). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-322-97381-8_7
- Davison, R. H. (1963). *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*. Princeton: Princeton University Press.
- Elias, N. (1976). *Über den Prozess der Zivilisation: Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen* (Vol. II). Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Elias, N. (1978). *Was ist Soziologie?* München: Juventa Verlag.
- Elias, N. (1983). *Engagement und Distanzierung: Arbeiten zur Wissenssoziologie I*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Elias, N. (1984). *Über die Zeit: Arbeiten zur Wissenssoziologie II*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Elias, N. (1987). *Die Gesellschaft der Individuen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Elias, N. (1990). *Studien über die Deutschen: Machtkämpfe und Habitusentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Elias, N., & Scotson, J. L. (1965). *The established and the outsiders; a sociological enquiry into community problems*. London: Frank Cass & Co. Ltd.
- Elias, N., Scotson, J. L., & Schröter, M. (1990). *Etablierte und*

Außenseiter. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Faroqhi, S. (1993). Räuber, rebellen und obrigkeit im osmanischen Anatolien. *Periplus* 3, 31–46.

Gawrych, G. W. (1986). The culture and politics of violence in Turkish society, 1903–14. *Middle Eastern Studies*, 22(3), 307–330.

Kürşat, E. (2003). *Der Verwestlichungsprozeß des Osmanischen Reiches im 18. und 19. Jahrhundert: Zur Komplementarität von Staatenbildungs- und ... Theorien, Prozesse und Migrationen* (1.,). Frankfurt am Main: Iko-Verlag Berlin.

Kürşat, E. (2004). Zur Verpflichtung der Ehre. In L. Kolago (Ed.), *Studien zur Deutschkunde* (Vol. XXVII, pp. 77–90). Warschau: UWa.

Kürşat-Ahlers, E. (1996). Die Brutalisierung der Gesellschaft und Kriegsführung im Osmanischen Reich Während der Balkan Kriege (1903-1914). In A. Gestrich (Ed.), *Gewalt im Krieg. Ausübung, Erfahrung und Verweigerung von Gewalt in Kriegen des 20. Jahrhunderts* (pp. 51–74). Münster: Lit-Verlag.

Kürsat-Ahlers, E. (2003). *Der Verwestlichungsprozess des Osmanischen Reiches im 18. und 19. Jahrhundert: zur Komplementarität von Staatenbildungs- und Intellektualisierungsprozessen*. IKO - Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt am Main.

Kushner, D. (1977). *The rise of Turkish nationalism, 1876-1908*. London: Routledge.

Mardin, Ş. (1969). *Continuity and change in the ideas of the Young Turks*. Ankara: Occasional Papers.

Ramsaur, E. E. (1957). *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*. New York: Princeton University Press.

Tilly, C. (1990). *Coercion, capital, and European states, A.D. 990-1990*. Oxford: Basil Blackwell.

Impact of the Global Financial Crisis on the Level of Capital Mobility in EU Members

Natalya Ketenci¹

¹Yeditepe University, nketenci@yeditepe.edu.tr
0000-0002-7299-2833

Abstract

This study investigates the level of capital mobility in European Union members and the impact of the global financial crisis on the capital mobility indicators. The capital mobility is examined by testing the Feldstein-Horioka puzzle. This study estimates quarterly data for 27 European countries for the period of 1995-2013 and employs the standard and dynamic generalized method of moments (GMM) estimation techniques. The results of the standard GMM estimations did not provide the evidence to support the Feldstein-Horioka puzzle, where the saving retention coefficient demonstrates the high capital mobility in European Union countries. However the results of the dynamic GMM estimations indicate that inclusion of historical values of investment and savings in the regression decreases the level of capital mobility in European countries. The consideration of the global financial crisis in the model revealed insignificant changes in capital mobility indicators, which means that the inclusion of the global financial crisis does not have an impact on the capital mobility analysis in European countries.

Submission Date: 26.10.2018

Acceptance Date: 21.11.2018

Contemporary Research in Economics and Social Sciences Vol.:2 Issue:2 Year:2018,
pp. 255-280

JEL: F32

Keywords: Capital mobility, Feldstein-Horioka puzzle, saving-investment association, generalized method of moments (GMM), EU

Küresel Finansal Krizin AB Üyelerinde Sermaye Hareketliliğine Olan Etkisi

Öz

Bu çalışmada, Avrupa Birliği üyeleri arasında sermaye hareketliliğinin seviyesi ile küresel finansal krizin sermaye hareketlilik değişkenleri üzerine olan etkisi incelenmektedir. Sermaye hareketliliği Feldstein-Horioka bulmacası test edilerek sınanabilir. Çalışmada, 27 Avrupa ülkesinin 1995-2013 dönemi üçer aylık veri seti ile standart ve dinamik Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) tahmin teknikleri kullanılmıştır. Standart GMM tahminlerinin sonuçları, Feldstein-Horika bulmacasının tasarruf tutma katsayısının Avrupa Birliği ülkelerinde yüksek sermaye hareketliliğini gösterdiği durumda destekleyen kanıtlar sunmamıştır. Bununla birlikte, dinamik GMM tahminlerinin sonuçları, regresyonda tarihsel yatırım değerlerinin ve tasarrufların dahil edilmesinin Avrupa ülkelerinde sermaye hareketliliği düzeyini azalttığını göstermektedir. Küresel finansal krizin modelde dikkate alınması sermaye hareketliliği göstergelerinde önemsiz bir değişiklik olduğunu ortaya koymuştur; bu küresel finansal krizin dahil edilmesinin Avrupa ülkelerinde sermaye hareketliliği analizi üzerinde bir etkisi olmadığı anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sermaye hareketliliği, Feldstein-Horioka problemi, tasarruf-yatırım ilişkisi, Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM), AB.

1. Introduction

The Feldstein Horioka puzzle took its origin from the investigation of capital mobility level in OECD countries where results came controversial to expected ones. High level of estimated saving and investment correlation contradicts to expected high level of capital mobility in developed countries. Feldstein and Horioka refer to the high correlation coefficient in developed countries as an indication of impediments for long-term capital flow between countries. Since then numerous studies in the literature have attempted to interpret such controversial results employing various econometric techniques.

The interpretation of Feldstein and Horioka has been supported by numerous studies (e.g., Argimón & Roldán, 1994; Chen & Shen, 2015; Holmes & Otero, 2015; Jansen, 1996; Sinn, 1992; Telatar, Telatar, & Bolatoglu, 2007; Younas & Chakraborty, 2011). However, it is not the only interpretation of investment-saving correlation; alternative explanations were offered in the literature rejecting the existence of the puzzle. Thus, Coakley et al. (1996) proposed that the high value of the saving coefficient indicates existence of the solvency constraint regardless of the level of capital mobility and this cannot be demonstrated as a puzzle. Numerous researchers continued this discussion (e.g., Chortareas, George, & Uctum, 2004; Jansen, 1997; Murthy, 2007; Nell & Santos, 2008) Ma and Li (2016). Another widespread interpretation of the investment saving correlation value is related to the size of a country. A country with a larger size has a higher level of correlation between investments and savings due to sufficient domestic savings. However, a smaller country is highly dependent on foreign investments, demonstrating low correlation between domestic savings and investments (see Bahmani-Oskooee & Chakrabarti, 2005; Baxter & Crucini, 1993; Fouquau, Hurlin, & Rabaud, 2008; T. Ho & Chiu, 2001; T.-W. Ho, 2003).

The aim of this study is to estimate the capital mobility in 27 European countries for the period 1995-2013 by testing the Feldstein-

Horioka hypothesis¹. 27 European countries were chosen for this study as an example of developed countries with high capital mobility. Numerous studies were conducted to test the Feldstein-Horioka puzzle for different countries employing various methodologies. The novelty of this study is the consideration of the early impact of the global financial crisis of 2008 as the possible factor of capital mobility measure. A lot of researchers found the confirmation of the Feldstein-Horioka puzzle existence in their studies and therefore focused on explanation of low mobility indicators in developed countries. The first goal of this study is to test the Feldstein-Horioka puzzle employing the Generalized Method of Moments methodology and to compare the results with the OLS and FMOLS results. The Generalized Method of Moments technique includes instrumental variables and eliminates the problem of serial correlation and heteroscedasticity. The second purpose is to examine capital mobility taking into account the first impact of the global financial crisis.

The remainder of the paper is organized as follows: the literature review is presented in section 2. Section 3 outlines the empirical methodology adopted in the paper. Finally, empirical results are reported in section 4, and section 5 concludes.

1. Literature Review

The issue of capital mobility in developed countries has been widely investigated since the seminal work of Feldstein and Horioka (1980), which employed the following equation:

$$(I)_{it} = \alpha_0 + \beta(S)_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

where the dependent variable I_{it} and independent variable S_{it} represent gross domestic investments and gross domestic savings, respectively. Both variables are expressed as ratio to gross domestic product of estimated country i at period t . The coefficient of independent variable, β , measures the level of international capital mobility and is

1 Greece is not included in this study for the data problems.

known as the saving-retention coefficient. Low value of the saving-retention coefficient is explained by low correlation between savings and investments and is justified by high level of international capital mobility. However, high interdependence of domestic savings and investments is expressed by the high value of the saving-retention coefficient β and indicates a low level of capital mobility. Values of the saving-retention coefficient β may vary between 0 and 1. It is expected that the degree of capital mobility in developed countries is relatively high; however, Feldstein and Horioka (1980) estimated the saving-retention coefficient for advanced countries at a level close to 1 indicating a low degree of capital mobility.

Most of OECD countries represent a group of developed economies; however, the results attained by researchers vary with different groups of developed countries and with the econometric technique employed. Investigating the saving-retention coefficient for developed countries, researchers employ panel estimation methods (see Adedeji & Thornton, 2008; Chakrabarti, 2006; Christopoulos, 2007; Corbin, 2001; Di Iorio & Fachin, 2014; Fouquau et al., 2008; Georgopoulos & Hejazi, 2009; T. Ho, 2002; Ketenci, 2013; Kollias, Mylonidis, & Paleologou, 2008; Telatar et al., 2007) as well as time-series techniques (Abbott & Vita, 2003; Bodman, 1995; Caporale, Panopoulou, & Pittis, 2005; Dritsaki, 2015; Fidrmuc, 2003; Kejriwal, 2008; Levy, 2000; Özmen & Parmaksiz, 2003).

For example, Kollias et al. (2008) employed the panel of the EU15 countries using the ARDL procedure. Authors found high level of capital mobility, contradicting the results of Feldstein and Horioka (1980). Di Iorio and Fachin (2014) tested for panel cointegration with breaks in a panel of the OECD countries. The evidence of long run cointegration relationships between investments and savings was not found in this study, rejecting the Feldstein Horioka puzzle. Results of econometric estimations that employ time-series and panel series may significantly vary. Thus Ketenci (2012) employing the structural breaks methodology found that saving retention coefficient for individual countries is higher compared to the saving retention coefficient of

panel estimations, indicating higher capital mobility in estimations for individual countries.

Estimation results may provide different results if the dynamic nature of capital flows in developed countries is not taken into account; however, only few studies have employed econometric techniques that allow for the dynamic nature of variables (see Hassan & Mohamed, 2013; Ketenci, 2015; Rao, Tamazian, & Kumar, 2010; Younas, 2011; Younas & Nandwa, 2010). Rao et al (2010) took into account the dynamic nature of series by employing a systems GMM estimation method to test for the Feldstein Horioka puzzle in a panel of 12 OECD countries. International capital mobility was found at low level in the pre-Bretton Woods period, supporting the Feldstein Horioka puzzle, while significant changes were observed in the post-Bretton Woods period.

2. Methodology

2.1. Unit root tests

Only stationary data are allowed in the GMM estimation framework; therefore, in order to make a strong point about the order of integration it is necessary to perform several tests before deciding on the order of integration. Thus, integration of employed time series is tested by two alternative unit root tests. These are the Phillips and Perron (1988) PP test and Kwiatkowski, Phillips, Schmidt, & Shin (1992) KPSS test. The PP test is based on a nonparametric correction of the test statistics to account for the correlation in the residuals. The KPSS and the PP tests differ in the tested null hypothesis. The null hypothesis of the KPSS test is stationarity of series, while the PP tests for non-stationarity.

2.2. Generalized Method of Moments

This study examines the level of capital mobility in EU countries in the GMM framework. The GMM methodology was initially proposed by Hansen (1982) and is referred to as an instrumental variables technique where alternative estimators and instrumental variables can be applied as special cases. The problem of serial correlation and heteroskedasticity

is solved in the GMM by employing orthogonality conditions that allow a weighting matrix to account for them. The GMM approach is often applied to panel data; however, originally Hansen (1982) developed the GMM for time series applications. Therefore, the main advantage of the GMM approach belongs to time series data (Wooldridge, 2001). The complete information on the probability distribution of data is not required in the GMM that makes it superior to other methodologies. This study estimates equation 1 employing the GMM standard methodology.

The dynamic model, where the dynamic parameter is presented by lagged investment in the list of explanatory variables, is estimated employing the following dynamic regression:

$$(I)_{it} = \alpha_0 + \alpha_1(I)_{it-1} + \beta (S)_{it} + e_{it} \quad (2)$$

where the dependent variable I_{it} and independent variable S_{it} represent gross domestic investments and gross domestic savings, respectively, as ratios to gross domestic product of estimated country i at period t . The coefficient, β , is the saving-retention coefficient and measures the level of international capital mobility. Interest rate is the main determinant of the investors' decisions in open economies. However, the experience of previous decades has significant impact on decisions as well. Therefore, the dynamic nature of capital flows is estimated by the past value of investment in the model, I_{it-1} .

High level of capital mobility has its advantages as well as disadvantages. Opportunities of high return on investments are combined with high risk of influence of domestic crises. Thus, the high degree of capital mobility is debated in the literature as one of the main causes of the spread of the global financial crisis of 2008.

The early impact of the global financial crisis on the level of capital mobility of the EU countries is examined by introduction of dummy variables to estimated models. Thus, the standard model (1) can be expressed as follows:

$$(I)_{it} = \alpha_0 + \beta (S)_{it} + \alpha_2 D_j + v_{it} \quad (3)$$

The dynamic model (2) can be expressed as follows:

$$(I)_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 (I)_{it-1} + \beta (S)_{it} + \alpha_2 D_j + u_{it} \quad (4)$$

where I_{it} and S_{it} represent gross domestic investment and gross domestic savings, respectively as ratio to gross domestic product for country i at period t , and I_{it-1} is the past value of investments. The global financial crisis is represented by the dummy variable, D_j , where j is varying from 1 to 4 and indicates four different quarters of the year 2008. Four different regressions are run for every country. The aim of this study is to analyze the level of capital mobility by estimating the saving-retention coefficient β in the GMM framework. The value of the saving-retention coefficient is expected to be close to 0 in advanced countries.

3. Empirical Results

3.1. Results of unit root tests

Integration order of variables is examined by two alternative unit root tests: the PP and KPSS tests. The null hypothesis of the first test is non-stationarity of variables and the null of the KPSS test is stationarity. Table 1 reports results of the unit root tests. Results of the test provide sufficient evidence to state that saving and investment variables of the selected countries are stationary in their levels. In most cases, the results of both tests illustrated the stationarity of series, with the exception of the Portugal case where the investment variable was found non-stationary. Based on the unit root test results, it can be concluded that investment and savings series are generated by the stationary stochastic process in levels. The GMM test is designed for strictly stationary data; therefore, all countries except Portugal proceed for further estimations of equations (1) - (4), where all series are estimated in their levels.

Table 1. Unit Root Tests

Country	PP ^a	KPSS ^b	PP ^a	KPSS ^b
	<i>Investments</i>		<i>Savings</i>	
Austria	-6.67**	1.27**	-2.74**	0.42
Belgium	-10.29*	0.37	-5.88**	0.53*
Bulgaria	-3.16*	0.38	-12.79**	0.40
Cyprus	-0.36	0.11	-7.90**	0.70*
Czech Republic	-5.36**	0.56*	-3.01*	0.41
Denmark	-3.62**	0.18	-1.62	0.26
Estonia	-3.01*	0.32	-4.79**	0.45
Finland	-7.04**	0.43	-3.61**	0.17
France	-2.90*	0.26	-2.66'	0.31
Germany	-7.67**	1.30**	-3.89**	0.85**
Hungary	-10.49**	0.39	-7.42**	0.42
Italy	-3.91**	0.22	-5.75**	0.59*
Latvia	-3.92**	0.30	-5.02**	0.33
Lithuania	-4.92**	0.32	-5.77**	0.53*
Luxemburg	-7.80**	0.84**	-1.80	0.29
Netherland	-5.21**	0.49*	-5.44**	0.55*
Poland	-10.48**	0.42	-9.66**	1.57**
Portugal	0.38	0.68*	-5.01**	0.55*
Slovenia	-2.21	0.23	-3.15*	0.28
Slovakia	-5.92**	0.64*	-5.11**	0.76**
Spain	-4.33**	0.28	-9.59**	0.87**
Sweden	-5.66**	0.93	-2.01	0.32
UK	-2.37	0.16	-4.14**	0.58*

Notes: Estimation results are provided for series' levels. The PP tests critical values are used from MacKinnon (1996) one-sided p-values. In the KPSS test, critical values are used from Kwiatkowski et al, (1992). (a) Null of non-stationarity (unit root), (b) Null of stationarity. * and ** denote the rejection of the null hypothesis at the 5% and 1% respectively.

3.2. Results of the GMM estimations

Table 2 presents the results of time series estimations of equations 1 and 2, where standard and dynamic GMM frameworks are employed, respectively. Additionally, the table presents results of estimations of equation 1 employing the ordinary least squares (OLS) and the fully modified ordinary least square (FMOLS) methods. Both models of

the GMM and the dynamic GMM methods for all estimated countries pass the Sargan test, where the p values vary between 0.20 and 0.30. Estimated saving retention coefficient is statistically significant at a 5% level in almost all estimated countries. In most considered countries, the GMM estimated saving retention coefficients are consistent with the OLS and FMOLS estimates. In cases of Belgium, Italy, Latvia, Spain and the UK, values of the GMM estimated saving-retention coefficient appeared higher compared to the OLS estimates. For example, in the case of Belgium the coefficient of 0.6 in the GMM estimations declines to 0.4 in the FMOLS estimations. The coefficient in Spain declines from 0.6 to 0.3, while in the UK the saving retention coefficient declines from 0.4 to 0.2. Results indicate that in these countries the level of capital mobility is lower when past values of variables are considered as instrumental variables, where relationships are estimated taking into account not just relations between absolute values but historical values as well.

Table 2. GMM Estimations

Country	GMM		Dynamic GMM		OLS		FMOLS	
	α_0	β	α_1	β	α_0	β	α_0	β
Austria	30.592** (1.615)	-0.292** (0.057)	28.108** (2.495)	-0.219** (0.065)	29.923** (2.715)	-0.267** (0.097)	35.034** (2.674)	-0.452** (0.095)
Belgium	2.535* (1.141)	0.695** (0.044)	6.325** (1.988)	0.691** (0.050)	5.269** (2.109)	0.596** (0.080)	9.377** (2.006)	0.441** (0.076)
Bulgaria	23.885** (0.078)	-0.173** (0.042)	6.553** (1.204)	-0.087** (0.029)	23.465** (1.737)	-0.170 (0.094)	25.305** (4.358)	-0.275 (0.265)
Cyprus	18.996** (0.318)	-0.048** (0.009)	2.154** (0.803)	-0.085** (0.007)	19.086** (0.575)	-0.046 (0.029)	18.963** (1.055)	-0.039 (0.054)
Czech Republic	34.655** (1.289)	-0.221** (0.045)	32.631** (3.884)	-0.203** (0.046)	34.239** (1.316)	-0.202** (0.044)	33.937** (1.858)	-0.191** (0.062)
Denmark	15.441** (1.722)	0.166** (0.067)	4.672** (1.071)	0.075** (0.028)	15.617** (1.875)	0.164** (0.076)	15.693** (3.116)	0.162 (0.127)
Estonia	15.457** (1.814)	0.572** (0.075)	-7.619** (3.106)	0.537** (0.077)	12.472** (3.239)	0.677** (0.127)	10.903** (4.488)	0.760** (0.176)
Finland	7.978** (9.308)	0.367** (0.028)	10.371** (1.671)	0.368** (0.034)	8.581** (1.450)	0.345** (0.048)	10.375** (1.208)	0.286** (0.040)
France	15.876** (0.918)	0.157** (0.045)	3.871** (1.041)	0.102** (0.016)	15.159** (1.731)	0.188** (0.084)	14.697** (3.087)	0.312 (0.149)
Germany	27.209** (0.875)	-0.295** (0.034)	27.237** (1.299)	-0.288** (0.039)	26.162** (1.825)	-0.254** (0.073)	26.027** (2.080)	-0.248** (0.083)
Hungary	2.809* (1.249)	0.746** (0.048)	-13.473** (3.574)	1.118** (0.105)	3.167 (3.877)	0.722** (0.148)	13.841** (4.902)	0.322* (0.186)
Italy	14.698** (0.789)	0.247** (0.038)	2.663 (1.943)	0.248** (0.063)	16.683** (2.349)	0.147 (0.110)	15.803 (3.754)	0.189 (0.176)

Latvia	3.808 (3.710)	1.349** (0.224)	-3.729 (3.289)	0.458** (0.073)	1.100** (0.175)	9.942** (3.607)	0.976** (0.220)	6.719 (5.427)	1.199** (0.329)
Lithuania	22.292** (0.914)	-0.032 (0.054)	12.881** (1.849)	0.379** (0.084)	0.048 (0.051)	20.293** (1.657)	0.067 (0.107)	20.982** (2.521)	0.033 (0.163)
Luxembourg	12.259** (3.091)	0.224** (0.067)	11.243* (4.464)	-0.192 (0.123)	0.336** (0.086)	9.802** (3.051)	0.274** (0.066)	11.354** (3.122)	0.243** (0.068)
Netherlands	17.019** (1.760)	0.118* (0.066)	-6.221** (2.225)	0.726** (0.050)	0.416** (0.053)	15.498** (3.658)	0.165 (0.130)	19.665** (6.104)	0.020 (0.217)
Poland	1.127 (0.849)	1.019** (0.031)	0.412 (1.087)	0.031 (0.022)	1.025** (0.032)	2.105* (1.065)	0.972** (0.052)	3.687* (1.753)	0.900** (0.085)
Slovenia	10.814** (2.543)	0.549** (0.092)	1.184 (1.142)	0.934** (0.022)	0.017 (0.041)	10.164** (2.979)	0.543** (0.116)	7.492 (5.188)	0.649** (0.201)
Slovakia	40.457** (2.856)	-0.517** (0.094)	34.066** (2.957)	0.189** (0.069)	-0.464** (0.069)	38.327** (2.737)	-0.434** (0.098)	40.365** (3.702)	-0.504** (0.132)
Spain	14.071** (0.974)	0.497** (0.046)	-9.891** (1.746)	0.799** (0.042)	0.668** (0.049)	16.342** (3.318)	0.378** (0.147)	17.082** (5.923)	0.343 (0.263)
Sweden	7.410** (1.008)	0.379** (0.037)	7.296** (1.117)	-0.036 (0.063)	0.405** (0.058)	7.768** (1.350)	0.365** (0.049)	7.951** (1.396)	0.362** (0.051)
UK	9.648** (1.265)	0.405** (0.074)	0.316 (0.767)	0.797** (0.041)	0.176** (0.031)	12.142** (1.729)	0.249** (0.099)	13.433** (2.268)	0.176 (0.189)

** and * denote statistical significance at 1 and 5% levels, respectively. α and β coefficients are from equation 1. Number of instruments varies between 3 and 8, values of Sargan test for GMM estimations vary between 0.20 and 0.30 indicating efficiency of chosen models.

Only in the case of Estonia, the GMM saving retention coefficient appeared lower, 0.5, compared to the OLS and FMOLS estimates, 0.7, illustrating higher capital mobility when past values of variables are considered. Even though most of estimated GMM coefficients are consistent with the OLS and FMOLS estimates, they appear slightly higher except the cases of France and Luxemburg. In cases of Austria, Bulgaria, Cyprus, Czech Republic, Germany and Slovakia, the saving retention coefficient was found negative. The negative value of the saving-retention coefficient implies that any increase in the saving rate would reduce the investment rate or a decrease in the saving rate would imply increase in the investment rate. In cases of Austria and Germany, the negative saving retention coefficient would imply a high level of saving flight abroad, while in cases of Bulgaria, Cyprus, Czech Republic and Slovakia the negative saving retention coefficient would imply that the desired level of investments is financed by foreign savings.

Results of estimations of the dynamic equation 2 are slightly different with estimations of equation 1. The saving retention coefficients estimated by the dynamic GMM are higher in most considered countries. In cases of Belgium, Hungary, Italy, Latvia, Luxemburg, Netherlands and Spain, values of the saving retention coefficient are substantially higher than the OLS estimates. In cases of Cyprus, Czech Republic, Finland, Germany, Poland, Slovakia and Sweden, values of the saving retention coefficient are only slightly higher compared to the OLS estimates, indicating lower level of capital mobility when past value of investments is added as an explanatory variable. Besides, only in cases of Bulgaria, Denmark, Estonia, France and the UK, values of the saving retention coefficient are lower compared to the OLS estimates. In all cases except Austria, Czech Republic, Germany, Luxemburg, Poland and Sweden, investments are significantly affected by past values of investments. The inclusion of the first lagged dependent variable in the list of explanatory variables resulted in a highly significant large positive coefficient intercept in most cases. Investment volumes of the past decade have a positive impact on current investments. Inclusion of the dynamic parameters in the model brings proper results from

the econometric point of view. Statistical significance of the lagged dependent variable indicates the reliability of empirical results.

To investigate the global financial crisis effect on capital mobility in the EU countries, crisis dummies were introduced into the basic and dynamic models. Table 3 presents results of standard and dynamic GMM models with inclusion of dummies.

Table 3. GMM Estimations with the financial crisis dummy variable

Country	GMM				Dynamic GMM			
	a_n	β	u_n	a_0	a_1	β	u_1	u_2
Austria	30.592** (1.615)	-0.292** (0.057)	-8.213 (17.550)	28.108** (2.495)	0.016 (0.057)	-0.219** (0.065)	0.016 (0.057)	-
D1	25.751** (1.698)	-0.109* (0.061)	5.111 (6.113)	18.478** (2.127)	0.146* (0.061)	0.027 (0.049)	0.146* (0.061)	-6.798 (17.266)
D2	32.430** (2.079)	-0.363** (0.075)	8.103 (7.963)	33.106**	0.067 (0.065)	-0.437** (0.082)	0.067 (0.065)	6.311 (6.734)
D3	33.429** (2.272)	-0.399** (0.082)	1.743 (2.791)	39.302** (4.368)	-0.079 (0.069)	-0.542** (0.116)	-0.079 (0.069)	9.929 (8.685)
D4	29.308** (1.739)	-0.251** (0.061)	3.658 (5.691)	30.598** (2.692)	0.018 (0.049)	-0.308** (0.075)	0.018 (0.049)	1.488 (3.011)
Belgium	2.535* (1.141)	0.695** (0.044)	-4.187 (2.315)	6.325** (1.988)	-0.177** (0.044)	0.691** (0.050)	-0.177** (0.044)	0.691** (0.050)
D1	2.149 (1.268)	0.712** (0.049)	-5.227 (2.934)	5.000 (2.259)	-0.134* (0.054)	0.708** (0.055)	-0.134* (0.054)	-2.031 (2.001)
D2	-1.384 (1.777)	0.845** (0.068)	-2.907 (2.094)	2.134 (2.804)	-0.159* (0.052)	0.837** (0.077)	-0.159* (0.052)	-4.684 (3.039)
D3	2.008 (1.190)	0.717** (0.047)	3.658 (5.691)	5.889** (2.074)	-0.166** (0.045)	0.699** (0.052)	-0.166** (0.045)	-0.956 (1.151)
D4	4.826** (1.074)	0.605** (0.041)	27.652* (12.379)	10.852** (2.022)	-0.242** (0.046)	0.568** (0.052)	-0.242** (0.046)	4.030 (6.691)
Bulgaria	23.885** (0.078)	-0.173** (0.042)	28.102 (18.022)	6.553** (1.204)	0.763** (0.046)	-0.087** (0.029)	0.763** (0.046)	-0.087** (0.029)
D1	23.303** (0.865)	-0.122** (0.041)	24.533* (9.405)	5.960** (0.898)	0.840** (0.047)	-0.132** (0.040)	0.840** (0.047)	-20.483* (8.253)
D2	23.857** (0.774)	-0.162** (0.042)	34.117 (18.096)	7.156** (1.100)	0.715** (0.044)	-0.066** (0.025)	0.715** (0.044)	14.225** (3.732)
D3	25.571** (0.906)	-0.278** (0.070)	3.658 (5.691)	6.690** (1.047)	0.759** (0.043)	-0.088** (0.037)	0.759** (0.043)	1.041 (3.400)
D4	22.877** (0.768)	-0.105** (0.039)	27.652* (12.379)	7.391** (1.174)	0.683** (0.046)	-0.043 (0.025)	0.683** (0.046)	20.697* (7.328)
Cyprus	18.996** (0.318)	-0.048** (0.009)	43.336* (21.391)	2.154** (0.803)	0.964** (0.043)	-0.085** (0.007)	0.964** (0.043)	-0.085** (0.007)
D1	18.044** (0.386)	-0.009 (0.016)	31.229* (15.043)	1.884 (1.047)	0.984** (0.062)	-0.089** (0.009)	0.984** (0.062)	-1.955 (3.451)
D2	19.279** (0.332)	-0.075** (0.013)	16.337** (6.182)	4.453 (1.577)	0.839** (0.084)	-0.089** (0.009)	0.839** (0.084)	7.839 (4.382)
D3	18.933** (0.331)	-0.053** (0.009)	9.013** (3.094)	1.395 (0.972)	1.009** (0.055)	-0.088** (0.007)	1.009** (0.055)	-4.086** (1.493)
D4	18.675** (0.331)	-0.035** (0.011)	34.117 (18.096)	2.571** (0.938)	0.939** (0.054)	-0.203** (0.046)	0.939** (0.054)	0.645 (1.122)
Czech Republic	34.655** (1.289)	-0.221** (0.045)	2.141 (2.437)	32.631** (3.884)	0.054 (0.112)	-0.203** (0.046)	0.054 (0.112)	-0.203** (0.046)
D1	34.771** (1.413)	-0.227** (0.049)	9.511** (3.881)	36.589** (3.991)	-0.054 (0.114)	-0.237** (0.052)	-0.054 (0.114)	2.643 (2.488)
D2	35.492** (1.357)	-0.254** (0.047)	5.793** (2.365)	37.076** (4.242)	-0.028 (0.119)	-0.284** (0.051)	-0.028 (0.119)	19.053* (9.195)
D3	35.208** (1.378)	-0.242** (0.049)	3.927** (1.433)	43.207** (4.862)	-0.232 (0.135)	-0.294** (0.061)	-0.232 (0.135)	10.092** (3.486)
D4	34.706** (1.382)	-0.224** (0.048)	3.927** (1.433)	35.417** (4.466)	-0.022 (0.122)	-0.227** (0.057)	-0.022 (0.122)	4.532** (1.678)
Denmark	15.441** (1.722)	0.166** (0.067)	15.441** (1.722)	4.672** (1.071)	0.669** (0.064)	0.075** (0.028)	0.669** (0.064)	0.075** (0.028)

D1	15.399** (1.103)	0.168** (0.045)	16.428 (12.015)	3.007* (1.420)	0.780** (0.084)	0.055* (0.028)	-3.367 (4.028)
D2	15.261** (1.287)	0.174** (0.051)	8.103 (9.542)	8.008** (1.581)	0.431** (0.101)	0.127** (0.035)	7.438 (7.129)
D3	15.003** (1.271)	0.184** (0.049)	8.599 (8.692)	6.831** (1.163)	0.726** (0.063)	0.064** (0.027)	-1.345 (2.507)
D4	14.474** (1.073)	0.181** (0.042)	23.064 (31.309)	3.632** (1.552)	0.519** (0.094)	0.112** (0.030)	3.431 (7.693)
Estonia	15.457** (1.814)	0.572** (0.075)		-7.619** (3.106)	0.799** (0.057)	0.537** (0.077)	
D1	13.186** (1.761)	0.645** (0.077)	28.958 (17.169)	-7.562* (3.183)	0.805** (0.057)	0.529** (0.082)	-1.928 (8.751)
D2	15.093** (1.796)	0.579** (0.075)	11.326 (7.818)	-7.347* (3.157)	0.796** (0.057)	0.532** (0.078)	-3.187 (5.346)
D3	15.854** (1.886)	0.548** (0.079)	12.281 (10.393)	-7.134* (3.220)	0.799** (0.057)	0.517** (0.085)	2.116 (2.765)
D4	12.571** (1.814)	0.667** (0.078)	30.691 (23.797)	-7.398 (3.331)	0.713** (0.066)	0.622** (0.076)	11.427 (12.193)
Finland	7.978** (9.308)	0.367** (0.028)		10.371** (1.671)	-0.129* (0.062)	0.368** (0.034)	
D1	5.912** (1.128)	0.439** (0.038)	-5.851 (6.945)	7.726** (1.937)	-0.077 (0.069)	0.429** (0.035)	-6.916 (8.629)
D2	8.084** (0.925)	0.363** (0.031)	0.353 (1.939)	10.381** (1.702)	-0.165* (0.073)	0.392** (0.042)	-1.903 (1.914)
D3	8.727** (1.041)	0.339** (0.034)	2.869 (3.917)	11.816** (1.715)	-0.164** (0.060)	0.341** (0.039)	3.492 (4.428)
D4	8.483** (1.097)	0.349** (0.036)	1.729 (2.618)	10.785** (1.879)	-0.143* (0.064)	0.364** (0.039)	0.748 (1.712)
France	15.876** (0.918)	0.157** (0.045)		3.871** (1.041)	0.688** (0.102)	0.102** (0.016)	
D1	15.556** (0.931)	0.167** (0.045)	8.902 (5.194)	-0.873 (1.171)	0.946** (0.053)	0.097** (0.021)	-5.211 (4.409)
D2	17.046** (1.009)	0.096* (0.048)	6.360* (3.195)	5.803** (1.058)	0.616** (0.052)	0.074** (0.018)	3.621 (1.973)
D3	15.731** (0.893)	0.162** (0.044)	4.853* (2.271)	4.132** (1.133)	0.672** (0.055)	0.104** (0.016)	0.491 (0.813)
D4	15.196** (0.953)	0.188** (0.047)	2.573 (1.726)	5.604** (1.311)	0.577** (0.068)	0.118** (0.018)	2.865 (2.752)
Germany	27.209** (0.875)	-0.295** (0.034)		27.237** (1.299)	-0.014 (0.036)	-0.288** (0.039)	
D1	25.495** (0.993)	-0.225** (0.037)	-5.895 (3.836)	23.168** (1.088)	0.094** (0.037)	-0.206** (0.032)	-6.374 (5.056)
D2	28.877** (1.083)	-0.367** (0.042)	6.360 (3.564)	28.436** (1.478)	0.058 (0.055)	-0.394** (0.039)	7.776 (4.772)
D3	28.537** (1.160)	-0.353** (0.045)	6.267 (3.434)	29.652** (1.554)	-0.029 (0.045)	-0.374** (0.046)	5.735 (3.159)
D4	26.983** (1.101)	-0.292** (0.042)	5.954* (3.102)	27.836** (1.128)	-0.017 (0.039)	-0.309** (0.037)	5.183* (2.578)
Hungary	2.809* (1.249)	0.746** (0.048)		-13.473** (3.574)	0.284** (0.045)	1.118** (0.105)	
D1	3.732 (2.139)	0.710** (0.081)	-6.672 (9.491)	-9.569** (3.386)	0.279** (0.042)	0.979** (0.107)	-10.724 (11.148)
D2	2.794* (1.307)	0.746** (0.052)	-6.515 (8.097)	-12.040** (5.014)	0.288** (0.077)	1.059** (0.129)	4.981 (9.669)
D3	2.727* (1.227)	0.746** (0.049)	-1.555 (5.680)	-16.052** (4.806)	0.311** (0.056)	1.204** (0.147)	-10.038 (9.264)
D4	4.065** (1.225)	0.649** (0.048)	29.986 (77.057)	-0.749 (3.297)	0.076 (0.042)	0.769** (0.097)	23.075 (68.633)

Italy	14.698** (0.789)	0.247** (0.038)		2.663 (1.943)	0.603** (0.063)	0.248** (0.051)	
D1	11.467** (1.921)	0.394** (0.093)	12.108 (10.692)	3.670** (1.521)	0.525** (0.074)	0.271** (0.048)	4.623 (4.295)
D2	17.279** (1.019)	0.119* (0.048)	7.400 (6.140)	5.457* (2.339)	0.538** (0.075)	0.176** (0.051)	3.167 (2.857)
D3	14.099** (0.753)	0.279** (0.036)	-0.781 (1.208)	0.472 (1.683)	0.705** (0.064)	0.261** (0.039)	-4.113 (4.275)
D4	15.493** (0.749)	0.206** (0.037)	5.434 (5.401)	4.704** (1.247)	0.600** (0.047)	0.149** (0.033)	6.280 (4.616)
Latvia	3.808 (3.710)	1.349** (0.224)		-3.729 (3.289)	0.458** (0.073)	1.100** (0.175)	
D1	3.571 (3.725)	1.356** (0.226)	7.738 (7.493)	-4.171 (2.992)	0.528** (0.076)	1.013** (0.157)	-14.838 (12.290)
D2	0.499 (3.855)	1.536** (0.239)	34.948** (14.468)	-5.346 (3.881)	0.439** (0.079)	1.220** (0.191)	27.538* (14.099)
D3	4.219 (4.441)	1.305** (0.277)	29.711** (12.155)	-3.903 (3.106)	0.479** (0.073)	1.064** (0.166)	6.715 (5.259)
D4	1.148 (4.032)	1.491** (0.250)	33.361 (24.839)	-5.711 (3.884)	0.402** (0.077)	1.296** (0.218)	21.911 (14.943)
Lithuania	22.292** (0.914)	-0.032 (0.054)		12.881** (1.849)	0.379** (0.084)	0.048 (0.051)	
D1	20.964** (0.879)	0.043 (0.053)	11.132 (6.145)	12.753** (1.864)	0.395** (0.085)	0.034 (0.053)	-5.138 (5.938)
D2	19.961** (0.934)	0.096 (0.058)	26.765* (13.956)	12.163** (2.088)	0.316** (0.086)	0.160** (0.054)	26.901 (15.738)
D3	22.759** (1.378)	-0.078 (0.084)	21.752 (11.745)	15.798** (2.150)	0.305** (0.079)	-0.040 (0.077)	10.906 (5.991)
D4	19.894** (0.975)	0.090 (0.055)	26.471 (20.062)	14.586** (1.890)	0.228* (0.089)	0.123* (0.056)	24.455 (14.885)
Luxembourg	12.259** (3.091)	0.224** (0.067)		11.243* (4.464)	-0.192 (0.123)	0.336** (0.086)	
D1	13.981** (4.083)	0.186* (0.088)	1.822 (5.700)	8.726 (4.978)	-0.099 (0.163)	0.347** (0.085)	-2.884 (5.662)
D2	7.169 (4.352)	0.340** (0.096)	-8.536 (14.676)	5.639 (4.153)	-0.191 (0.129)	0.464** (0.082)	-11.521 (14.499)
D3	12.318** (3.276)	0.223** (0.071)	-2.438 (8.195)	8.081 (4.396)	-0.206 (0.125)	0.415** (0.086)	-14.264 (11.879)
D4	15.936** (3.383)	0.140* (0.073)	15.718 (13.335)	20.904** (4.919)	-0.371** (0.131)	0.211* (0.097)	18.602 (12.138)
Netherlands	17.019** (1.760)	0.118* (0.066)		-6.221** (2.225)	0.726** (0.050)	0.416** (0.053)	
D1	18.961** (1.867)	0.043 (0.068)	3.146 (2.174)	-16.769** (4.343)	0.895** (0.092)	0.673** (0.094)	-6.835 (6.350)
D2	18.226** (1.888)	0.071 (0.071)	5.127 (4.293)	-5.785* (2.463)	0.723** (0.063)	0.402** (0.053)	0.551 (1.836)
D3	17.804** (1.908)	0.084 (0.070)	3.013 (2.330)	-8.046** (2.622)	0.780** (0.061)	0.444** (0.061)	-2.909 (3.360)
D4	21.501** (1.945)	-0.049 (0.073)	7.660 (6.767)	-6.001* (2.629)	0.724** (0.052)	0.409** (0.068)	0.224 (1.463)
Poland	1.127 (0.849)	1.019** (0.031)		0.412 (1.087)	0.031 (0.022)	1.025** (0.032)	
D1	2.012* (0.828)	0.987** (0.029)	-5.909 (12.624)	-1.504 (0.922)	0.136** (0.021)	1.027** (0.034)	-16.362 (24.075)
D2	1.403 (0.862)	1.008** (0.031)	0.765 (3.335)	0.063 (1.128)	0.051 (0.032)	1.026** (0.033)	3.965 (4.623)
D3	1.296 (0.958)	1.012** (0.035)	2.012 (3.981)	0.423 (1.169)	0.032 (0.023)	1.026** (0.038)	-0.829 (3.991)

D4	2.560** (0.943)	0.941** (0.038)	7.174 (9.616)	3.273* (1.629)	-0.014 (0.026)	0.917** (0.056)	8.154 (15.167)
Slovenia	10.814** (2.543)	0.549** (0.092)	1.184 (1.142)	1.184 (1.142)	0.934** (0.022)	0.017 (0.041)	
D1	2.854 (4.296)	0.874** (0.164)	-16.983 (10.692)	-6.578** (1.866)	1.003** (0.033)	0.257** (0.059)	-11.600 (15.690)
D2	14.322** (2.744)	0.409** (0.105)	12.346 (11.188)	3.027* (1.533)	0.929** (0.024)	-0.053 (0.054)	6.608 (6.268)
D3	21.560** (3.725)	0.125 (0.145)	23.955 (21.616)	1.687 (1.718)	0.932** (0.023)	-0.001 (0.060)	0.825 (2.365)
D4	15.137** (3.605)	0.371** (0.135)	16.772 (24.775)	0.794 (1.137)	0.942** (0.022)	0.027 (0.039)	-3.238 (1.975)
Slovakia	40.457** (2.856)	-0.517** (0.094)	34.066** (2.957)	34.066** (2.957)	0.189** (0.069)	-0.464** (0.069)	
D1	39.973** (2.812)	-0.484** (0.093)	-19.401 (15.248)	31.835** (2.954)	0.247** (0.067)	-0.427** (0.067)	-12.572 (10.314)
D2	41.339** (3.004)	-0.556** (0.101)	11.896 (8.771)	33.832** (3.035)	0.212** (0.067)	-0.482** (0.072)	7.233 (6.039)
D3	43.311** (3.202)	-0.632** (0.106)	25.174 (20.905)	36.892** (3.058)	0.156* (0.074)	-0.542** (0.073)	10.214 (13.468)
D4	40.389** (2.999)	-0.526** (0.099)	23.054 (18.626)	34.432** (2.985)	0.178** (0.071)	-0.477** (0.070)	14.205 (13.997)
Spain	14.071** (0.974)	0.497** (0.046)	-9.891** (1.746)	-9.891** (1.746)	0.799** (0.042)	0.668** (0.049)	
D1	11.503** (1.215)	0.601** (0.052)	20.622 (18.070)	-9.537** (1.766)	0.756** (0.045)	0.702** (0.047)	3.141 (2.293)
D2	15.839** (1.048)	0.408** (0.051)	18.973 (17.136)	-7.249** (1.746)	0.723** (0.044)	0.628** (0.046)	16.217 (10.582)
D3	12.008** (1.123)	0.583** (0.051)	10.028 (7.186)	-9.662** (1.682)	0.774** (0.047)	0.689** (0.046)	0.348 (2.604)
D4	14.139** (1.077)	0.489** (0.052)	4.982* (2.402)	-9.789** (1.777)	0.785** (0.044)	0.678** (0.050)	1.712 (1.253)
Sweden	7.410** (1.008)	0.379** (0.037)	7.296** (1.117)	7.296** (1.117)	-0.036 (0.063)	0.405** (0.058)	
D1	5.252** (1.261)	0.461** (0.046)	-9.133 (7.089)	4.093** (1.259)	0.118 (0.069)	0.427** (0.051)	-10.993 (9.129)
D2	8.702** (1.181)	0.328** (0.044)	7.821 (5.136)	8.908** (1.076)	0.035 (0.058)	0.299** (0.057)	7.163 (5.104)
D3	7.185** (1.125)	0.387** (0.042)	0.622 (1.601)	7.967** (1.153)	-0.033 (0.061)	0.381** (0.059)	0.007 (1.584)
D4	8.793** (1.007)	0.324** (0.038)	9.092 (7.632)	9.353** (1.270)	-0.113 (0.063)	0.375** (0.064)	9.118 (7.749)
UK	9.648** (1.265)	0.405** (0.074)	0.316 (0.767)	0.316 (0.767)	0.797** (0.041)	0.176** (0.031)	
D1	14.587** (2.345)	0.106 (0.136)	34.092* (14.468)	1.612 (1.181)	0.729** (0.054)	0.162** (0.040)	4.189 (4.379)
D2	8.121** (1.651)	0.485** (0.093)	7.720 (5.562)	-0.528 (0.709)	0.903** (0.060)	0.127** (0.038)	-3.527 (3.241)
D3	9.467** (1.249)	0.414** (0.072)	3.614 (3.648)	0.573 (0.791)	0.761** (0.043)	0.194** (0.034)	1.709 (2.298)
D4	9.631** (1.234)	0.406** (0.071)	1.809 (2.666)	0.359 (0.789)	0.795** (0.042)	0.175** (0.032)	-0.125 (1.498)

Notes: ** and * denote statistical significance at 1 and 5% levels, respectively. α and β coefficients are from equation 1. Number of instruments varies between 5 and 9, values of Sargan test for GMM estimations vary between 0.20 and 0.30 indicating efficiency of chosen models.

Dummies represent quarters of the year 2008, which is indicated as the first year of the global financial crisis with the highest negative effect on European Union countries. Every dummy is separately included and estimated in equations (3) and (4). In Table 3, estimated dummy coefficients are presented by α_2 coefficients. Only in a few country cases, the estimates for dummy coefficients were found significant. These are Bulgaria, Cyprus, Czech Republic, France, Germany, Latvia, Lithuania and the UK in the GMM application and the same countries with the exception of France and the UK in the dynamic GMM application. In all cases where dummy coefficients were found significant, the sign of coefficient is positive, indicating increase in investment flows during the considered period, except the first quarter in Bulgaria and the third quarter in Cyprus, where decline in investment flows was detected.

One of purposes of this study was to examine the change in the saving retention coefficient, which determines the capital mobility with the consideration of the global financial crisis. The results illustrate that the inclusion of dummy variables brought only minor changes in saving retention coefficients. Hence, inclusion of dummy variables in eleven countries led to the increase of the saving-retention coefficient value, indicating the decline of capital mobility in these countries, particularly in Austria, Belgium, Cyprus, Czech Republic, Denmark, Estonia, France, Hungary, Latvia, Slovakia and the UK. The increase in the saving retention coefficient is very slight, about 0.1 rise, for example in Austria the coefficient increased from 0.3 to 0.4, while in Belgium the increase from 0.7 to 0.8 is observed. In other mentioned countries the change in the coefficient is even less.

There was found a tendency for a slight increase in capital mobility in Bulgaria, Finland, Luxemburg, Poland and Slovenia, when the quarters of 2008 year were introduced in the model as dummy variables. Values of the saving retention coefficient were estimated at a lower level. For example the coefficient decreased in the case of Poland from 1.01 to 0.9, in case of Slovenia it declined from 0.5 to 0.3 when the fourth quarter is included. Finally, estimations for Germany, Italy, Spain and Sweden provided mixed results where the saving retention coefficients increased

with inclusion of some quarters of 2008 and decreased with the inclusion of another quarters. Values of the saving retention coefficient were not found significant in cases of Lithuania and Netherlands. As a result, the inclusion of dummy variables in terms of quarters that represent the early stage of the global financial crisis did not have significant effect on changes in the capital mobility estimations. These results indicate that the inclusion of the global financial crisis in estimations has very low impact on the capital mobility indicators.

4. Conclusion

This study attempted to make a contribution to the literature on the Feldstein-Horioka puzzle employing a dynamic econometric technique. Level of capital mobility of 27 individual European countries is studied in this paper employing the GMM framework. In addition, this study investigates the impact of the global financial crisis of 2008 on the level of European countries' capital mobility. Four different regressions are estimated for every country alternating the inclusion of the global financial crisis effect in standard and dynamic models (see equations (1), (2), (3) and (4)). In a case where the impact of the global financial crisis is not considered, Table 2, the dynamic models estimations provided higher saving retention coefficients in most countries. The inclusion of the dynamic parameter, the first lagged value of investments, leads to higher saving retention coefficients. The level of capital mobility in European countries is estimated at a lower level when the dynamic nature of investments is considered indicating a dependence of investments decision in their past experience.

The early effect of the global financial crisis on the capital mobility level is investigated in this study by estimation of four alternative dummy variables. The most negative impact of the crisis on world economies is indicated in 2008; therefore, this year is estimated as the year of the crisis. This study investigates the impact of four quarters of the year 2008; thus, estimations for every country are made for four alternative quarters, which are represented by dummies in Table 3. Only in eight countries out of 27 countries, the coefficients of

dummy variables were found significant. These are Bulgaria, Cyprus, Czech Republic, France, Germany, Latvia, Lithuania and the UK. In most countries where the global financial crisis was found significant, the saving retention coefficient was estimated at slightly higher level indicating a lower level of capital mobility.

The standard GMM estimation results indicate a relatively high level of capital mobility and rejection of the Feldstein Horioka puzzle in European countries. However, the inclusion of the dynamic parameter indicates that historical changes in investment and savings decrease capital mobility in European countries. Experience of previous capital movements negatively influence decisions for future capital flows. Consideration of the impact of the global financial crisis in the model does not significantly change the results of capital mobility. The policy implication of this article is that in order to decrease risk of negative effects of a possible financial crisis countries making decisions on capital flows have to take into account their historical changes. This may decrease capital mobility, however the negative impact of a global financial crisis decreases. The future research is planned to be conducted on an inclusion of year 2009 as a dummy for measuring prolonged impact of the global financial crisis.

References

Abbott, A. J., & Vita, G. D. (2003). Another Piece in the Feldstein—Horioka Puzzle. *Scottish Journal of Political Economy*, 50(1), 69–89. <https://doi.org/10.1111/1467-9485.00255>

Adedeji, O., & Thornton, J. (2008). International capital mobility: Evidence from panel cointegration tests. *Economics Letters*, 99(2), 349–352. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2007.08.001>

Argimón, I., & Roldán, J. (1994). Saving, investment and international capital mobility in EC countries. *European Economic Review*, 38(1), 59–67. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(94\)90005-1](https://doi.org/10.1016/0014-2921(94)90005-1)

Bahmani-Oskooee, M., & Chakrabarti, A. (2005). Openness, size, and the saving–investment relationship. *Economic Systems*, 29(3), 283–293. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2005.06.001>

Baxter, M., & Crucini, M. J. (1993). Explaining Saving--Investment Correlations. *The American Economic Review*, 83(3), 416–436.

Bodman, P. P. M. (1995). National Savings and Domestic Investment in the Long Term: Some Time Series Evidence from the Oecd. *International Economic Journal*, 9(2), 37–60. <https://doi.org/10.1080/10168739500000011>

Caporale, G. M., Panopoulou, E., & Pittis, N. (2005). The Feldstein–Horioka puzzle revisited: A Monte Carlo study. *Journal of International Money and Finance*, 24(7), 1143–1149. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2005.08.003>

Chakrabarti, A. (2006). The saving–investment relationship revisited: New evidence from multivariate heterogeneous panel cointegration analyses. *Journal of Comparative Economics*, 34(2), 402–419. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2006.02.001>

Chen, S.-W., & Shen, C.-H. (2015). Revisiting the Feldstein–Horioka puzzle with regime switching: New evidence from European countries. *Economic Modelling*, 49, 260–269. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2015.03.020>

Chortareas, G., George, K., & Uctum, M. (2004). An Investigation of Current Account Solvency in Latin America Using Non Linear Nonstationarity Tests. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 8(1), 1–19.

Christopoulos, D. K. (2007). A reassessment of the Feldstein-Horioka hypothesis of perfect capital mobility: evidence from historical data. *Empirica*, 34(3), 273–280. <https://doi.org/10.1007/s10663-007-9044-1>

Coakley, J., Kulasi, F., & Smith, R. (1996). Current account solvency and the Feldstein–Horioka puzzle.

Economic Journal 106(May), 620–627.

Corbin, A. (2001). Country specific effect in the Feldstein–Horioka paradox: a panel data analysis. *Economics Letters*, 72(3), 297–302. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(01\)00447-5](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(01)00447-5)

Di Iorio, F., & Fachin, S. (2014). Savings and investments in the OECD, 1970–2007: A test of panel cointegration with regime changes. *The North American Journal of Economics and Finance*, 28, 59–76.

Dritsaki, C. (2015). The Long-Run Relationship between Saving and Investment in Greece. *International Journal of Economics and Finance*, 7(9), 178–192. <https://doi.org/10.5539/ijef.v7n9p178>

Feldstein, M. S., & Horioka, C. Y. (1980). Domestic savings and international capital flows. *Economic Journal*, 90, 314–329.

Fidrmuc, J. (2003). The Feldstein–Horioka puzzle and twin deficits in selected countries. *Economics of Planning*, 36(2), 135–152.

Fouquau, J., Hurlin, C., & Rabaud, I. (2008). The Feldstein–Horioka puzzle: a panel smooth transition regression approach. *Economic Modelling*, 25(2), 284–299.

Georgopoulos, G., & Hejazi, W. (2009). The Feldstein–Horioka puzzle revisited: Is the home-bias much less? *International Review of Economics & Finance*, 18(2), 341–350.

Hansen, L. P. (1982). Large sample properties of generalized method of moments estimators. *Econometrica*, 50(3), 1029–1054.

Hassan, I. B., & Mohamed, A. (2013). International capital mobility in high-income countries: a system GMM approach. In *Readings on Applied Economics Issues* (pp. 70–81). Shah Alam, Selangor: McGraw Hill.

Ho, T. (2002). The Feldstein–Horioka puzzle revisited. *Journal of International Money and Finance*, 21(4), 555–564. [https://doi.org/10.1016/S0261-5606\(02\)00005-0](https://doi.org/10.1016/S0261-5606(02)00005-0)

Ho, T., & Chiu, R.-L. (2001). Country Size and Investment-Saving Correlation: A Panel Threshold Error Correction Model. *Eastern Economic Journal*, 27(4), 481–490.

Ho, T.-W. (2003). The saving-retention coefficient and country-size: The Feldstein–Horioka puzzle reconsidered. *Journal of Macroeconomics*, 25(3), 387–396. [https://doi.org/10.1016/S0164-0704\(03\)00044-2](https://doi.org/10.1016/S0164-0704(03)00044-2)

Holmes, M. J., & Otero, J. (2015). A pairwise-based approach to examining the Feldstein–Horioka condition of international capital mobility. *Empirical Economics*, 50(2), 279–297. <https://doi.org/10.1007/s00181-015-0937-8>

Jansen, W. J. (1996). Estimating saving-investment correlations: evidence for OECD countries based on an error correction model. *Journal of International Money and Finance*, 15(5), 749–781. [https://doi.org/10.1016/0261-5606\(96\)00034-4](https://doi.org/10.1016/0261-5606(96)00034-4)

Jansen, W. J. (1997). Can the intertemporal budget constraint explain the Feldstein-Horioka puzzle? *Economics Letters*, 56(1), 77–83. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(97\)00127-4](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(97)00127-4)

Kejriwal, M. (2008). Cointegration with Structural Breaks: An Application to the Feldstein-Horioka Puzzle. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 12(1), 1–39. <https://doi.org/10.2202/1558-3708.1467>

Ketenci, N. (2012). The Feldstein–Horioka Puzzle and structural breaks: Evidence from EU members. *Economic Modelling*, 29(2), 262–270. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2011.10.003>

Ketenci, N. (2013). The Feldstein–Horioka puzzle in groupings of OECD members: A panel approach. *Research in Economics*, 67(1), 76–87. <https://doi.org/10.1016/j.rie.2012.09.002>

Ketenci, N. (2015). Capital mobility in the panel GMM framework: Evidence from EU members. *European Journal of Comparative Economics*, 12(1), 3–19.

Kollias, C., Mylonidis, N., & Paleologou, S.-M. (2008). The Feldstein–Horioka puzzle across EU members: Evidence from the ARDL bounds approach and panel data. *International Review of Economics & Finance*, 17(3), 380–387. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2006.09.002>

Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root? *Journal of Econometrics*, 54(1), 159–178. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(92\)90104-Y](https://doi.org/10.1016/0304-4076(92)90104-Y)

Levy, D. (2000). Investment–Saving Comovement and Capital Mobility: Evidence from Century Long U.S. Time Series. *Review of Economic Dynamics*, 3(1), 100–136. <https://doi.org/10.1006/redo.1999.0060>

Ma, W., & Li, H. (2016). Time-varying saving-investment relationship and the Feldstein-Horioka puzzle.

Economic Modelling, 53(C), 166–178.

Murthy, N. V. (2007). Feldstein Horioka puzzle in Latin American and Caribbean countries: Evidence from likelihood-based cointegration tests in heterogeneous panels. *International Research Journal of Finance and Economics*, 11, 112–122.

Nell, K. S., & Santos, L. D. (2008). The Feldstein–Horioka hypothesis versus the long-run solvency constraint model: A critical assessment. *Economics Letters*, 98(1), 66–70. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2007.04.007>

Özmen, E., & Parmaksiz, K. (2003). Exchange rate regimes and the Feldstein-Horioka puzzle: the French evidence. *Applied Economics*, 35(2), 217–222. <https://doi.org/10.1080/0003684021000025397>

Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335–346. <https://doi.org/10.2307/2336182>

Rao, B. B., Tamazian, A., & Kumar, S. (2010). Systems GMM estimates of the Feldstein–Horioka puzzle for the OECD countries and tests for structural breaks. *Economic Modelling*, 27(5), 1269–1273. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2010.02.002>

Sinn, S. (1992). Saving-investment correlations and capital mobility: On the evidence from annual data. *The Economic Journal*, 102(414), 1162–1170.

Telatar, E., Telatar, F., & Bolatoglu, N. (2007). A regime switching approach to the Feldstein–Horioka puzzle: Evidence from some European countries. *Journal of Policy Modeling*, 29(3), 523–533.

Wooldridge, J. M. (2001). Applications of generalized method of moments estimation. *Journal of Economic Perspectives*, 15(4), 87–100.

Younas, J. (2011). Role of foreign direct investment in estimating capital mobility: a reappraisal of Feldstein–Horioka puzzle. *Applied Economics Letters*, 18(12), 1133–1137. <https://doi.org/10.1080/13504851.2010.526569>

Younas, J., & Chakraborty, D. (2011). Globalization and the Feldstein–Horioka puzzle. *Applied Economics*, 43(16), 2089–2096. <https://doi.org/10.1080/00036840903035985>

Younas, J., & Nandwa, B. (2010). Financial openness and capital mobility: a dynamic panel analysis. *International Review of Applied Economics*, 24(2), 239–246. <https://doi.org/10.1080/02692170903426021>

Osmanlı Tiyatrosu'nda Modernleşmenin İzdüşümleri

Melih Görgün¹

¹Yeditepe Üniversitesi, melihgorgun@yeditepe.edu.tr
0000-0002-1228-5264

Öz

Sanatçılar bir toplumun gerek ihtiyaçlarını gerek sorunlarını en iyi algılayan ve en iyi betimleyen bireylerin başında gelirler. İcra ettikleri sanatla, kimi zaman hayalini kurduğu, kimi zaman da eleştirdikleri düzeni topluma aktarmaya çalışırlar. Bir sanat formu olarak tiyatro, bu aktarıcıların en önemlilerindedir. Bu çalışmada, 1839-1908 yılları arasında Osmanlı Tiyatrosu'nun modernleşme sürecindeki rolü, çeşitli oyun incelemeleriyle analiz edilecektir. Bu analiz yapılırken, mevcut modernleşme yaklaşımları bağlamında, öncelikle modernleşmenin belirleyici unsurları araştırılacak, sonra da tiyatro oyunlarında bu belirleyici unsurların izi sürülecektir. Toplumsal gerçeklik bağlamında ele alınacak eser incelemelerinde, yazarların, izleyiciye hangi mesajları ne şekilde iletmek istedikleri, eserlerde yer alan konuşma metinleri üzerinden saptanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Geleneksel Düzen, Modernleşme Kuramları, Tiyatro, Osmanlı Tiyatrosu

Submission Date: 05.10.2018

Acceptance Date: 06.11.2018

Contemporary Research in Economics and Social Sciences Vol.:2 Issue:2 Year:2018,
pp. 281-297

The Traces of Modernization in the Ottoman Theatre

Abstract

Generally, artists are the people who feel and perceive the basic needs of the society prelusively. They took the photograph of the society which they lived in and used this photography in their art. The main objective of this article is to look for, study, and analyze the answers to the following question: “How did theatre contribute to this new era which started in 1839 and led to change and modernization?” The literary theory that will be used for analyzing the theatre texts will be the social realism theory, which refers that “art is the reflection of the society”. The structure of the thesis generates from theory to practise. With this configuration, the scope will get narrower towards the end of the subjects. The first important concept of the thesis is the modernization and the modernization theories. And then, the common denominators of the modernization will be discussed. This will be one of the most important parts of the study because the concepts that are searched in the theatre texts between 1839-1908 in the last part of the article will be the reflections of this first part.

Keywords: Modernization, Traditional Order, Theories of Modernization, Theatre, Ottoman Theatre

1. Giriş

Sanat ve sanatçı, insanlık tarihinin hemen her evresinde çok etkili iki unsur olarak tanımlanmaktadır. Tüm bu evreler boyunca sanatçı, kimi zaman hayalini kurduğu, kimi zaman da eleştirdiği düzeni, icra ettiği sanat aracılığıyla yansıtmıştır.

Tiyatro, yapısında insan unsurunu yoğun olarak kullanırken, içinde bulunduğu siyasal ve kültürel çevre ile çok yakın bir ilişki ağındadır (Nutku, 2000, s. 13). Tiyatronun önemli bir unsuru, insan, insanın da en önemli iletişim araçlarından biri sözdür. Tiyatro, insan ve söz bir araya geldiğinde çok etkili bir anlatım biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1839 yılının 3 Kasım'ı diğer günlerden çok daha farklıydı. Tanzimat Fermanı ilan edilmiş ve İmparatorluk için birçok alanda değişim hızla başlamıştı. Askeri, idari, toplumsal ve yapısal alanlarda reformlar başlayacak ve İmparatorluk içerisinde günlük yaşamdan, kıyafetlere, iletişim araçlarından, askeri tekniklere kadar birçok unsur kademeli olarak dönüşmeye başlayacaktı (Mardin, 2009, s. 13). Tüm bu değişimler, modernleşen bir düzenin farklı alanlardaki yansımaları olarak belirmektedir.

Bu değişim dönemi boyunca tiyatro, Tanzimat Dönemi fikirlerinin önemli bir yansıtıcısı olmuştur. Dönemin okur-yazarlık oranının düşük oluşu da hesaba katıldığında, tiyatronun rolünün önemi biraz daha iyi anlaşılabilir. Tiyatro izleyen bir bireyin okur yazar olması ya da literatüre hakim olması çok da önemli değildir. Sahnelenen eseri izler ve izlerken etkilenebilir, düşünebilir, öğrenebilir. Ayrıca eserin canlı olarak, yani o anda icra edilmesi, izleyici üzerindeki etkisi açısından diğer sanat dallarına göre (resim, yazılı metin vs.) daha güçlü sayılabilir.

Bu çalışmada, öncelikle modernleşme literatürü perspektifinde, modernleşmenin belirleyici öğeleri incelenecektir. Daha sonra, 1839-1908 yılları arasında Osmanlı'da modernleşme konusu ele alınacak, sonrasında da dönemin seçilmiş farklı tiyatro eserlerinde, modernleşmenin içeriğini oluşturan anahtar kelimelerin izi sürülecektir. Böylelikle, modernleşmenin içeriğini oluşturan anahtar kelimelerin, hangi tiyatro eserlerinde nasıl kullanıldığı ve seyirciye hangi mesajların nasıl iletilmek istendiği anlaşılmış olacaktır.

2. Modernleşme

En yalın ifadesiyle modernleşme, on yedinci yüzyılda yoğunlaşan ve giderek birçok coğrafyada neredeyse tüm sosyal ve siyasi hayatın çehresini değiştiren yeni bir anlayıştır (Giddens, 2010, s. 9). Modernleşmenin en önemli anahtar kelimesi değişimdir. Sosyal değişim ve sosyal yapıdaki yeni oluşumlar, bu değişimin önemli yansımalarındandır (Rustow, 1968, s. 47). Marshall Berman'ın ifade ettiği gibi modernleşme döneminde son derece hızlı, geri dönüşü neredeyse imkânsız bir süreç yaşanmaktadır (Berman, 2004, s. 11). Modern olanı anlamının bir başka yolu da modern olmayanın tanımı ile başlar: Yani geleneksel olan. Geleneksel düzenin anahtar kavramları, yani modern öncesi dönemin anahtar kavramları, modern düzenin anlaşılması için oldukça faydalı olacaktır.

Modernleşme geleneksel toplumun dönüşümü olduğuna göre, öncelikle geleneksel toplumun nasıl bir yapıda olduğunu betimlemek yerinde olacaktır. Modern düzenin önemli bir anahtar kelimesi değişim iken, geleneksel düzenin önemli bir anahtar kelimesi, sürdürmedir. Yani esas olan değişim değil, “sürdürmedir” (Oktay, 2005, s. 13). Burada sözü edilen sürdürme kavramı, toplumun ve gündelik hayat anlayışının neredeyse her kademesine sirayet etmiştir. Geleneksel olanın, adetlerin, yaşam biçimlerinin, alışkanlıkların sürdürülmesi ve neden sonuç ilişkisi kurmadan, bilimsel bir kanıt olmaksızın, tabuların devamından bahsedilebilir (Shils, 1971, s. 136).

Geleneksel toplum, birbirinden kesin ve katı çizgilerle ayrılmış toplumsal yapılardan oluşmaktadır. Dikey ve hiyerarşik bir yapı mevcuttur. Bu dikey yapının en üst kademesinde yönetici sınıf, alt kademelerde de çoğunlukla toprağa bağlı tarımsal üretim grupları mevcuttur (Gellner, 2008, s. 81). Dikey hareketlilik kadar yatay hareketlilik de oldukça düşüktür. İnsanlar genellikle doğdukları coğrafyada büyür, yaşar ve hayatlarının sonuna gelir. Geleneksel toplumun bireyleri, ait oldukları kültür ve sınıfın içine doğarlar. Geleneksel toplum, farklılıklardan ziyade benzerlikler üstüne kurulmuştur (Oktay, 2005, s. 29). Burada sözü edilen öğeler genellikle benzer değerler, benzer inanışlar ve ortak beğenilerdir.

Modern toplum, ekonomik olarak gelişmiş ve farklı yapılar şeklinde organize olmuştur. Rostow'un betimlediği gibi, toplumlar daha iyi ekonomik seviyelere bazı aşamalardan geçerek gelirler ve bu aşamalar onların ihtiyaçlarını karşılar niteliktedir (Rostow, 1965, s. 4). Geleneksel toplum, bu ekonomik gelişimin emekleme dönemidir ve başka bir söylemle, sınırlı üretimi ve kısıtlı bilimsel ve teknolojik birikimi vardır.

Geleneksel toplum, karmaşık ekonomik hesaplardan uzaktır ve gerektiği kadar üretim yapar. Üretim miktarını belirleyen pazar değil, ihtiyaçlardır. İnsanlar ihtiyacı kadar üretir ve yatırım ya da gelişim için herhangi bir sermaye birikiminin oluşacağı düzen mevcut değildir (Black, 1986, s. 15). Yani geleneksel düzenin ekonomisi kapalıdır, geçimlidir. Geleneksel düzende bilimsel devrimler ve endüstri devrimi henüz yaşanmamış olduğundan, üretim teknikleri de sınırlıdır ve üretilen ürün hacimleri de düşük seviyelerdedir. Yine buna paralel olarak ürün çeşitliliği de yok denecek kadar azdır. Ahmet Yücekök, geleneksel toplumun evrimini ekonomik değişkenler perspektifinde açıklarken, “İngiltere’deki endüstri devrimi ile feodal düzenden kapitalist düzene geçiş başlamış, bu bağlamda çiftçiler artık yüksek kar oranlarıyla pazar için üretime başlamıştır, bu sayede oluşan ticari burjuvazi ile yeni şehirler ve endüstri alanları oluşmuştur” der (Yücekök, 1984, s. 7).

Geleneksel düzenin hiyerarşik yapısı, siyasi örgütlenmesi hakkında da oldukça tanımlayıcıdır. Geleneksel düzende siyaset yapma bu yapının üst kademelerinin işidir ve tepede bulunan kral, sultan prens vs. serbest seçimler sonucu göreve gelmemiştir; geleneksel değerler ve düzen sonucu görevdedir, otorite farklı fonksiyonlara ayrılmamış, genellikle belirli bir zümrede toplanmıştır.

Gerek gündelik yaşamda gerek siyasette hep bir “Altın Çağ” özlemi vardır. Eski kurallara ve kural koyuculara verilen referanslar çerçevesinde, ideal olan düzen altın çağın düzenidir. Geleneksel düzende yeni denilen çoğu şey, gücünün eskiden ve eskinin değerlerinden alır. Yeni ve eski arasında genellikle bir gerilim vardır ve geleneksel düzenin siyaset yapıcısı da bu gerilimi azaltmaya yönelik tutumlar sergiler.

2.1. Modernleşmenin Belirleyici Unsurları ve Siyasal Modernleşme

On yedi ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında meydana gelen dört önemli devrim, uluslararası sistem için modernleşmenin kapılarını aralamıştır. Bunlar; bilim, siyaset, kültür ve endüstri alanlarında yaşanan devrimlerdir. On yedinci yüzyılda, Newton (1642-1727)'un kütle çekimi, hareket yasaları ve optik deneyleri ile açmış olduğu yol, bilimsel devrimlerin ateşleyicisi olmuştur (Hobsbawm, 2008, s. 303). Takip eden süreçte matematik, fizik, kimya, astronomi ve biyoloji alanlarında yaşanan gelişmeler, insanın doğayı ve anlamasını ve algısını güçlendirmiştir. İlerleyen yüzyıllarda kullanılacak olan modern bilimle ilgili birçok araç, kaynağını bu dönemden alır. Pastör (1822-1895), Helmholtz (1821-1894), ve Maxwell (1831-1879), bu dönemde yetişmiş değerli bilim insanlarının sadece bazılarıdır.

Siyasal devrim, İngiltere ve Amerika'da ve sonrasında Fransa'da demokrasinin yükselişi ile başlamıştır (Küçük, 2011, s. 114). Burada önemli olan başka konular ise otoritenin anlamının ve meşruiyetinin sorgulanması ile modern hükümet sistemine geçiş evreleridir. Otoritenin bu yaklaşımla birlikte gücünü halktan alması gerektiği fikri, insanların akıllarına yerleşmeye başlamıştır. Yine bu dönemler ışığında, meşru otorite yasal ve ussal olmalı ayrıca doğuştan gelen bir hak olarak kimsenin tekelinde olmamalıdır. Bir başka ifade ile siyaset teorileri artık akla yatkın-rasyonel bir otoritenin nasıl olması gerektiği konularına yönelmeye başlamıştır. Modern düzenin toplumu artık siyasi sistemden daha fazla demokrasi ve insan hakları talep edecektir (Oktay, 2005, s. 234).

Kültürel devrim, modernleşme sürecinin bir diğer önemli kilometre taşıdır. Burada altı çizilmesi gereken kavram, fikirlerin seküler bir yapıya dönüşümüdür. Bilimsel ve analitik düşünce, sosyal ve siyasal hayatın belirleyicisi olmuştur. Geleneksel yapının ya da kilisenin sorgulanamaz tabuları yıkılmaya başlamış ve bu düşünce giderek tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Voltaire (1694-1778), Montesquieu (1689-1755), John Locke (1632-1704) ve Immanuel Kant (1724-1804) bu dönemin önemli düşünürlerindendir. Aydınlanma dönemi ile aralanan

bu kapı insanoğlunun yaşadığı dünyayı sorgulaması ve eski düzenin ezberlenmiş birçok kalıbını yıkması olarak tasvir edilebilir.

Ele alınacak son önemli devrim, endüstri devrimidir. İngiltere'nin öncülüğünde başlayan bu dönüşüm, makine çağına geçiş olarak da isimlendirilebilir. Hızlı ve seri üretim düzenleri, teknoloji ve bilimin üretim sistemlerini uygulanışı hep bu dönemin eseridir. Hobsbawm'ın da ifade ettiği gibi, ekonomistler bu dönemi gelişen ve kendi kendini besleyen bir ekonomik sistemin oluşumu olarak nitelendirmişti (Hobsbawm, 2008, s. 225). Bu yeni endüstri ekonomisi, şehirlerin gelişimini hızlandırmış, demografik ve sosyal yapıyı da değiştirmeye başlamıştı. 1841-1901 yılları arasında İngiltere'de tarımsal alanlarda çalışanların oranı endüstri alanlarında çalışanların artık sadece beşte birini oluşturuyordu (Hall ve Gieben, 1992, s. 25).

Modernleşme teorileri tarımsal toplumun endüstri toplumuna evrimini incelerken sıklıkla ekonomiye, üretim biçimlerine, okuryazarlık oranına, iletişime, yeni meslek gruplarına ve bu kavramlara benzer daha birçok olguya atıf yapar. Sözü edilen kavramların, modernleşme seviyesi ile doğru orantılı olduğu sıklıkla belirtilir.

Bu çalışmada, modernleşme yaklaşımlarının önemli bir perspektifi olan siyasi modernleşme kuramları ayrıca ele alınacak olup, bu yaklaşımlar üzerinden modernleşmenin anahtar kelimeleri saptanacaktır. Siyasi modernleşme kuramcılarının genel ortak paydaları; mobilizasyon, kurumsallaşma, demokrasi, ekonomik ve siyasal sistem, haklar ve bireylerin özgürlükleri kavramlarında yoğunlaşmaktadır. Siyasal gelişim, modernleşmenin yine belirleyici unsurlarındandır. Huntington, siyasal gelişimi otoritenin rasyonelliği, farklılaşan siyasal yapılar ve toplumsal katılım (siyasi partiler, baskı ve çıkar grupları vb.) bağlamında açıklar (Huntington, 1966, s. 378). Benzer biçimde Pye, siyasal gelişimi; kitlelerin mobilizasyonu ve katılımı, siyasal modernleşme, demokrasinin gelişimi, düzen, idari ve hukuki gelişim ve ulus-devletin gelişimi bağlamlarında ele almıştır (Pye, 1966, s. 31).

Siyasi gelişme kuramcıları, genellikle konuya üç farklı perspektiften yaklaşmışlardır; sistem-fonksiyon, sosyo-ekonomik ve karşılaştırmalı tarih yaklaşımları.

Sistem fonksiyon kuramcıları siyasal gelişimi sistem yaklaşımı ile açıklamaya çalışmışlardır. Talcott Parsons, David Apter, David Easton, Karl Deutsch ve Gabriel Almond gibi bu okulun önemli temsilcileri, siyasal sistemin ne derecede gelişmiş olduğunu, o sistemin dinamiklerinin ne kadar düzenli, entegre olmuş ve verimli çalıştığı başlıkları üzerinden izah etmeye çalışmışlardır (Almond ve Powell, 1966, s. 21).

Bu bağlamda sistemin önemli elemanları; sağlıklı çalışan iletişim kanalları, donanımlı ve verimli bürokrasi kanalları, çıkar ve baskı gruplarıdır. Almond ve Powell'ın da ifade ettiği gibi, modern bir siyasal sistemde ulusal birlik, siyasal katılım, ekonomik gelişme, hukuk ve düzen gibi kavramlar, olmazsa olmaz unsurlardandır (Almond ve Powell, 1966, s. 39).

Sosyo-ekonomi kuramcıları, siyasal gelişimi, sosyal ve ekonomik gereklilikler bağlamında ele almışlardır. Örneğin Daniel Lerner, siyasal gelişimin ön koşullarını, okur-yazarlık, şehirleşme, katılım ve medyanın gelişimi öğeleri ile ilişkilendirmiştir (Lerner, 1958, s. 63). Bu bağlamda, şehirleşme ve okur-yazarlık arasında doğru orantı olduğunu anlatmış ve şehirlere akın eden nüfusun daha çok iletişim içinde bulunma şansı olduğunu ifade etmiştir. Gilbert Winham, neden sonuç ilişkileri bağlamında, şehirleşme, iletişim ve eğitim oranlarının siyasal gelişme ile doğru orantılı olduğunu ifade eden bir başka kalemdir (Winham, 1970, s. 817). Karl Deutsch, siyasal gelişmeyi kültür, milliyetçilik, milli benlik ve toplumsal iletişim bağlamında ele almış bir başka önemli kuramcıdır. Tüm bu ilişki ağındaki gelişmeyi de “sosyal mobilizasyon” başlığı altında incelemiştir (Deutsch, 1962, s. 89). Burada bahsi geçen mobilizasyon kavramı, toplumsal bir değişimin dinamikleriyle ilintilidir. Milli gelirden, okullarda geçirilen eğitim zamanına, memleket genelindeki okul sayısının artışından, şehirleşmedeki artışa ve okur-yazarlık oranından, memleketteki radyo-TV-internet ağının gelişimine kadar tüm hayatı kapsayan dinamiklerdir mobilizasyon perspektifindeki değişimler (Oktay, 2005, s. 269).

Karşılaştırmalı tarih yaklaşımı ise, siyasal gelişmeyi tarihsel perspektifte toplumların evrimi bağlamında açıklamaya çalışır. Black,

Moore ve Rustow gibi bu okulun önemli kuramcıları, analizlerini ampirik çalışmalarla ifade etmeye çalışmıştır. Kuramcılar genellikle ekonomik evreler, sınıflar ve endüstri toplumuna geçiş incelemelerinde, geleneksel-modern arasındaki farkları betimlemişlerdir. Bu incelemeler yapılırken genellikle toplumun otoriteyi sorgulaması ve bunun yavaş ya da hızlı gerçekleşmesi, feodal düzende toplumsal ilişkiler, yönetici sınıfın yapısı ve toplum yapısının kurumsal anlamda ne kadar sade ya da karmaşık olduğu konuları ele alınmıştır (Black, 1986, s. 81). Ayrıca yine bu bağlamda altı çizilen bir önemli husus da “kadın” figürünün modernleşen toplumlarda artık gerek sosyal gerek iş yaşamında gerekse siyasi alanda daha görünür bir durumda olmasıdır. Yeni meslek grupları ve kadının bu meslek gruplarında aktif rol alması, siyasal gelişim perspektifinde, modernleşmenin önemli unsurlarındandır (Oktay, 2005, s. 264).

Tüm bu incelemeler ışığında modernleşmenin belirleyici unsurları; iletişim, şehirleşme, okur-yazarlık, endüstrileşme, haberleşme, okul sayısındaki artış, ekonomik gelişim, milli benlik ve ulus-devletin gelişimi, mobilizasyon, ortaya çıkan yeni meslekler ve kadının gerek toplumsal gerek siyasal hayattaki rolünün artmasıdır.

3. Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Tiyatro

III. Selim önderliğinde, 1793 yılında Nizam-ı Cedid'in kurulması, askeri anlamda modern ordunun önemli göstergelerindendir. Yeni ordunun kurulması ile başlayan bu dönüşüm dönemi, bu yeni düzen, sadece askeri değil, idari ve ekonomik alanlarda da varlığını hissettirmekteydi (Shaw, 1965, s. 168). Yine aynı dönemde, diplomatik alanlarda da önemli gelişmeler olmuştur. Londra, Berlin, Madrid ve Viyana'ya elçilikler açılması bu gelişmelerden bazılarıdır (Berkes, 2010, s. 99). Bu sayede İmparatorluk, yeni kültürlerle ve modern dünya ile iletişim halinde olmaya başlamıştır.

Yeni okulların kurulması, orduya iyi eğitilmiş doktorların alınması ve yeni askeri okulların açılması, yine 1827-1834 dönemi arasına rastlar. 1831 yılında ilk Osmanlı gazetesi Takvim-i Vekayi'nin basılması da dönemin önemli gelişmelerindendir. Bu sayede artık hem imparatorluk

içinde hem de dış dünyada olan gelişmeler daha iyi takip edilip, insanlar yaşanan gelişmelerden haberdar olabilecektir (Shaw, 1977, s. 49).

Yine 1834 yılında posta sisteminin kurulması, 1855-1864 yıllarında telgraf sisteminin kurulması ve iyileştirilmesi ve 1866 yılından itibaren demiryollarının geliştirilmesi modernleşmenin önemli belirleyicilerinden olmuştur. 1865 yılındaki Genç Osmanlı oluşumu, edebi ve tiyatrolu anlamda birçok eserin de oluşumuna olanak sağlamıştır. Bu noktada Tanzimat Dönemi'nin eleştirileri de gündeme gelmiştir. Otorite ve güç anlayışının nasıl olması gerektiği, İbrahim Şinasi (1826-1871), Ziya Paşa (1825-1880) ve Namık Kemal (1840-1888) tarafından sıklıkla altı çizilen hususlar olmuştur. Ayrıca Genç Osmanlı hareketi, Osmanlı'da ilk beliren siyasi baskı grubu olarak karşımıza çıkar. Bir amaçları da yeni bir kimlik ve milli benlik yaratarak İmparatorluk için bir kurtuluş yolu aramak olan bu insanlar, mevcut olanı da koruyarak yeni bir kültür ve algı yaratmak için yoğun çaba sarf etmişlerdir (Karpat, 1972, s. 264).

Osmanlı İmparatorluğu'na Batı tarzı, yani seyircili ve salonlu tiyatronun başlangıcı da yine Tanzimat Dönemi'ne denk gelir. Güllü AG op, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı tarzı tiyatroyu ilk hayata geçiren sanatçı, yönetmen, oyuncu ve yazardır (And, 1994, s. 31). Tiyatro ile ilgili ilk yazılar da, 1841 yılında Ceride-i Havadis'te yer almıştır (Tiyatro Eleştirmenleri Birliği, 1994, s. 13). Osmanlı İmparatorluğu'nda sahnelenen ilk Türk oyunu, 1859 yılında, İbrahim Şinasi'nin Şair Evlenmesi olmuştur. İbrahim Şinasi gerek oyunlarında, gerek köşe yazılarında toplumun daha akılcı ve eğitilmiş hale getirilmesi için uğraşırken, modernliğin yanlış yorumlanmasını ve modernliğin dar bir perspektifte "Batı taklitçiliği" olmaması gerektiğini savunan önemli bir yazardır.

Türk Tiyatrosu, özü itibariyle iki ana eksenle incelenebilir. İlk grup, geleneksel tarzdaki oyun ve içerikler, ikinci grup da, Batı tarzı modern oyun ve içeriklerden oluşur. Bu çalışmada, Batı tarzı oyunlar incelenecek olsa da, geleneksel Türk Tiyatrosu hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Tanzimat Dönemi öncesi sıklıkla sergilenen geleneksel tiyatronun belirli çeşitleri; meddah, orta oyunu,

kukla ve gölge oyunlarıydı. Genellikle dekor ve oyuncu aksesuarları bakımından sınırlı içeriklere sahip bu tarzlarda, sabit bir oyun metnine bağlı kalınmadan doğaçlamaya bolca yer verilir, oyun esnasında yer yer eleştiriler yapılır, yer yer zıt karakterlerin durumları, çatışan hikâyeler üzerinden izleyenlere aktarılırdı (Pekman, 2010, s. 23).

3.1. 1839-1908 Yılları Arasında Sahnelenmiş Tiyatro Eserlerinde Modernleşmenin İzleri

Tanzimat Dönemi tiyatro oyunları incelendiğinde ilk göze çarpan tarzlar, komediler, dramalar, melodramlar, duygusal içeriği yoğun oyunlar, müzikaller ve adaptasyonlardır (And, 1971, s. 321). Bu tarzlar arasında en revaçta olanlar, komediler ve melodramlardır. Genellikle bir iyi bir de kötü ya da bir dürüst bir de sahtekâr karakterlerin resmedildiği oyunlarda, mutlu sonlar sıklıkla tercih edilmişse de melodramların duygusal yönü de çok ağır basmaktadır (And, 1971, s. 350).

Şair Evlenmesi'nin dokuz numaralı sahnesinde, oyunun bilge karakteri Hikmet Efendi'nin geleneksel bir düzenin izlerini taşıyan görücü usulü evliliğe ve kadının itibarına dair şu sözleri son derece önemlidir: “Ya birbirlerinin ahvalini asla bilmeyerek ev bark olanların hali nasıl olur? Var bundan kıyas eyle.” (Şinasi, 2010, s. 49). Yine benzer biçimde Feraizcizade Mehmet Şakir'in 1882 yılında kaleme aldığı İlk Göz Ağrısı isimli oyunda, kadın figürü oyunun iki ana karakteri üzerinden aşağıdaki şekilde ele alınırken, ataerki toplumlarda kadının değerinin nasıl algılandığının altı çizilmiştir.

Naile: Ah o atalar! Ben de diyorum ki, o atalar ağızlarına geleni gelişigüzel söylemiş, hepsi bir tekerleme onların... Şuna ne demeli, önce kadınların kusuruna bakılmaması için ne demişler, “küllü isli şey'iyi aşağı”. Sonra da kadınlara sırrını söyleme demeleri yakışıyor mu? Onların hiçbir sözünün eni boyuna uymaz...

Burhan: Bak işte bu anlayışa ne demeli şimdi?

Naile: Ah şimdi patlayacağım! Bak, o atalar daha ne yalanlar söylemişler. “Kadının saçı uzun akli kısadır”, “Karisına

sırrını söyleyen koca, diyarında duramayıp kaçan koca”,
 “Kadın kocaya sırdaşlık değil arkadaşlık içindir”, Daha
 neler neler...(Feraizcizade, 2002, s. 9)

Abdülhak Hamit Tarhan, 1873 yılında kaleme aldığı Macera-yık Aşk isimli eserinde de kadın figürünü, insanın da ötesinde adeta bir “melek” olarak betimlemiş ve oyunun önemli bir sahnesinde oyunun ana kadın karakterlerinden birisi için “çok cesaretli, kafasına koyduğunu yapan ve korkusuz” betimlemesi yapmıştır (Tarhan, 2002, s. 64).

Eğitim ve okuryazarlık konusu da Tanzimat Dönemi tiyatro yazarlarının önemli temaları arasındadır. Öğretim sisteminin de baskıcı olmaması, akla uygun şekilde ve ezberden uzak olması yine dönem aydınlarının da öncelikleri arasında olmuştur. Bu konuyu en fazla dile getirenlerden birisi de Namık Kemal’dir. Kemal’in en fazla şikâyetçi olduğu konuların başında uzun yıllar boyunca öğrencilerin okuma ve yazma alışkanlıklarının olmamasıdır (Erginün, 1998, s. 27).

Feraizcizade Mehmet Şakir, İlk Göz Ağrısı’nda, oyunun iki önemli karakteri üzerinden şöyle bir betimleme yaparak, eğitimin insan hayatında ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır:

Dursun: Rahmetli babanıza dua edin, sizi okutmuş. Ya babanız tutucu biri olup da, kızım “Şöyle olur, böyle olur” diye sizi okutmasaydı, böyle kimsesiz kalınca ne yapardınız? Çocuklarınıza nasıl bakardınız?

Akile: Hakkın var Dursun Ağa, bu rahatlığım hep okumam sayesinde... Okumuş insan cesaret gerektiren yerde korkaklık etmez, usulüne uygun şekilde gemisini yürütür... Okumuşluğum olmasa çamaşırcılıktan başka neye yarardım ki...(Feraizcizade, 2002, s. 29)

Namık Kemal’in, Zavallı Çocuk (1874) adlı oyununun ilerleyen sahnelerinde, oyunun ana karakteri Ata’nın okula “adam” olmaya gittiğini söylemesi ve aynı sahnenin devamında okulu başarıyla bitirirse hayattaki başarı şansının da o kadar artacağını vurgulamıştır (Kemal, 2009, s. 41).

1880 yılında Hagop Baronyan tarafından kaleme alınan, Haşmetlü Dilenciler adlı oyunda da, gazetenin, iletişimin, farkındalığın önemi şu satırlarla vurgulanmıştır:

Editör: ... Neyse isterseniz konuyu değiştirelim. Gemide rahat ettiniz mi?

Apisom Ağa: Çok rahattı...

Editör: Size sıkıntı veren en ufak bir şey varsa yarınki gazetede bundan bahsedebilirim ve şirketin kusurlarını fark etmesini sağlayabilirim...(Baronyan, 2013, s. 159)

Yine yukarıda sözü edilen oyunda, modern dönemle beraber ortaya çıkan yeni meslek gruplarında sıkça atıf yapılmıştır. Oyun karakterlerini genellikle eğitilmiş kişiler olarak kurgulayan Baronyan, oyunlarında sıklıkla öğretmen, gazeteci, avukat, şair, fotoğrafçı ve doktor tiplmelerine yer vermiştir.

Milli kimlik ve vatanseverlik kavramları da yine birçok dönem yazarı için önemli anahtar kelimeler olmuştur. Özellikle Namık Kemal, Vatan Yahut Silistre (1873) adlı eserinde, vatanın ne kadar önemli olduğunu ve uğruna ölünecek kadar değerli olduğunu vurgulamaktadır (Kemal, 1994, s. 48). Gülnihal (1873) adlı eserinde de siyasi otoritenin meşruiyetini aydın fikirli bir kadın karakter üzerinden sorgulayan şu satırlara yer vermektedir:

Gülnihal: Okadar saygıdeğer bir adı niçin ortaya atıyorsunuz? Padişah onu bilir mi? Onun, padişahı tanıdığı var mı? O kendini bu memlekette padişah gibi tutuyor. Padişah nerede kalır? O, herkesin malını kendisinin, namusunu kendisinin, canını kendisinin biliyor. Elinden gelse hâşâ, Allahlık davası edecek. Paşa olalı iki yıl oluyor. Gün geçmedi ki on beş zavallıyı öldürmesin. Mübarek bayram günü, biri on üç, biri on beş yaşında iki masumu atının önünden geçtikleri için çengele astırdı. Padişahın bunlardan haberi var mı? Olsa razı olur muydu? (Kemal, 2003, s. 40)

4. Sonuç

Bu çalışmada, öncelikle modernleşme literatürü taranmış ve modernleşmenin belirleyici unsurları saptanmıştır. Sonrasında da Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmenin kapılarını aralayan döneminde, seçili tiyatro eserlerinde bu belirleyici unsurların izleri sürülmüştür.

Toplumsal gerçekçilik bağlamında ele alınan metodolojide, sanat ve sanatçı toplumun aynasıdır, dolayısıyla icra ettiği eserlerde, toplumu ve gündelik hayatın dinamiklerini yansıtırken, ortaya koyduğu karakter ve hikâyelerle, eleştirileri ya da övgülerini dile getirir. Tanzimat Dönemi'nde yazılmış ve sahnelenmiş olan yedi farklı oyun incelemesinde (Gülnehal, Vatan Yahut Silistre, Şair Evlenmesi, İlk Göz Ağrısı, Macera-yık Aşk, Haşmetlü Dilenciler, Zavallı Çocuk) yazarların yaptıkları da tam anlamıyla budur.

Çalışmada izi sürülen modernleşmenin belirleyicileri; eğitim-öğrenim seviyeleri ve konunun önemi, okuryazarlık oranları, akla yatkın/rasyonel düşünce biçimlerinin gelişmesi, meşru otorite, kadınların toplumdaki konumları ve hakları, yeni meslekler, şehirleşme, milli benlik ve aidiyet duygusu, iletişim ve mobilizasyondur. İncelenen oyunlarda da sıklıkla bu anahtar kelimeler kimi zaman doğrudan ve kimi zaman da dolaylı olarak ele alındı.

Dönemin okuryazarlık ve eğitim oranlarının düşüklüğü de göz önüne alındığında, Tanzimat aydınlarının ve sanatçılarının topluma mesajlarını iletmelerinin en etkili yollarından biri de tiyatro olmuştur. Daha önce de değinildiği gibi, tiyatro sahnesinde oyunu izleyen seyirci, olaylara canlı olarak şahit olduğu için, duydukları ve izlediklerinden etkilenme oranı daha da yüksek seviyelere çıkmaktadır. Sonuç olarak, ele alınan dönemin tiyatro yazarları, modernleşmenin ne olduğunu insanlara anlatmak ve modernleşmenin önemli unsurlarını eserlerine yansıtmak adına üstlerine düşen görevi fazlasıyla yapmışlardır.

Kaynakça

Almond, G. A. ve Powell, G. B. (1966). *Comparative politics, a developmental approach*. Boston: Little, Brown and Co.

And, M. (1971). *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

And, M. (1994). *Osmanlı Tiyatrosu*. Ankara: Dost Yayınları.

Baronyan, H. (2013). *Baronyan Oyunları: Bağdaşar Ağpar ve Heşmetlü Dilenciler*. İstanbul: BGST Yayınları.

Berkes, N. (2010). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Berman, M. (2004). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Black, C. E. (1986). *Çağdaşlaşmanın itici güçleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Deutsch, K. W. (1962). *Nationalism and social communication*. Boston: The M.I.T. Press.

Erginün, İ. (1998). Namık Kemal'in Eğitim Konusunda Görüşleri. *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal* içinde (ss. 25-38). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Feraizcizade, M. Ş. (2002). *İlk Göz Ağrısı*. İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.

Gellner, E. (2008). *Uluslar ve Ulusçuluk*. İstanbul: Hil Yayınları.

Giddens, A. (2010). *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hall, S. ve Gieben, B. (1992). *Formations of modernity*. London: The Open University Press.

Hobsbawm, E. (2008). *Devrim Çağı*. Ankara: Dost Yayınları.

Huntington, S. P. (1966). Political Modernization: America vs. Europe. *World Politics*, 18(3), 378-414.

Karpat, K. H. (1972). The transformation of the Ottoman State, 1789-1908. *International Journal of Middle East Studies*, 3(3), 243–281.

Kemal, N. (1994). *Vatan Yahut Silistre*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Kemal, N. (2003). *Gülnehal*. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınları.

Kemal, N. (2009). *Zavallı Çocuk*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti.

Küçük, M. (2011). *Modernite versus Postmodernite*. İstanbul: Say Yayınları.

Lerner, D. (1958). *The passing of traditional society: Modernizing the Middle East*. New York: The Free Press.

Mardin, Ş. (2009). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Nutku, Ö. (2000). *Dünya Tiyatrosu Tarihi 1*. İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.

Oktay, C. (2005). *Siyaset Bilimi İncelemeleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Pekman, Y. (2010). *Çağdaş Tiyatromuzda Geleneksellik*. İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.

Pye, L. (1966). *Aspects of political development*. Boston: Little Brown&Company.

Rostow, W. W. (1965). *The stages of economic growth: a non - communist manifesto*. London: Cambridge University Press.

Rustow, D. A. (1968). *Modernization and Comparative Politics: Prospects in Research and Theory*. New York: New York University Press.

Shaw, S. J. (1965). The Nizam-I Cedid Army under Sultan Selim III 1789-1807. *Brill*, 18(19), 168–184.

Shaw, S. J. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume II: Reform, Revolution and Republic, The Rise of Modern Turkey*. London: Cambridge University Press.

Shils, E. (1971). Tradition. *Comparative Studies in Society and History*, 13(2), 122-159. doi:10.1017/S0010417500006186

Şinasi, İ. (2010). *Şair Evlenmesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Tarhan, A. H. (2002). *Abdülhak Hamid Tarhan Tiyatroları 7 Macerayı Aşk*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Tiyatır Eleştirmenleri Birliği. (1994). *Eleştirmen Gözüyle-Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu Eleştiri Seçkisi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Winham, G. R. (1970). Political Development and Lerner's Theory: Further Test of a Casual Model. *American Political Science Review*, 64(3), 810-818.

Yücekök, A. N. (1984). *100 Soruda Türk Devrim Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Türkiye'den Göç Etmiş Azınlıklar Diasporasında Kültürel Miras Olarak Türk Dili

Armen Tanikyan¹

¹Yeditepe Üniversitesi, armen.tanikyan@yeditepe.edu.tr
0000-0003-0219-7399

Öz

Bu çalışmada, XIX. ve XX. yüzyıllarda çeşitli nedenlerle doğdukları topraklardan göç eden Ermeni, Rum ve Musevi asıllı azınlık gruplarının yazılı ve sözlü dil kullanımlarından, kendi anadillerinin yanı sıra Türk dilini de içselleştirmiş olduklarından söz edilmektedir. Aynı zamanda, Anadolu'nun çokdilli, çokkültürlü ortamında Türk dilinin ortak bileşken bir değer olarak bahse konu grupların dilleri üzerindeki yadsınamaz etkisine yer verilmektedir; farklı zaman dilimlerinde Türkiye'den göç etmiş olsalar dahi, yöresel vurgularla güncel yaşamlarında yer etmiş terimleri, kendi genç nesillerine aktararak, Anadolu kültürü ile olan bağlarını korumaya çalıştıklarına, hatta dünyanın dört bir yanına dil bağı ile bu kültürü taşıdıklarına değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, ortak dil, ortak hafıza, ödünçleme, çiftillilik

Submission Date: 08.11.2018

Acceptance Date: 28.11.2018

Contemporary Research in Economics and Social Sciences Vol.:2 Issue:2 Year:2018,
pp. 299-315

Turkish as a Cultural Heritage Element in Diaspora Minorities

Abstract

In this study, we are going to remind that the Armenian, Greek and Jewish origin minority groups migrating from their native lands in the XIX and XX centuries due to various different reasons have, in their written and verbal use of language, internalized not only their own mother languages, but also the Turkish language. At the same time, the undeniable effects of the Turkish language, as a joint composite value, on the mother languages of the aforesaid minorities within the multi-lingual and multicultural atmosphere of Anatolia are mentioned, and it is also added that even if they have migrated from Turkey in different time slices, these minorities are trying to protect and maintain their links with the Anatolian culture, and are even trying to carry and penetrate this culture into the four corners of the world through this link of language, by transferring and inheriting to their own young generations both their regional accentuations and the terms and expressions imprinted on their contemporary and current lives.

Keywords: Collective identity, joint language, joint memory, lexical borrowing, bilingualism

1. Dilbilim ve sosyal bilimler kavşağında göç

Günümüzde göç, beşerî bilimler alanlarını en çok meşgul eden konuların başında gelmektedir. Evrensel bir olgu olan göçü en yalın tanımı ile insanların buldukları yerden ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal nedenlerden dolayı mekân değiştirmeleri, yaşamlarını yeni bir mekânda devam ettirmeleri olarak açıklayabiliriz. Öte yandan, göçün temel unsurunun birey olduğunu düşünürsek, konunun toplumu da ilgilendirdiğini söylemek yanlış olmaz çünkü doğası gereği göç bir yerin terk edilmesi ile başlar ve bir yere yerleşmekle sona erer ve tüm bu süreç içinde birey, kendisini çevreleyen toplumu sosyokültürel ve ekonomik anlamda etkiler. Diaspora olarak adlandırılan topluluklar ise belirli insan gruplarının ekonomik, sosyal ya da siyasal nedenlerle göç etmesi ile meydana gelirler. Her diasporanın farklı tarihsel ve sosyal hikayesi vardır ve her diaspora kendi kültürünü ve dilini canlı tutma başarısını, göç ettikten sonra kendi içinde yeni bir model geliştirmesine borçludur. Ayrıldığı yerden belli bir sosyal hafıza, gelenek ve kültürü de beraberinde getiren bu topluluklar farklı sosyoekonomik ve jeopolitik koşullara maruz kalsalar dahi kolektif kimlikleri, cemaatlerinin ortak tarihsel geçmişleri ve dilleriyle ilintili kalır. Bu grupların kimlik değerleri zaman içinde değişse dahi ortak geçmişleri ve kültürlerinin korunmasına özel olarak değer verilirler. Öte yandan, psikososyal kimlik ise, göç etmiş kişinin kendini farklı bir toplulukla özdeşleştirme isteğine bağlı olarak, sadece etnik dil ve kültürel birlik içinde olduğu cemaatle değil, aynı zamanda coğrafi ve ekonomik açıdan kendini çevreleyen yeni sosyal yapı ile olan birlikteliğini de içerir. Günümüzde diaspora kültürü, artık tek bir dil ve tek bir kültür imgesinden farklı yönlere doğru kayan ve çokkültürlü, çokdilli olma özellikleri gösteren bir tablo çizmektedir. Gerçek diaspora kimliği, hem yaşadığı mekana uyum sağlayabilen, hem de kendi örf ve adetleri, yeme içme, yaşama alışkanlıkları içine gelip yerleştiği toplumun kültürel ve dilsel değerleriyle kaynaşabilen topluluk anlamını içerir.

Bu çalışmada Anadolu'nun çok dilli, çok kültürlü dokusuna ve Osmanlı İmparatorluğunun geniş sınırları içinde, Türk dilinin yanı sıra kullanılmış birkaç dile değinirken, dilbilimin sosyal bilimlerle olan bağlantısını vurgulayacak; bu dillerde yer etmiş Türkçe tümcelerle beraber Türk

dili ve kültürünün de farklı medeniyetlere nasıl taşınabileceğine dikkati çekmek isteyeceğiz.

Dilbilim alanında ilk olarak Antoine Meillet (1866 – 1936), tarihsel doku ile dilin yapısını birleştirmeye çalışmış, dilbilimin sosyal bilimlerin bir parçası olduğunu ortaya koymuştur (Calvet, 2013, ss. 5-6). Meillet, dillerin de sosyal bir yapısı olduğundan söz eder ve bu yapının tarihsel süreç içinde değişen toplumsal ilişkiler ile tanımlanabileceğine değinir. Araştırmacıya göre bir dili, sadece bir sistemin incelenmesi gibi ele almak yetersizdir, çünkü tüm diller aynı zamanda geçmişlerinde yer alan sosyal ilişkilerle harmanlanır ve değişiklikler göstererek varlıklarını sürdürürler, yani tümlük içinde artsüremleri (diachronie) ve eşsüremleri ile (synchronie) birlikte incelenmelidirler.

Günümüzde dünya üzerinde 200 kadar ülkede, 6000 ile 7000 civarında dilin kullanıldığı tahmin edilmekte (Calvet, 2013, s. 25) ve bu dillerin sürekli olarak birbirlerini etkiledikleri bilinmektedir. Birbirleri ile yakın temas halinde bulunan dillerin, çiftdilli kişiler tarafından kullanılmaları, bu dilleri gerek seslemsel (phonique), gerek sözdizimsel (syntaxique) veya sözlüksel (lexicale) anlamda etkilemekte hatta zaman içinde değiştirmektedir. Biz, konumuz çerçevesinde bir dilden diğerine ödüncleme şeklinde geçiş yapmış kelimelere değineceğiz ve bu kelimeler aracılığıyla kültürler arası bir köprünün nasıl kurulabileceğine değineceğiz.

2. Diglossia veya bir dilin iki seviyeli kullanımı

Birbiriyle sürekli temas halinde olan dillerde, her iki dili de tanıyan konuşucu, bazı terim veya sözcükleri bir dilden diğerine olduğu gibi taşıyabilir. Örneğin, İngilizcede yer alan pek çok sözcüğün aslında Fransızcadan ödüncleme yolu ile aktarılmış olduğu bilinmektedir. Ödüncleme sözcüklere tüm dillerde rastlanır (Calvet, 2013, s. 19). Öte yandan, Ferguson adlı dilbilimcinin 1959’da yayınladığı bir makaleye göre bir toplumda eğer:

- Ayinler veya resmi yazışmalar için kullanılan dil ile aile içinde veya halk edebiyatında kullanılan dil birbirinden farklı ise;

- toplum içinde sosyal statüyü belirleyen belli bir dil yapısından söz edilebiliyorsa;
- aile içi aktarım yolu ile edinilen dil ile, eğitim yolu ile işlenen dil arasında fonolojik veya dilbilgisel kullanım farklılıklarından söz ediliyorsa, o toplumda *diglossia* ya da bir dilin iki seviyeli kullanımını mevcuttur denilebilir.

Bu duruma örnek olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş sınırları içinde 100'e yakın dil ve lehçenin bulunması ve özellikle de Anadolu'da iletişimi sağlayan “ortak bir dil” olarak Türkçenin kullanılmasına rağmen (Strauss, 1995, s. 222), resmî yazışmalar ve edebî eserler için Osmanlıca'nın geçerli oluşu gösterilebilir. Osmanlı İmparatorluğu XV. yüzyıldan itibaren yazın dili olarak Farsçayı benimsemiş (Strauss, 1995, ss. 223-224); yönetici kadrolar, iletişim dili olarak Türkçeyi kullanırken, resmi yazışmalarda Osmanlıca'yı tercih etmişlerdir. Bu durum, Osmanlı'da toplumun *diglossia*yı uzun süreden beri benimsemiş olduğunun bir göstergesidir. Öte yandan, İmparatorluk sınırları dâhilinde yaşayan Arap, Ermeni, Rum, Yahudi, Süryani gibi farklı toplulukların da tıpkı saltanat kadrolarında olduğu gibi kendi anadillerini farklı seviyelerde kullandıkları bilinmektedir (Strauss, 1995, ss. 224-226). Çalışmamızda, Anadolu halklarında nesilden nesile dil aktarımının, okullaşma döneminden ziyade aile içi konuşma yolu ile edinilirken, diller arası ödünçleme veya bir dilden diğerine geçiş (*code switching*) yaparak iletişim kurmanın da olağan karşılandığına değinilecektir. İmparatorluk dâhilindeki farklı milletlerden de sadece Ermeni, Rum ve Yahudi topluluklarının yazılı ve sözlü dil kullanımlarından küçük örnekler sunulacaktır.

3. Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni, Rum ve Musevî topluluklarının yazılı ve sözlü dil kullanımları

Osmanlı İmparatorluk sınırlarında serbest bir şekilde dünyevi okulların açılmasının Tanzimat dönemine rastladığı tahmin edilse de eğitimin XV. yüzyıldan itibaren medreselerde ve özellikle de din adamları aracılığıyla yapıldığı bilinmektedir (Pamukciyan, 2002, s.

12). İmparatorluk dâhilindeki çeşitli milletler de sistem olarak bu örneği benimsenmişlerdir. Anadolu'nun büyük şehirlerinde yerleşmiş olan Ermeni ve Rum cemaatlerin, anadillerinde eğitim almak için ibadethanelerinin yakınında yer alan okullarda din adamları aracılığıyla eğitildikleri görülmektedir (Özdoğan, Üstel, Karakaşlı ve Kentel, 2009, s. 182). Ancak köylerde yaşayanlar için eğitim olanakları çok daha kısıtlıydı. Köylerde okul olsa dahi öğretmen bulmak sorun olduğu için halkların kullandıkları yazı ve konuşma dilleri arasında *diglossia* ya da çiftdillilik söz konusudur. Yani bu topluluklar çoğunlukla kendi dillerinin harflerini tanısalar dahi, yazın dilinde kullanılan ağdalı dili anlamakta zorluk çektikleri gözlemlenir (Strauss, 1995, ss. 229-230). Öte yandan, Türkçenin tüm cemaatler arasında iletişimi sağlayan ortak bir dil olarak yadsınamaz bir etkisinin olduğu ve Anadolu'da yaşayan milletlerin (özellikle de Ermenilerin) kendi anadilleri yerine Türkçeyi benimsedikleri bilinmektedir. Musevî cemaati içinse durum biraz daha farklılık göstermektedir. Musevi cemaati yazarlarından İsak Ferera, 1909 tarihinde yayınlanan bir makalesinde bu topluluk üyelerinin İber Yarımadası'ndan biçare şekilde Osmanlı devletine göç etmelerinden dolayı, Türkçeyi tam olarak bilmediklerini ve onun için de toplum tarafından “*ahlak ve terbiye-i medeniyesi tekammül etmemiş bir kavim*” olarak algılandıklarını vurgular (Mignon, 2014, ss. 105-111). Ancak, Ferera aynı makalenin devamında Osmanlının ideal toplum anlayışı hakkında da bize bazı ipuçları sunar ve farklı millet ve mezheplerin korunmasının, Osmanlı için övünçle bahsedilecek konuların başında geldiğini belirtir.

Anadolu'da eğitim çalışmaları bu durumdayken, XVII. yüzyıldan itibaren Ermeni ve Rum cemaatlerin kendi alfabeleri ile yazılmış ancak okunuşu ve anlamı Türkçe olan pek çok eser vermeye başladıkları gözlemlenir. Örneğin, Ermeni alfabesiyle Türkçe açıklamalara yer verilen ilk eser Sivaslı Mihitarist başrahip (1676 – 1749) tarafından yöredikleri eğitmek amacıyla *Yeni Ermenicenin Dilbilgisine Giriş* adıyla 1727 yılında Venedik matbaalarında basılıp kullanıldığı bilinmektedir (Pamukciyan, 2002, s. 14).

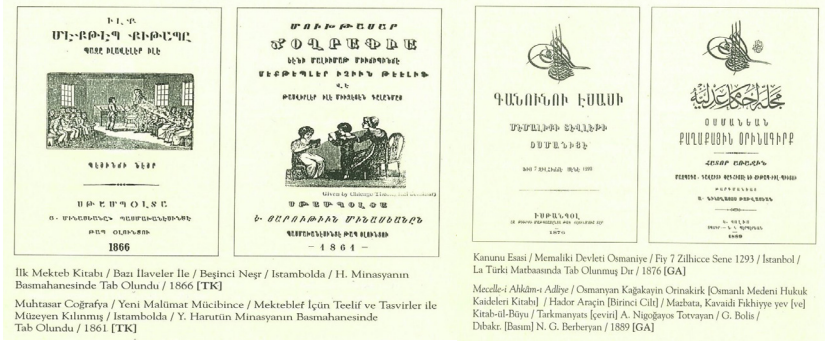
Şekil 1. Ermenice haflerle Türkçe yazılmış kitap kapağı örneği: “Osmanlıca Bilenlere” (Manoukian, 2014).

Zaman içinde bu kullanım şeklinin yaygınlaştığı, XVIII. yüzyıllardan itibaren de basıma hazırlanan sözlük, dilbilgisi ve ders kitabı gibi eğitim araçlarında Ermenicenin yanı sıra Ermeni harfleriyle yazılmış Türkçe açıklamalara da yer verildiği yaygın olarak görülür (Pamukciyan, 2002, s. 235). Kendi anadillerinde yeterli kelime bilgisine sahip olmayan ve Arap harflerini de okumakta zorlanan halk kitleleri için üretilen bu metinler, günbegün artan matbuat faaliyetlerine paralel olarak sık rastlanır hale gelirler. Bazı ders kitaplarının üstünde yer alan açıklamalardan bu kitapların Ermenice bilmeyen okurlar için (*hayca bilmeyenler için*) kaleme alındıkları net bir şekilde anlaşılmaktadır (Strauss, 1995, ss. 234-235).

1864'te Osmanlı'nın idarî sisteminde, vilayet sistemine geçiş gibi yaşanan değişiklikler nedeniyle devletçe de desteklenen bu yayınlar Türkçe – Arapça, Türkçe – Rumca, Türkçe – Ermenice gibi ikidilli yayınlar halinde başta Bursa, Sivas, Diyarbakır, Halep, Kahire, Beyrut olmak üzere 33 vilayette yayımlanmaya başlar (Mildanoğlu, 2014, s. 388). Bu yayınlar iki grup halinde sınıflandırırsak, birincisinde Osmanlı hükümetinin yayımladığı *Takvim-i Vekayi* gibi resmi gazeteler, diğerinde ise süreli yayınlar olarak niteleyebileceğimiz vilayet gazeteleri, folklor, filoloji, edebiyat, din ve tarih gibi geniş bir yelpaze içinde yer alan eserlerin yer aldığını görürüz.

Şekil 2. İlkokullar için şan ve coğrafya kitapları – Osmanlı Medeni Hukuk Kaideleri kitapları - 1877 (Pamukciyan, 2002, ss. XXVI, XXVIII).

3. 1. Ermeni topluluklarının yazılı dil kullanımlarından örnekler

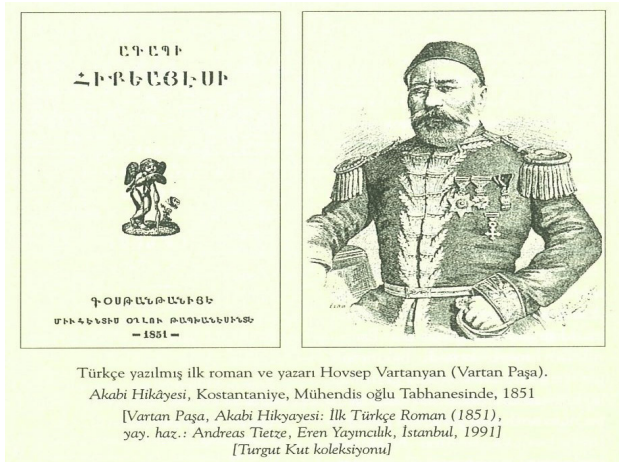
Günümüzde Türkçenin yazımında kullanılan alfabelerin ilk akla gelenleri Arap ve Latin alfabeleridir. Oysa Türkler, Göktürk ya da Orhun alfabesinden itibaren, değişik dönemlerde Uygur, Mani, Brahmi, Süryani, Grek, İbrani alfabeleri gibi on iki değişik alfabe kullanmışlardır (Pamukciyan, 2002, s. 11). Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni toplumunun da kendi anadilinde kaleme alınmış yazılı edebiyatının V. yüzyıldan itibaren var olduğu görülmekle beraber XIV. yüzyıldan sonra Türkçeyi de Ermeni alfabesi ile kullandıkları bilinmektedir. Anadolu Ermenilerinin gerek komşuları ile yakın temas içinde bulunmaları, gerekse yaşadıkları yörelerdeki çokkültürlü ortamda, ortak bir kimliğe bağlanma arzuları nedeniyle Türkçeyi benimsedikleri düşünülmektedir (Strauss, 1995, s. 225). Anadillerinin Türkçeleşmesinin öncülerinin de öncelikle Osmanlı'nın geniş sınırları içinde mallarını pazarlamak amacıyla bir uçtan diğer uca seyahat eden tüccarlar, sonra da grup liderleri ve sanat erbabı zanaatkârları olduğu tahmin edilmektedir (Özdoğan ve diğerleri, 2009, ss. 306-309). Öte yandan, Ermenice harfli Türkçe yazıya “XIV. yüzyıldan itibaren yazma eserlerde, XVIII. yüzyıldan itibaren de basma eserlerde yaygın olarak rastlanır. Türkiye’de ve Ermenilerin göç ettikleri diğer ülkelerde Ermeni harfli Türkçe eserlerin yayınlanması, XX. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra giderek azalsa da 1960'lara kadar devam etmiştir (Özdoğan ve diğerleri, 2009, s. 11).”

Şekil 3. 1912’de Kayseri – Efkere’den Detroit’te göç eden Kocayan aile fertlerinin Ermeni harfli ve Türk dilli mektuplaşmaları (İlıcak ve Varjabedian, 2018).

Araştırmacı Kevork Pamukciyan *Ermeni Harfli Türkçe Metinler* adlı eserinde, Vartan Paşa olarak tanınan Hovsep Vartanyan’ın (1813 – 1879) 1851 yılında Ermeni harfli Türkçe olarak kaleme aldığı *Akabi Hikâyesi* (Kostantiniyye : Mühendisioğlu Matbaası, 1851, 438 s.) adlı eseriyle “*bir Batı edebiyatı türü olan romanın Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde ilk kez*” denenmiş olduğu bilgisini verir (Pamukciyan, 2002, s. 20).

Şekil 4. Vartan Paşa ve Akabi Hikâyesi (Pamukciyan, 2002, s. XX).

Farklı mezheplere mensup iki Ermeni genç arasında yaşanan bir aşk hikâyesinden söz edilen eserde Gregoryen ve Katolik Ermenileri arasındaki çatışmalar işlenmiştir. Eser daha sonra Türkolog Andreas Tietze (1904 – 2003) tarafından Latin alfabesine aktarılmış (Eruz, 2010, s. 105), kısa süre önce de Haik Der Haroutiounian tarafından çevirisi yapılarak, Fransa’da Actes Sud yayınlarının basılacak eserler listesine alınmıştır. Dönemin yüksek öğretim kurumu sayılan Mühendishanede öğretmenlik yapan ve Bahriye Nezareti Tercüme Bürosunda da hizmet veren Vartanyan’ın telif ve tercüme eserleri ve gazeteciliğiyle Ermeni harfli Türkçe literatürün gelişmesinde önemli katkılarının bulunduğu, *Manzume-i Havadis*, *Ruzname-i Manzume-i Havadis*, *Tercüman - ı Efkâr*, *Manzume-i Efkâr* gazetelelerinde yayıncı, editör ve yazar olarak yer aldığı bilinmektedir.

3. 2. Rum topluluklarının yazılı dili kullanımlarından örnekler

Yine aynı şekilde, Anadolu’da Türk dilli ancak yazı karakterleri Yunanca^{1*} olan kitaplara da *Karamanlitika* adı verilmektedir. Aslında *Karamanlı* terimi din, dil, ırk farkı gözetmeksizin İç Anadolu ve Karaman yöresinde yaşayanlara vakfedilen bir niteleme iken zaman içinde daha ziyade Türkçe konuşan, Türklerle beraber yaşayan Hıristiyan - Ortodoks cemaatlere yani Helen değil de Rum (Romalı – Romans – Ρωμαῖος) topluluklara atfedilmiştir. Anadili olarak Türkçeyi benimsemiş olan bu topluluklar İstanbul, İzmir ve Avrupa yakasında yaşayan dindaşları tarafından dışlanmışlar ve inançlarının dahi - kara dinli - tam sayılamayacağı ileri sürülmüştür (Balta, 1999). Karamanlıların Osmanlı İmparatorluğu içindeki tüm toplumlardan ayrı özellikleri vardır: Hristiyan olmaları ile Müslümanlardan, Ortodokslukları ile Katolik ve Protestanlardan, Anadolu olmaları ve Rumca bilmemeleri ile de Rumlardan ayrılırlar (Balta, 1990).

Karamanlı yazının dünyası hakkındaki araştırmalar çok eski tarihlere dayanmamakla beraber^{2*} bu melez dil yazısında ele alınan kaynakların

1 Ortodoks kilisesi mensupları olarak Yunanlılar ve Türkiye Rumlarının ortak kullanımındaki yazı karakterleri.

2 Konu hakkında yapılan ilk yorumlar ve Karamanlitika nitelemesi R. M. Dawkins tarafından Medium Aevum, cilt 1, Oxford 1932, 109 – 125 sayfaları arasında yer almaktadır (Balta, 1999).

içeriklerinin daha ziyade dinî olduğu bilinmektedir. Araştırmacı Evengelia Balta'nın oluşturduğu bibliyografyaya göre, Karamanlı Rumcası ile yazılan ilk metne 1584 tarihinde Alman dilbilimci ve eğitimci Martin Crusius'a ait *Turco-Graecia libri octoda* rastlanmaktadır. Ancak, gerçek anlamda Yunan harfli kitapların basımı 1718 – 1935 tarihleri arasında yer alır ve E. Balta'nın kaynaklarına göre 752 kitap söz konusudur. Bu kitaplara küçük bir örnek olarak Dimitrios Tzolakidis'in *Nor pararan hunarene i hayeren* adlı kitabında Ermenice ve Rumca kelimelerin anlamlarının Türkçe olarak verildiği (1868) gösterilebilir (Strauss, 1995, s. 235). Anadolu'nun Rum Ortodoks kilisesine bağlı bu cemaatin, bir nevi halk dili olarak tanımlayabileceğimiz bu yayınları, Lozan Antlaşması gereğince yapılan Nüfus Mübadelesi sonrasında geçerliliğini yitirmiştir. Ancak biz çalışmamızda, Mübadeleden sonra Atina'da 1924 - 1927 tarihleri arasında düzensiz aralıklarla *Prosfigiki Foni / Muhacir Sevdası* adlı çiftdilli gazetede basılmış 25 şiirden birkaç örnek sunarak devam edeceğiz (Balta ve Alpan, 2016, ss. 15-18). Muhacirler tarafından yazılmış ve kendisi de bir Konya muhaciri olan avukat Hariton Polatoğlu tarafından derlenmiş olan bu şiirler göç edenlerin meşakkatli sürgün serüvenlerini tasvir ederler.

Şekil 5. Karamanlı Muhacirler için Şiirin Sedası (Balta ve Alpan, 2016, s. 7).

Ποὺ κιὸν πολτοῦκ ποὺ κιὸν γεμελή
 Ποὺ τουνιανὶν τατηνὰ πῖρ ἄν ἐββῆλ ἐρμελή
 Ποὺ κιὸν βάρσακ γιάρην πέλκα τὲ γιολδζούγιουζ

Bugün bulduk bugün yemeli
 Bu dünyanın tadına bir an evvel ermeli
 Bugün varsak yann belki de yolcu yuz

Find something today? Then eat it now
 There's not much time to taste it anyhow
 We're here today, tomorrow we'll be gone

Şiirler Anadolu'lu muhacirlerin Yunanistan'da çektiği çilelerin yanı sıra memleket ve dünya olaylarından da haberler verirler. Öte yandan, ilk yılların şokunu atlattıktan sonra, Atatürk devrimlerine dair yorumlar yaparak fesini çıkarıp şapka takan eski yurttaşı / hemşerisi Mehmet'le samimiyetle dertleşen dizelere de rastlanır (Balta ve Alpan, 2016, s. 118):

“*Olan Mehmet³ bu ne hal böyle?
sen de mi şapka geyidin⁴ söyle, bakayım, söyle.
Tıpkı gâvura döndün olan Mehmetçik
Gel gidelim meyhan[em]ize atalım bir ikicik.*”

Şekil 6. Çirkin Muhacir Kadının Namesi (Balta ve Alpan, 2016, ss. 33-35).

ΠΟΥ ΚΙΟΥΝ ΚΙΑ, ΓΙΑΡΙΝ ΚΙΕΛ!
ΤΖΙΡΚΙΝ ΜΟΥΧΑΤΖΗΡ ΚΑΔΙΝΙΝ ΝΑΜΕΣΙ

I

Καρισί κιοζέλ όλάν κιορίρ ισινί
Όλμαγιαν δελπεδέρ σικάρ δισινί.
Γιονάν μεμουρλαρι πιλουρ ισινί
Τζιρκινέ διρλέρ (*έλα αβριον*).

BUGÜN GİT YARIN GEL!
ÇİRKİN MUHACİR KADININ NAMESİ

I

Karısı güzel olan görür işini
Olmayan delbeder* sıkır dişini. *derbeder
Yönan memurları bilür işini
Çirkine dirler *ela avrion*.

LEAVE NOW, COME BACK TOMORROW:
THE UGLY REFUGEE WOMAN'S SONG

I

Those with beautiful wives have it made
The poor vagrants without one are just left to wait
Greek civil servants know what's going on
And they tell the ugly refugee "ela avrion".

3 *Ulan*

4 *giyidin*

3. 3. Ermeni ve Rum topluluklarının sözlü dil kullanımlarından örnekler

Dilbilimsel açıdan Türk dili, eklemli bir dil olarak tanımlanır. Şahıs, zaman, tekil ve çoğul kullanımlarını belirleyen takılar, kelimelerin son hecelerine eklenir. Aynı kullanım şekline Anadolu Ermeni ve Rum topluluklarının güncel dil alışkanlıklarında da rastlanmaktadır. Bu halkların güncel hayatta pek çok Türkçe kelimenin arkasına kendi dillerinin takılarını eklemleyerek kullandıkları bilinmektedir.

Tablo 1. Diller arası ödünçleme şeklinde kullanılan kelimelerde fonetik ayrışmalar (Donabédian, 2006, s. 242).

Batı Ermenicesi	Türkçe	Rumca
<i>bayat</i>	bayat	<i>bayatiko</i>
<i>tembel</i>	tembel	<i>tembelis</i>
<i>dolab</i>	dolap	<i>dulapi</i>
<i>ceb</i>	cep	<i>cepi</i>
<i>hasab</i>	kasap	<i>kasapis</i>
<i>derd</i>	dert	<i>derti</i>
<i>badjanah</i>	bacanak	<i>badjanak</i>
<i>caceh</i>	cacık	<i>caciki</i>
<i>sucuh</i>	sucuk	<i>sucuki</i>
<i>pabuç</i>	pabuç	<i>papuçi</i>
<i>pahlava</i>	baklava	<i>baklavas</i>

Tablo 1’de yer alan sözcüklerde koyu harfler toplulukların farklı vurgularına atıfta bulunmaktadır. Bu sözcüklerin Ermenice veya Rumca karşılıkları tam olarak kendi anadillerinde var olmakla birlikte, halkların kendi aralarında sıkça rastlanan ödünçleme yöntemi ile Türkçe kelimeler kullanmaları, yerel toplulukların kültür paylaşımı yaşamakta zorluk çekmediklerine işaret etmektedirler. Hem anadillerini, hem de Türkçeyi kullanan çiftdilli cemaatlerde bu geçişlerin daha ziyade “*dolap, çarşaf, fistan, döşek, çeyiz, fincan*” gibi ev ve mutfak araç gereçlerinde; yeme içme terimlerinde, hatta “*bol bol, çoluk çocuk, falan fistan, daha beter, hayde babam*” gibi azlık çokluk nitelemelerinde yer aldığı gözlemlenir.

3. 4. Musevi azınlıklar

Sefarad Musevilerinin, özellikle XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarına göç etmeleriyle birlikte, yarımada kullanılan İspanyolca, Portekizce ve Kastiya dillerinin bir karışımı olarak Osmanlı topraklarında hayat bulan *Ladino* (*lad'ino*) – yani İspanyol Musevicesini kullandıkları bilinmektedir. Sefarad dili olarak bilinen Ladinonun, İspanyol Musevileri tarafından sadece Türk topraklarında yaratılmış karma bir dil olması nedeniyle, melez dilde yazılmış edebi eserlere rastlanmaktadır. Musevi cemaati, dinî ve resmî yazışmalar için XIX. yüzyıla kadar, Arapça misali kutsal dil sayılan İbrani alfabesini (*laşon hakodeş*) kullanmaya devam etmiş, Ladino alfabesini ise sadece Aramice veya İbranice yazılan kutsal metinlerin halk sınıfına aktarılıp tanıtılması için kullanmıştır (Strauss, 1995, ss. 226-227). Öte yandan, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, Yahudi aydınları da gelişmelere kayıtsız kalmamış ve

Şekil 7. Mirat Dergisi
(Mignon, 2014, s. 94).

Avram Naon ve İsak Ferera'nın birlikte çıkardıkları Mirat dergisinin 2 Mart 1909 (17 Şubat 1324) tarihli ikinci sayıs.

Osmanlıda o dönem çok sık faaliyet göstermiş olan basın yayın hareketlerine katılmışlardır. Avram Naon ve İsak Ferera'nın başyazarları oldukları ve iki haftada bir Osmanlı harfleri ile Türkçe basılan *Mirat* dergisi bu hareketlere örnek olarak takdim edilebilir.

Bu dergide yer alan yazılarıyla bu cemaatin kullandığı dil ve edebiyat alanındaki gelişmeler, Ermeni ve Rum cemaatlerinin kadar gelişmiş olmamakla beraber, Osmanlı ve Yahudi entelektüel hayatına katkıları olmuş ve Türkçe okuyabilen cemaat mensuplarına

Yahudi tarihi ve düşüncesi hakkında bilgiler aktarırken, bir yandan da cemaat üyelerinin Osmanlı toplumsal ve devlet hayatına etkin bir şekilde katılmalarını teşvik etmeyi amaçlamıştır (Mignon, 2014, s. 100).

Sözlü dil kullanımında ise Musevi cemaati geçmiş kökenleri olmadığına inandığı Ladinoyu zaman içinde terk etmiş, özellikle de 1860'lı yıllardan itibaren kültürel olarak etkilendiği Fransızca'yı kendine anadil olarak benimsemeyi tercih etmiştir (Strauss, 1995, s. 227). XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise, cemaatin Türkçeyi anadil olarak benimsediği bilinmektedir (Ender, 2015).

4. Sonuç

Türkiye'den Amerika'ya göç etmiş Ermeni bir ailenin son kuşak gençlerinden araştırmacı yazar Jennifer Manoukian, Ermenicenin bir parçası haline gelmiş “ Paşam / Paşas” veya “canım – canıs” gibi sözcüklerin asırlar boyu devam etmiş bir birlikteliğin kanıtlarını teşkil ettiklerini, dünyanın dört bir yanına dağılmış göçmenler arasında dil bağıyla geçmişin ruhunu halen canlı tuttuklarını ifade eder (Manoukian, 2014). Aynı zamanda, yurtdışında Ermenice alfabe ile Türkçe yazılmış melez dilli en son kitabın 1968 yılında basıldığını (Dikran Kireçyan, *Destan Kitabı*, Buenos Aires) ve küçükü büyüklü diaspora gruplarının yaşadığı Tebriz, Halep, Şam, Kahire, Beyrut, İskenderiye, Marsilya, Paris, Boston, Buenos Aires, Los Angeles, New York, Pasadena, Philadelphia gibi kentlerde bu kitaplar aracılığıyla Türk dili ve kültürünün yöresel vurgulara sadık şekliyle belleklerde yer ettiğini (Pamukciyan, 2002, s. 22) belirtirken, Türk dilinin Anadolu'dan göç etmiş farklı etnik topluluklar arasında, kültürel bir miras olarak günümüzde de varlığını koruduğunu ifade etmek istiyoruz.

Kaynakça

Balta, E. (1990). Karamanlıca Kitapların Önsözleri. *Tarih ve Toplum*, 74, 18–20.

Balta, E. (1999). Périodisation et typologie de la production des livres karamanli. *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, (87-88), 251-275. doi:10.4000/remmm.306

Balta, E. ve Alpan, A. S. (Ed.). (2016). *Movχατζήρναμέ - Muhacirname: Karamanlı Muhacirler İçin Şiirin Sedası*. İstanbul: İstos Yayıncılık.

Calvet, L. J. (2013). *La sociolinguistique*. Paris: Presses Universitaires de France.

Donabédian, A. (2006). Les “turcismes” dans le lexique del’arménien occidental parlé : approche typologique et fonctionnelle. S. Bosnali ve M. Bozdemir (Ed.), *Contacte des Langues II, Les mots voyageurs en Orient* içinde (ss. 239-256). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Ender, R. (2015). *Las Ultimas Palabras/Son Sözcükler (The Last Words)*. Belgesel.

Eruz, F. S. (2010). *Çokkültürlülük ve Çeviri: Osmanlı Devleti’nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler*. İstanbul: Multilingual.

Ferguson, C. A. (1959). Diglossia. *WORD*, 15(2), 325-340. doi:10.1080/00437956.1959.11659702

Ilıcak, Ş. ve Varjabedian, J. (2018). *Sevgülü Oğlum Garabed Mekdubun Okudum Ağladım, Güldüm*. Histor Press.

Manoukian, J. (2014, 3 Ekim). The Legacy of Turkish in the Armenian Diaspora. *Jadaliyya*. 22 Kasım 2018 tarihinde <http://www.jadaliyya.com/Details/31293> adresinden erişildi.

Mignon, L. (2014). *Hüzünlü Özgürlük: Yahudi Edebiyatı ve Düşüncesi Üzerine Yazılar*. İstanbul: Gözlem Yayınları.

Mildanoğlu, Z. (2014). *Ermenice süreli yayınlar 1794-2000*. İstanbul: Aras Yayıncılık.

Özdoğan, G. G., Üstel, F., Karakaşlı, K. ve Kentel, F. (2009). *Türkiye'de Ermeniler Cemaat-Birey-Yurttaş*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Pamukciyan, K. (2002). *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*. İstanbul: Aras Yayıncılık.

Strauss, J. (1995). Diglossie dans le domaine ottoman. Évolution et péripéties d'une situation linguistique. *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 75(1), 221-255. doi:10.3406/remmm.1995.2625

Politik Bir Fenomen Olarak Ekmek: 2008 Mısır'ında Ekmek İsyanı

Emre Küçükşahin¹

¹emrekucuksahin94@hotmail.com

0000-0001-5772-1253

Öz

Tarihin her döneminde insanlar kıtlıklara bağlı olarak yöneticilerine ayaklanmıştı. Ekmek isyanları ya da IMF isyanları olarak da adlandırılan isyanların son halkası 2007-2008 yıllarında gerçekleşmiştir. Gıda fiyatlarında meydana gelen küresel artış, neoliberal politikalar ve ülkelerin sosyo-politik durumları gibi nedenler, Güney Amerika'dan Afrika'ya kadar birçok ülkede isyanların ortaya çıkmasında başrol oynamıştır. Bu konjunktürde, 2008 yılının nisan ayında Mısır'da başlayan gösteriler zaman içerisinde başta işçiler, kadınlar ve gençler gibi toplumun dezavantajlı kesimlerinin katıldığı rejim karşıtı bir protestoya dönüşmüştür. Protestolar ancak rejimin sert müdahalesi ile bastırılabilmiştir. Başta Mısır olmak üzere Afrika ülkeleri, karşı karşıya kaldıkları krizi iyi yönetememiş ve ekmek isyanlarının nedenleri ilerleyen dönemde görülen Arap Baharının da nedenleri arasında yer almıştır. Bu bağlam bize 2007-2008 isyanlarını, 2010 yılında başlayan Arap Baharının öncüsü olarak okuma imkânı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekmek İsyancıları, Mısır, Afrika, neoliberalizm

Submission Date: 08.10.2018

Acceptance Date: 13.11.2018

Contemporary Research in Economics and Social Sciences Vol.:2 Issue:2 Year:2018,
pp. 317-347

Bread as a Political Phenomenon: Bread Riot in Egypt in 2008

Abstract

As we know from political history, people have rebelled against their administrators due to famines. The last ring of rebellions, also called bread riots or IMF rebellions, took place in 2007-2008. The reasons as the global increase in food prices, neo-liberal social policies and socio-political conditions of countries have played a leading role in the emergence of riots in many countries from South America to Africa. In this conjuncture, the demonstrations that started in Egypt in April 2008 have turned into an anti-regime protest which has been attended by disadvantaged groups such as workers, women and youth. The protests were only suppressed by the harsh intervention of the regime. African countries, especially Egypt, were not able to manage that crisis well and the causes of bread riots were among the reasons for the Arab Spring which was seen in the following period. This context gives us the opportunity to read the 2007-2008 revolts as the pioneer of the Arab Spring, which started in 2010.

Keywords: Bread riots, Egypt, Africa, neoliberalism

1. Giriş

2000'li yılların başında politik bir fenomen olarak tekrar ön plana çıkan ekmek isyanlarının tarihi, Roma İmparatorluğu'na kadar götürülebilir (Africa, 1971). İmparatorlukta M.Ö 22 yılında kıtlık nedeniyle halk ayaklanmaları yaşanmış, İmparator Augustus halk adına buğday satın alarak sorunu çözmeye çalışmıştır (Sachs, 2012, s. 3). (Sachs, 2012, s. 3). Ekmek isyanlarının altın çağı ise ulus devletlerin ve ulusal pazarların oluştuğu 16. yüzyılın ortalarından 19. yüzyıla kadar uzanan zaman dilimidir. Bu zaman dilimi içerisinde ekmek isyanları, özellikle Avrupa'da en yaygın eylem biçimi haline gelmiştir (Tilly, 1971). Örneğin, 18. yüzyıl boyunca İngiltere'de ve Galler'de tahıl fiyatlarındaki artışa karşılık altı yüzden fazla isyan yaşanmıştır. "Aç kalmaktansa idam edilmeyi yeğleriz!" sloganıyla kitleler mısır vagonlarını ele geçirmiş, değirmenlere saldırmış ve fiyatların düşmesi için baskı yapmıştır. Fiziksel şiddetin yanı sıra gösteri düzenlemek ve dilekçe vermek de sık kullanılan araçlardandır. İrlanda da kıtlık yılları olan 1846-1875 yılları arasında fabrikaların yağmalandığı, ihracatın engellenmeye çalışıldığı yüzlerce eylem ev sahipliği yapmıştır. Fransa'da ise 1614-1789 tarihleri arasında 857 ekmek isyanı gerçekleştirilmiş, bunların yüzlercesi 1775'te Flour War adı altında yaşanmıştır (Bohstedt, 2014, ss. 6-11). Erken modern dönemde ekmek isyanları, Kıta Avrupa'sı ile sınırlı kalmamaktadır. İngiltere Hindistan'ında köylülerin önderliğinde çıkan isyanlarda pazarların yağmalandığı, tefecilik yapan yerel tüccarların borç kayıtlarının ortadan kaldırıldığı görülmüştür (Hardiman, 1996).

19. yüzyıl boyunca yoğunluğu azalan isyanlar, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte tekrar gün yüzüne çıkmıştır. 1916-1917 yıllarında savaşın getirdiği koşullar kötü hasatla birleşmiş, başta patates olmak üzere, gıda fiyatlarında yüzde yüzü aşan oranda artış meydana gelmiştir. Bu durum, Birleşik Krallık'ın Cumberland, Harrington, Cleator Moor gibi kasabalarında çoğu zaman ev hanımlarının ve madencilerin önderliğinde düzenlenen boykotlarla ve gösterilerle protesto edilmiştir (Coles, 1978). Savaş yılları sadece İngiltere'de değil, Kuzey Amerika'da da ekmek isyanlarına tanık olmuştur. Kuzey Amerika'da 1916 yılından

itibaren artan fiyatlar, Philadelphia, Boston, Chicago, Toronto ve New York gibi eyaletlerde sosyalistlerin ve kadınların önderliğinde protesto edilmiştir. Amerika’da gerçekleşen isyanlar aynı zamanda kadın hareketinin güçlenmesinde ve kadın haklarının gündemde tutulmasında önemli rol oynamıştır (Frank, 1985). 1920’li yıllarda “kıtlık ülkesi” olarak anılan Çin ise, Çin Halk Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra gıda temelinde kolektif eylemlere tanık olmuştur. Devletin tahıl ambarlarına ve trenlerine düzinelerce saldırı gerçekleştirilmiştir. Ancak başta saldırıları örgütleyenler olmak üzere isyancılar çoğu kez şiddetle cezalandırılmıştır (Dikötter, 2010, s. 294).

Ekmek isyanları, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yaşanan gelişmelerin temel gerekçelerinden biri olmuştur. Üçüncü Dünya ülkelerinin yoksulluğu ve özellikle bu ülkelerdeki insanların karşılaştığı açlık sorunu, komünizmin de etkisiyle tehdit olarak görülmüş, ABD başkanı Truman 1948 tarihli bildirgesinde bunu “Yoksulların yoksullukları hem kendileri için hem de müreffeh alanlar için bir tehdittir.” diyerek vurgulamıştır. Öngörülen olası tehdidi ortadan kaldırmak adına Dünya Bankası ve IMF kurulmuş, “dünyayı beslemek” uluslararası bir hedef olarak belirlenmiştir. Birleşmiş Milletler çatısı altında kurulan Gıda ve Tarım Örgütü (FOA) de bu amaca yönelik çabanın ürünü olmuştur (Patel & McMichael, 2009, ss. 15-16).

1970’li yıllarda refah devletinin sonunun gelmesi ve neoliberal düzenin inşası, ekmek isyanlarının yoğunluğunu artırmıştır. Başta 1977 yılında Mısır’da gerçekleşen ayaklanma olmak üzere, bu dönemde gerçekleşen isyanların hemen hepsi aynı zamanda IMF’nin kemer sıkma programlarına itirazı da kapsamış, dolayısıyla küreselleşmeye ve kapitalist üretim ilişkilerine direnişin somut bir görünümü olmuştur. 1976-1995 yılları arasında bu bağlamda yaklaşık 200 protesto gerçekleşmiştir. Protestoların üçte ikisi Latin Amerika’da gerçekleşmiş olup, bu protestolarda kentli yoksullar, sendikacılar, öğrenciler ve memurlar ön plana çıkmıştır. Arjantin’de yüzlerce marketin yağmalandığı isyanların sonucunda, başkan kaçmak zorunda kalmış ve yapılan seçimden Peronistler zaferle ayrılmıştır (Bohstedt, 2014, ss. 15-16). 1988 yılında Venezuela’da Başkan Perez’in IMF’nin kemer sıkma

programını kabul etmesinin ardından başkent Caracas’ta meydana gelen olaylarda 300 kişi hayatını kaybetmiştir (J. Walton & Shefner, 1994, s. 110). Aynı dönemde Latin Amerika’da gerçekleşen ayaklanmaların benzerleri, Ortadoğu’da ve Kuzey Afrika’da da gerçekleşmiş, 1983’te Fas, 1984’te Tunus, 1985’te Sudan, 1987’de Lübnan, 1988’de Cezayir ve 1989’da Ürdün, ekme ayaklanmalarının en bilindik örneklerine tanık olmuştur (Çetinkaya, 2016). IMF’nin kemer sıkma programlarına karşı ekme ayaklanmaları¹ hem Latin Amerika’da hem de dünyanın başka yerlerinde 1990’larda ve 2000’lerde de devam etmiştir (Auyero, 2007, ss. 73-74). Ekme ayaklanmaları dizisinin son halkaları ise 2007-2008 yıllarında gerçekleşen isyanlar olmuştur.

Tarihsel olarak bu şekilde özetlenebilecek olan ekme ayaklanmalarının nedenlerine ilişkin literatürde farklı açıklamalar mevcuttur. Thompson, 18. yüzyıl İngiltere’inde yaşanan ekme ayaklanmalarını, ekonomisi yerel ve bölgesel olan yoksulların, baskın olmaya başlayan serbest ticarete tepkisi olarak ele almaktadır. Analizini “ahlak ekonomisi” (moral economy) kavramıyla açıklayan E.P. Thompson, bu kavramla ayaklanmaların yeni kurulmaya başlanan ekonomik düzenle sınıflar arasındaki müzakere sürecinin bir parçası olduğunu, serbest ticaretin dönüştürmeye çalıştığı haklara dayandığını öne sürmektedir (Thompson, 1993, ss. 344-350). Buna göre serbest ticarete dayalı yeni ekonomi anlayışı, ahlaki zorunluluklar da dahil olmak üzere pazardaki tüm kontrolleri reddettiği için temel besin maddelerinin fiyatlarındaki anormal artışlar olağan hale gelmektedir (Thompson, 1993, ss. 101-102). Yoksullar ise başta ekme olmak üzere temel besin kaynaklarını geleneksel paternalizmden kaynaklanan bir hak olarak görmekte ve bunların fiyatında meydana gelen yüksek artışları hoş karşılamamaktadır. Özellikle ekme fiyatları yoksulların hoşnutsuzluğunda temel bir göstergedir (Thompson, 2004, s. 102). Ayrıca Thompson, analizinde kadınların ayaklanmalardaki önemine işaret etmektedir. Genellikle kadınların eylemleri başlatanlar olduğunu,

1 Örneklerden de anlaşıldığı üzere 1970’lerden itibaren ekme ayaklanmaları aynı zamanda IMF’nin kemer sıkma programlarına tepki niteliğindedir. Bu nedenle literatürde ekme ayaklanmaları IMF isyanları olarak da anılmaktadır.

çünkü kadınların gündelik hayatta pazarla yüz yüze ilişki geliştirdiğini, dolayısıyla fiyatlara karşı daha duyarlı olduklarını söylemektedir (Thompson, 1993, ss. 234-235).

Fransa'daki isyanlara odaklanan Louise Tilly de ahlak ekonomisi kavramına bağlı kalarak, buradaki isyanların temelinde tahıl üzerinde yerel kontrolün ortadan kalkmasını ve devletin başta fiyatlar konusunda olmak üzere ekonomiden çekilmesini göstermektedir. Charles Tilly ve Gabriel Ardant Amartya Sen ise 1943 yılında Bengal'de yaşanan kıtlığa ilişkin yaptığı çalışmasında, modern zamanlarda yaşanan kıtlıklara neden olarak yetersiz arzın değil, insanların gıda satın almak için gereken ekonomik güçten yoksun olmasını göstermiştir (Patel & McMichael, 2009, ss. 12-14).

Ahlak ekonomisi kavramının yanında “rasyonel tepki teorisi” (rational response theory) de isyanları açıklamakta kullanılmaktadır. Bu teoriye göre, isyanların temel sebebi ekonomik sıkıntılardır. Bu teori bağlamında Bohstedt, isyanların nedeni olarak kötü hasatı, ekonomik krizi ve işsizliği göstermektedir (Sachs, 2012, s. 9). Walton ve Seddon, rasyonel tepki teorisinin bir teori dahi olmadığını, çünkü insanları isyana götüren süreci açıklayamadığını ileri sürmektedir (John Walton & Seddon, 1994, s. 31). Peter Clark ise Avrupa'daki ayaklanmaların sebebi olarak fiyatlarda meydana gelen ani ve yüksek artışların neden olduğu tutarsızlığı ve “adil fiyata dönüş” isteğini işaret etmektedir (Clark, 1976, s. 377). Bienen ve Gersovitz de 70'lerin sonundan 80'lerin sonuna kadar geçen sürede meydana gelen ayaklanmaların analizinde Clark gibi ani ve yüksek fiyat artışlarına dikkat çekmektedir (Bienen & Gersovitz, 1986).

Ekmek isyanları literatüründeki bu açıklamalar Mısır'da 2008 yılında yaşanan isyanın somut bir bağlama oturtulabilmesi için önem teşkil etmektedir. Bununla birlikte, 2008 yılında yaşananların anlaşılabilmesi için neoliberalizmin Mısır'daki inşa sürecini de incelemek gerekir.

2. Neo-liberalizm, Direniş ve Ekmek

1950'li yıllarda, Nasır'ın ulusal kapitalist gelişim planları dâhilinde devlet; kamulaştırmalarla genişlemiş, asgari ücret, emekli maaşları

ve çeşitli sübvansiyonlar ile halkı desteklemiştir. Arap sosyalizmi adı altında izlenen politikada halkın sübvansiyon edilmesi sistemin önemli bir bileşeni olmuştur; çünkü bu sayede temel ihtiyaçların maliyetini düşük seviyede tutarak, kalkınma için kilit bir sektör olan sanayi sektörüne ucuz emek sağlamak hedeflenmiştir (Sachs, 2012, s. 13). Aynı zamanda, sübvansiyonlar karşılığında özellikle kentlerde yaşayan halkın rejime sadakatini sağlayarak sistemi güçlü tutmak da amaçlanmıştır (Hopkins, 1988, s. 108). Bu dönem, sübvansiyonlar nedeniyle “ekmek demokrasisi” (dimuqratiyyatu ‘l-khubz) olarak da adlandırılmaktadır. Buradaki ekmek ifadesi, başta ücretsiz eğitim ve sağlık olmak üzere devlet tarafından sağlanan tüm hizmetleri ifade etmektedir (Sadiki, 1997, s. 135).

1970 yılında Nasır’ın ölümünden sonra iktidara gelen Enver Sedat ile birlikte Mısır, tam tersi bir ekonomik istikamette yol almaya başlamıştır. 1974 yılında ilan edilen “Açıklık” (İnfitah) politikası ile doğrudan yapılacak yabancı yatırımların teşvik edileceği, ekonomide devlet müdahalesinin azaltılacağı ve uluslararası kuruluşlarla ilişkileri geliştirileceği ilan edilmiştir (Gouda, 1981). Sedat’la birlikte Dünya Bankası ve IMF ile sayısı artan görüşmeler sonucunda iki aşamalı bir kredi paketi üzerinde anlaşılmış, bu anlaşmada devletin ekonomideki rolünün azaltılacağı, fiyatlar üzerindeki kontrolün ve sübvansiyonların ortadan kaldırılacağı taahhüt edilmiştir (Marfleet, 2013, s. 119).

“Açıklık” ile ekonomide başlayan liberalleşme, 1970’lerin ortalarından itibaren işsizliğin ve enflasyonun artmasına, sübvansiyonların kaldırılmasına ve kamusal hizmetlerin dejenere olmasına neden olmuş; bu durum halkta hoşnutsuzluk yaratmıştır. Süreç içerisinde biriken hoşnutsuzluklar, 17 Ocak 1977’de Enver Sedat’ın ekmeğin standardını üçte bir oranında azaltan, şeker, pirinç, makarna ve sigara fiyatlarını yükselten kanunuyla büyük gösterilere ve grevlere dönüşmüştür. “Kahvaltımız nerede Geçit’in Kahramanı?2”, “Yenilgi günlerinde insanlar hala et yiyebiliyordu.” Başta Kahire ve İskenderiye’de olmak üzere, birçok kentte “Kahrolsun Sedat”, “Nasır”

2 Hero of the Crossing, 1973 Savaşı nedeniyle Enver Sedat’a takılan isim.

“Bize hasır giydirdikleri yetmiyor, şimdi de ekmeğimizi almaya geliyorlar!” sloganları ile hareket eden göstericilere karşı ordunun müdahalesi sert olmuş, isyanlar sonucunda 79 kişi ölmüş, 1000 kişi yaralanmış, 1500 civarında gösterici tutuklanmıştır (Posusney, 1997, ss. 136-137). İsyân sonucunda devlet, gıda sübvansiyonlarını tekrar yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır (John Walton & Seddon, 1994, s. 185).

Sedat'ın iktidarı, 6 Ekim 1981'de suikast ile hayatını kaybetmesinin ardından sona ererken yerine yardımcısı Hüsnü Mübarek gelmiştir. 2011'e kadar iktidarını devam ettiren Hüsnü Mübarek'in döneminde, neoliberal programlara hız verilmiş, ekonomi politiğin dönüşümü devam etmiştir. Özellikle 1982-1990 yılları arasında, hem küresel krizin hem de Sedat döneminde başlayan ve Mübarek'le devam eden dönüşümün bir sonucu olarak yüksek borç krizi ile karşı karşıya kalınmış, Mısır ekonomisi daha da zayıflamıştır. 1980'lerin ortalarında uluslararası piyasada ton başına \$70-\$80 olan buğday fiyatının 1980'lerin sonunda \$300'lara yükselmesi ve ABD'nin dış yardımlarını kesmesi, Mısır'da gıda fiyatlarının önemli ölçüde yükselmesine neden olmuştur. Ülke içinde mısırın fiyatı ton başına \$84'dan \$132'a, yağın fiyatı \$458'dan \$790'a, şekerin fiyatı ise \$171'dan \$270'a yükselmiştir.

Yükselen fiyatlar karşısında öncelikle ekmeğin kalitesinde ve gramajında değişikliğe gidilmiştir. 1983 ve 1984'te ekmeğin gramajı 168 gramdan 160'a düşürülmüş, 1988'de somundaki buğday oranı %20 azaltılmıştır. 1989'da ise ekmeğin gramajı 130 olmuştur. Aynı zamanda gramaj değişikliklerine yükselen fiyatlar da eşlik etmiştir. Fiyatlardaki yükseliş, sübvansiyon edilen malların karaborsaya düşmesine yol açmıştır. Karaborsanın oluşmasını engellemek için hükümet sübvansiyonlu mallardan yararlanma hakkına sahip olanlarda sınırlamaya gitmiş, önce yurt dışında yaşayanlar daha sonra yatırımcılar, bina, dükkân, otomobil ve arazi sahipleri haklarını kaybetmiştir (Sachs, 2012, ss. 48-50).

1980'ler boyunca artan fiyatlar ve kaldırılan sübvansiyonlar, 77'de kanlı bir şekilde sonuçlanan isyanların, grevlerin tekrar gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. 1984 yılında İskenderiye yakınlarındaki Kafr ed-Davvar şehrinde işçilerin, fiyat artışlarını ve ücret kesintilerini

protesto etmek için düzenlediği gösterilerde 3 kişi hayatını kaybetmiş, 26 kişi yaralanmıştır. Olayların ardından Mübarek yönetimi, önce geçici olarak eski sübvansiyon politikalarına geri dönüşü vaat ederek protestocuları sakinleştirmeye çalışmış; ardından solculardan, işçilerden ve öğrencilerden oluşan muhalefeti tutuklamaya girişmiştir. Ayrıca aynı yıl İçişleri Bakanı Kamal Hasan Ali, iki yıl sürecek sıkıyönetim kanunu ilan etmiştir. 1986 Mayıs'ında ise Kahire banliyölerinde güvenlik güçleri arasında rejimi sarsan bir isyan çıkmış, zorunlu askerlik görevini yapan 17.000'den fazla erin katıldığı ve 100 kişinin öldüğü isyanda lüks oteller, gece kulüpleri ve restoranlar hedef alınmıştır.

Kötüleşen yaşam koşulları, 1988'de işçi sınıfının yoğun yaşadığı Kahire'nin Ain Shams mahallesinde isyana neden olmuştur. Cuma namazının ardından Cemiyet-i İslamiye militanları ile güvenlik güçleri arasında başlayan çatışmalar öylesine büyümüştür ki bir diplomat olayları "1977'den beri ilk kez sıradan insanlar otorite ile yüzleşmek için sokaklara çıkıyor" şeklinde yorumlamıştır. 1989 yılında ise ekmek kıtlığı, Mısır'ın kuzeyindeki El Minya ve Bani Suwayf kentlerinde protestolara neden olmuştur (Sachs, 2012, ss. 53-55).

1980'lerde sadece Mısır'da değil Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki dokuz ülkede de iki düzine büyük protesto ve grev düzenlenmiştir (John Walton & Seddon, 1994, ss. 171-175). Çünkü başta IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların baskısı olmak üzere neo-liberal programlara geçiş yönünde yapılan telkinler sonucunda Ortadoğu devletleri, dünya kapitalist sistemine hızla uyum sağlayarak kademeli olarak refah programlarından vazgeçmiştir. Bu durum ülkelerin gıda sistemine de yansımıştır. Uluslararası kuruluşların desteğiyle ülkeler, "kendi kendine yeterlilik" fikrini geride bırakarak tarım sektörünü uluslararası piyasaya göre üretime yönlendirmiş ve gıda tedarikinde ithalata dayalı uluslararasılaşma esas alınmıştır. Gıda tedarikinde uluslararasılaşma, Ortadoğu ve Afrika ülkelerinin kalkınmasında önem arz eden gıda sübvansiyonlarının ve fiyatlamaların kaldırılmasına, buna bağlı olarak da 80'ler boyunca büyük grevlere ve isyanlara neden olmuştur.

1990'lı yıllarda Hüsnü Mübarek, ekonomik liberalleşme programlarına devam etmiş, Mısır, başta IMF ve Dünya Bankası

olmak üzere uluslararası kuruluşların neoliberal politikaları için laboratuvar haline gelmiştir (Marfleet, 2013, s. 114). Bu bağlamda 1991’de, IMF’nin acı reçetesi ERSAP (Economic Reform and Structural Adjustment Program) anlaşması imzalanmış, bu anlaşmaya uygun olarak gıda sübvansiyonları kaldırılmaya devam edilmiştir. 1993 yılında IMF’ye yönelik hazırlanan niyet mektubunda, enerji fiyatlarının artırılması, şeker dahil gıda sübvansiyonlarının kaldırılması ve ekonomide liberalleşmenin devamına yönelik taahhütler verilmiştir. Verilen taahhütlere bağlı olarak 1992-1993 yılında, pirinçteki ithalat vergileri kaldırılmış, 1980’de ekmeği, unu, şekeri, pirinci, çayı, yağı, fasulyeyi, mercimeği, makarnayı, kahveyi, susamı, peyniri, eti, balığı, yumurtayı ve tavuğu içeren sübvansiyonlar, 1995’te sadece beyaz un, ekmek, yemek yağı ve şekerden ibaret olmuştur (Sachs, 2012, ss. 49-65). Gıda sübvansiyonları kaldırılırken aynı anda reel ücretler uzun vadeli bir düşüşe girmiştir (Harrigan, 2009, ss. 83-93).

1990’lı yıllarda Mübarek yönetiminin gıda sübvansiyonlarını kaldırmasına ve ekonomide liberalleşme hamlelerine karşı toplumsal muhalefet, 1980’li yıllardaki kadar güçlü karşılık verememiştir. Yaşam koşulları günden güne kötüleşmeye devam etmiş olsa da siyasi özgürlüklerde kısıtlama ve hükümetin her türlü muhalefete karşı saldırgan tavrı, hoşnutsuzlukların kamusal alanda somutlaşmasına engel olmuştur.

Siyasi özgürlüklerin kısıtlanması, ekonomideki liberalleşme, gıda sübvansiyonlarının kaldırılması ve bunlara bağlı olarak yaşam koşullarının kötüleşmesi, yoksullar arasında politik şiddete katılımın artmasına neden olmuştur. 1990’lı yıllar boyunca Cemiyet’ül İslamiye, yoksul bölgelerde temel ihtiyaçların karşılanmasına yardım ederek meşruiyetini artırmaya devam etmiştir. Nitekim 1992-1997 yılları arasında İslamcı militanlar, 142 kişinin öldüğü ve 1779 kişinin yaralandığı 741 saldırı düzenlemiştir (Hafez, 2004, s. 71).

1980’li yıllardan itibaren yoksulların yaşam standartları günbegün düşerken, başta önce Sedat’ın sonra Mübarek’in çevresinde bulunan bürokratlar olmak üzere, üst sınıflar yeni ekonomi politikte zenginleşmiştir. Toplumsal sınıfların yaşam standartlarındaki bu

değişim, yeni şehirlerin inşası ile kamusal alanda somutlaşmıştır. 2000’li yıllarda hükümet tarafından geliştirilen Kahire çevresine 40 yeni şehir projesinde, yaklaşık altı yüz bin lüks konut planlanmış ve yapımına başlanmıştır. Kahire’de yaklaşık üç yüz on beş bin üst sınıf aile olduğu düşünülürse, aile başına iki daire düşen bu projenin absürtlüğü anlaşılabilir. Kahire’nin yaklaşık üçte birine denk olan şehirler, nüfusun yüzde ikisinden daha azına yönelik yapılıyor olsa da 1998-2002 yılları arasında Konut ve Kentsel Kalkınma Bakanlığı’nın ulusal yatırım bütçesinin yüzde 22’si bu şehirlerin inşasına ayrılmıştır. Üst sınıflara yönelik bu harcamalara karşılık alt sınıfların mekânsal koşullarını iyileştirmeye yönelik çabalar yetersiz bırakılmıştır. Örneğin, 1992 depreminden sonra hazırlanan yeni kent planlarında yaklaşık 16 milyon kişinin yaşadığı alanlar için hazırlanan program sadece 5,7 milyon kişinin yararlanmasına yönelik hazırlanmış olup yatırımın değeri kişi başına \$25’a denk gelmiştir.

Alt sınıflarla üst sınıflar arasında ayrımcılığa neden olacak bu programların yanı sıra, yeni yapılan lüks binaların yüksek duvarlarla çevrenmesi ve böylece çevresindeki alt sınıfları, “ötekiler” olarak tehdit ilan etmesi, kent yoksullarının kamusal alanda sembolik olarak ötekileştirilmesine neden olmuştur. Bu söylem sadece sembolik bir biçimde kalmamış, aynı zamanda medya tarafından da “güvenlik riski” adı altında dillendirilmiştir. Medyada yoksulların yaşadığı banliyöler çoğunlukla suç, kirlilik ve terörizmle eş değer tutulmuştur. Üst sınıfların yüksek duvarlı lüks şehirlerinin yanındaki yoksul bölgelerin ötekileştirilmesi, özellikle başta eğitim, sağlık ve güvenlik hizmetleri olmak üzere kamusal hizmetlerin bu bölgelere eksik ya da kötü sunulmasıyla somutlaşmıştır. Neo-liberal konut politikaları özellikle banliyölerdeki gençleri derinden etkilemiştir (Singerman, 2013, ss. 7-8).

2008 yılında Uluslararası Finans Kurumu (IFC)’nin bölgenin “üst düzey reformcusu” (“Most Improved in Doing Business 2008,”) ilan ettiği Mısır’da, neoliberal politikalara karşı 21. yüzyıldaki direniş, 1990’lı yıllardan çok daha sert olmuştur. Konut politikaları, artan fiyatlar, reel ücretteki gerilemeler ve özelleştirmeler sonucunda refah standardı oldukça düşen toplumsal kesimlerin muhalefeti, 2008’deki ekmek isyanlarının

öncesinde toplumsal yaşamı politikleştirmiştir. Özellikle 2004'ten sonra kamu firmalarının satışının artması, kitlelere hareketlilik kazandırmış, yaklaşık 2400 grev gerçekleştirilmiştir. 2006 yılından sonra Mısır işçi sınıfı, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Mısır'daki en hareketli toplumsal hareket konumuna gelmiştir. Öyle ki artık sloganlarda sadece ekonomik talepler dile getirilmekle kalmamış, Mübarek rejimini hedef alan söylemler ön plana çıkmıştır. 2007 yılında tekstil işçilerinin grevinde grev liderleri “Biz rejimi değiştireceğiz!”, “Dünya Bankası tarafından yönetilmeyeceğiz!”, “Hükümetin istifasını istiyorum!” gibi söylemlerle hem rejimi hem de uluslararası kuruluşlar üzerinden neo-liberal politikaları hedef almıştır (Beinin, 2011, ss. 190-195). İşçilerin süregelen militan tavrı, 2008'deki ekmek isyanlarında da önemli bir rol oynamıştır.

2000'li yıllarda Mısır, işçi sınıfının yanında farklı toplumsal kesimlerden gelen yeni toplumsal hareketlere de ev sahipliği yapmıştır. İkinci Filistin İntifada'sından ilhamla 2004 yılında orta sınıf hareketi olarak Kefaya (Yeter) kurulmuştur. İslamcıların ve solcuların bir tür koalisyonu olan Kefaya, her ne kadar işçiler ve köylülerle güçlü bir bağ kurmasa da yeni bir örgütlenme örneği ortaya koymayı başarmıştır (Shorbagy, 2007). Kefaya ile birlikte katılımcı demokrasi, bölgesel meclis, diyalog gibi kavramlar toplumsal muhalefetin kelime dağarcığına kazandırılmıştır (Singerman, 2013, s. 17). Bu örneğin ardından “Kefaya ve kız kardeşleri” olarak bilinen birçok gençlik, kadın ve köylü oluşumları kurulmuştur (Bohstedt, 2014, s. 18). Toplumun hemen her kesiminde yaşanan bu hareketlilik bireylerde “biz” duygusunun yaratılmasında ve bireylerin kolektif hareket edebilme kabiliyeti kazanmasında önemli bir eşik olmuştur.

Sonuç olarak 2008 yılının öncesinde Mısır toplumuna baktığımızda, toplumun hemen her kesiminde hoşnutsuzluğun had safhada olduğunu görürüz. Hoşnutsuzluğun temelinde ise 1970'lerde Sedat ile başlayan ve Mübarek yönetiminde devam eden ekonomide liberalleşme ve buna bağlı olarak gıda tedarikinde yaşanan sıkıntılar, artan fiyatlar, özelleştirmeler, reel ücretlerin azalması gibi özellikle alt sınıfları doğrudan etkileyecek gelişmeler bulunmaktadır. Neo-liberal politikalarla birlikte kamu sektöründeki küçülmeye bağlı olarak çok sayıda işçi/memur işten

çıkarılmış, bütçe kesintileri nedeniyle başta sağlık hizmeti olmak üzere sosyal hizmetler azaltılmış ya da kaliteleri düşürülmüştür. Özelleştirmeler nedeniyle işçi sınıfının hem yaşam koşulları hem de çalışma koşulları kötüleşmiş, öyle ki Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre Mısır, işçiler için dünyanın en kötü 25. ülkesi konumuna gelmiştir (Aoude, 2013, s. 246). Kayıt dışı çalışmanın arttığı, ücretlerin düştüğü bu dönemde Mısır, kendisini Hindistan, Çin, Bangladeş gibi emek piyasalarına rakip olarak tanıtmıştır (Singerman, 2013, s. 3). Aynı zamanda gelir dağılımında adaletsizlik artmış, makro planda artan gayri safi yurt içi hasıla alt sınıfların koşullarını iyileştirmemiş, üst sınıfların zenginliğini artırmıştır. 2008'in arifesinde Mısır'daki bu koşullar, 2008 yılındaki ekmek isyanlarını ve ona katılanların profilini anlamak açısından önem taşımaktadır.

3. 21. Yüzyılın İlk Büyük Direnişleri: 2007-2008 Ekmek İsyancıları

Neo-liberal politikalara karşı 21 yüzyıldaki direniş, 2007'nin sonlarında ve 2008'in başlarında aniden yükselen gıda fiyatlarının yarattığı kıvılcımla kritik bir noktaya ulaşmıştır. Başta Afrika'da olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde büyük protesto gösterileri, grevler düzenlenmiştir. Düzenleyici ya da öncü grupları farklı olmak üzere, elli üç Afrika ülkesinden on dördünde protestolara ve grevlere tanık olunmuştur. 2008'in şubat ayında Burkina Faso'nun Bobo-Dioulaso, Ouhiyouya ve Banfora kentlerinde başlayan isyanlarda, gençler ve kentli yoksullar ön plana çıkmış, protestocular çoğunlukla kamu binalarını, mağazaları ve güvenlik güçlerini hedef almıştır (Harsch, 2008, s. 16). Mart 2008'de Senegal'in Dakar kentinde başlayan ve sendikalar tarafından organize edilen protestolarda belediye başkanının ofisi ve Senelec'in (ulusal elektrik şirketi) binası yağmalanmıştır. Nisan'da da devam eden gösterilerde protestocular boş pirinç çuvalları, elektrik faturaları ve "Açız!" sloganlarıyla kötüleşen yaşam şartlarını protesto etmiştir. "Başkan Wade 'saygınlık' için yapılan harcamaları durdurmalı!", "Su ve elektrik pahalı!", diyen protestocuları polis şiddeti bastıramayınca, Başkan Wade, ülkenin ithal pirince olan bağımlılığını azaltma sözü vermek zorunda kalmıştır (Ba, 2008). Sürekli olarak kıtlıkların yaşandığı Moritanya'da da fiyat artışlarından sonra benzer

Şekil 1. 2007-2008 yılında çıkan isyanların konumları
(Berazneva & Lee, 2013, s. 29)

şekilde gösteriler başlamış, bu gösteriler aynı zamanda kitlelerin ülkenin Cumhurbaşkanı Sidi Mohamed'e karşı ilk meydan okuması olmuştur (Berazneva & Lee, 2013, s. 30). Fildişi Sahili'nde ise yaklaşık 1500 kadın "Hayat çok pahalı, bizi öldürüyorsunuz!", "Çocuklarımıza yiyecek ne vereceğiz, nasıl okula gidecekler?" sloganlarıyla protesto gösterileri düzenlemiştir (Bohstedt, 2014, s. 20).

Bu tarihlerde ekmek isyanları Batı ve Orta Afrika'nın yanı sıra başta Mısır olmak üzere Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde de

yaşanmıştır. 2008 yılının şubat ayında Ürdün'de %76 artan akaryakıt fiyatları ve ikiye katlanan temel gıda fiyatları kentli orta sınıf ve işçiler tarafından protesto edilmiştir. 2007'nin sonunda Yemen'de düzenlenen gösterilerde ise on ikiden fazla protestocu ölmüştür. Haziran 2008'de Tunus'taki gösterilerde polisin ateş açması sonucu bir protestocu hayatını kaybetmiş, on sekiz kişi yaralanmıştır. Yüzlerce göstericinin tutuklandığı protestolarda iki sendika lideri de hapis cezasına çarptırılmıştır. Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde ise göçmen işçiler, maaşlarının sabitlenmiş dolar değerine göre ödenmesini protesto etmiştir (Bush, 2010, s. 123).

2007-2008'deki ekmek isyanları Afrika ve Ortadoğu ile sınırlı kalmamış, Asya'da Bangladeş, Kuzey Amerika'da Meksika ve Haiti, Avrupa'da İtalya gibi dünyanın farklı bölgelerindeki 25'ten fazla ülkede görülmüştür (Schneider, 2008, s. 2). Örneğin Meksika'da NAFTA kapsamında 1 Ocak 2008'de mısır, fasulye, şeker ve süt ithalatının serbest bırakılması ile birlikte ülke çapında gösteriler başlamıştır. 30 Nisan 2008'de Peru'da başlayan gösterilerde ise binden fazla kadın, meclisin karşısında artan gıda fiyatlarını protesto etmiştir. Gösteriler ilerleyen aylarda Genel İşçi Konfederasyonu'nun katılımıyla büyümüş, Lima'da altı bin kişi protesto amaçlı tencere fırlatmıştır (Patel & McMichael, 2009, s. 21).

Peki, tüm dünyada hemen hemen aynı zaman diliminde görülen bu küresel başkaldırının nedenleri nedir? Hepsi aynı sebepten, artan gıda fiyatlarından dolayı mı gerçekleşmiştir? 2007 ile 2008 yıllarında mısırın küresel fiyatında yüzde yüz otuzluk, pirinç, fasulye gibi temel gıda maddelerinde ise yüzde yetmiş beşlik artış meydana gelmiş, böylece 21.yüzyılın başından 2008'e kadar geçen zaman diliminde gıda fiyatları reel olarak ikiye katlanmıştır. Headey ve Fan yaptıkları çalışmada, bu artışın 74 düşük gelirli ve 71 orta gelirli ülkeyi önemli ölçüde etkilediğini belirtmişlerdir (Headey, 2008, s. 385). Dolayısıyla 2000'li yılların başından beri süregelen gıda fiyatlarındaki yüksek artış, isyanları tetiklemekte önemli bir rol oynamıştır. Öyle ki bu dönemde süregelen artışlar nedeniyle FAO'nun yöneticisi Jacques Diouf, olası bir ayaklanma silsilesi hakkında uyarıda bulunmuştur (Patel &

McMichael, 2009, s. 21). Ancak küresel çapta gerçekleşen gösterilerin, gıda fiyatlarındaki artışın yanında hem genel hem de özel boyutta başka nedenleri de olmuştur.

Öncelikle, isyanlara dair yapılan ampirik analizler isyanların yoğunlukla yaşandığı Afrika’da, protestoların çoğunlukla yoksulluk ve kentleşme oranlarının yüksek, gıda erişiminin kısıtlı ve siyasi özgürlüklerin sınırlı olduğu ülkelerde gerçekleştiğini ortaya koyarak isyanlara mekânsal açıklama getirmektedir (Berazneva & Lee, 2013, ss. 36-37). Bununla birlikte farklı ülkelerdeki protestocuların yaşam koşullarının yanında, hükümetin istifa etmesi, rejimin yıkılması gibi siyasi talepleri dile getirmeleri, ülkelerdeki baskıcı rejimlerin ve siyasi konjonktürün de isyanlarda katalizör etki yarattığını göstermektedir. Nitekim baskıcı rejimler altında politik faaliyet yürütemeyen muhalifler, sendikalar ve çeşitli dayanışma ağları isyanlarda her zaman aktif bir rol oynamış ve siyasi baskının azaltılmasını, reformların yapılmasını talep etmiştir (Bush, 2010, s. 122). Hükümetlerin politikalarından, hesap verilebilirliğin olmamasından, yolsuzluktan ve baskılardan duyulan rahatsızlıklar sık sık dile getirilmiştir (Harsch, 2008, ss. 15-21). Yani isyanlar “ekmek” ile tanımlanmakla birlikte aslında toplumlardaki temel mücadeleleri ifade etmekte, bu anlamda politik bir tavır içermektedir.

Protestolara katılanların profiline baktığımızda ise çoğunlukla kentli yoksulları, orta sınıfları, gençleri ve kentlerdeki örgütlü insanları görmekteyiz. Neo-liberal ekonomi politikalarıyla günden güne devletin sağladığı sübvansiyonları kaybeden ve reel ücretleri düşen kentli yoksullar, 2007’nin sonlarına doğru artan fiyatların yarattığı kıvılcımla isyanlara katılmışlardır. Gençlerin isyanlara katılımında yoksulluk önemli bir etken olmakla birlikte siyasi özgürlük talebi, işsizlik ve gelecek kaygısı da önemli birer faktördür.

Son olarak isyanlarda örgütlü kesimlerin de etkili olduklarını görmekteyiz. İsyarlarda kimi zaman işçi sendikaları, kimi zaman muhalif siyasi partiler ön plana çıkmakta ve kendiliğinden başlayan isyanları koordine etmeye çalışmaktadır.

4. Mısır’ın Ekmekle Direnişi: 2008

Ekmek isyanlarının tarihi açısından önemli bir yer olan Mısır, 2008 Nisan’ında ekmek isyanlarıyla çalkalanmıştır. Bu kez isyanların merkezi Kahire değil, işçi sınıfının Nil deltasındaki güçlü merkezlerinden biri olan Mahalla el-Kubra’dır. Çoğunluğu tekstil fabrikasında çalışan 25.000 işçi, zaten 2000’li yılların başından beri defalarca greve gitmiştir. Hatta bunlardan 2006 ve 2007’de düzenlenen büyük grevler, ülke çapında grev dalgasının tetiklenmesine neden olmuştur.

2006 ve 2007’deki grevlerde elde edilen kazanımların bir türlü teslim edilmemesinin de etkisiyle Mahalla el-Kubra işçileri asgari ücretin artırılması, artan gıda fiyatlarının düşürülmesi ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi talepleriyle 6 Nisan 2008 Pazar günü için “Facebook” üzerinden grev çağrısında bulunmuştur (Bohstedt, 2014, s. 18).

Oluşturulan Facebook grubu birkaç hafta içinde ülkenin farklı şehirlerinden yetmiş bin üye toplamayı başarmıştır. Mahalla el-Kubra işçilerinin fabrikalara yoğun baskısı, ücretlerin iyileştirilmesi, aylık gıda ödeneklerinin artırılması ve ücretsiz servis gibi taleplerin şirket tarafından karşılanmasına neden olunca grev iptal edilmiştir. Ancak güvenlik güçlerinin şehri ablukaya alması 6 Nisan günü kendiliğinden hükümet karşıtı gösterilere yol açmıştır (Bush, 2010, s. 125). Spontane başlayan gösterilere aynı gün içinde Kahire’den öylesine yüksek katılım olmuştur ki Alia Mosallem, 6 Nisan günü Kahire’nin belirli bölgelerinin hayalet şehre dönüştüğünü belirtmektedir (Mosallem, 2012, s. 127).

Başlangıçta barışçıl protestolarla başlayan gösteriler, polisin göz yaşartıcı gazlarla, jopla, plastik, gerçek mermilerle sert müdahalesi ve fabrikaları işgale girişmesi üzerine biçim değiştirmiştir. Polis müdahalesinin ardından kalabalıklar, caddelere barikatlar kurup taşlarla ve molotof kokteylleriyle güvenlik güçleriyle çatışmaya başlamıştır. Ertesi gün binlerce kişinin Mübarek’in büyük posterlerine saldırıp onları indirdiği gösteriler, aynı zamanda birer rejim karşıtı protestoya dönüşmüştür. Devlete ait araçlar, iktidara yakın olup greve uymayan restoranlar ve dükkânlar hedef alınmıştır (Bohstedt, 2014, s. 19). Gösterilerde aynı zamanda IMF ve Dünya Bankası karşıtı sloganlar da atılmıştır (Patel & McMichael, 2009, s. 28). Polisin sert müdahalesiyle

8 Nisan günü sona eren gösterilerde 331 kişi tutuklanmış, 49 protestocu 3 ile 5 yıl arasında hapis cezası almış, yüzlerce kişi dövülmüş ve on beş yaşındaki Ahmed Ali Mubarek evinin balkonundayken polis kurşunuyla öldürülmüştür (Beinin, 2011, s. 199).

Mubarek rejimi halkın öfkesini yatıştırabilmek için ayaklanmalarla birlikte bir dizi önlem almaya başlamıştır. Ayaklanmaların hemen ertesinde sübvansiyonlu unları karaborsada satan fırıncılara karşı düzenlenen operasyonda on iki bin kişi gözaltına alınmıştır (“Egyptians Riot over Bread Crisis,” 2008). Ayrıca Mubarek, 1 Mayıs’taki konuşmasında kamu sektöründe çalışanların ücretlerinin %30 artırıldığını açıklamıştır (“Food Price Crisis Bites in Egypt,” 2008).

4.1. Mısır’daki İsyanın Nedenleri

2007-2008 isyanlarının en şiddetlisi olan Mısır’daki ayaklanmaların arka planındaki temel motivasyonlar neydi? Bu sorunun cevabı tıpkı diğer isyanlarda olduğu gibi birden fazladır. Öncelikle 2000’li yıllarda uluslararası alanda artan gıda fiyatları Mısır’da da fiyatların artmasına neden olmuştur. Beinin’e göre 2005 ve 2008 yılları arasında Mısır’da etin fiyatı yüzde otuz üç, tavuğun fiyatı yüzde yüz kırk altı oranında artmış ve mart ayı enflasyonu yüzde on beşe yükselmiştir. Artan fiyatlara karşı sübvansiyonların sürekli olarak düşürülmesi ya da daraltılması, Mısırlı yoksulları, fiyatlara karşı korumasız bırakmıştır. Bu durum protestolara katılımda temel motivasyonlardan biri olmuştur. Örneğin protestoculardan biri, başta pirinç, tahıl ve et olmak üzere tüm gıda maddelerinin fiyatlarının arttığını, insanların artık kendilerini besleyemediğinden yakınlarda fiyat artışlarının isyanın arkasındaki temel motivasyonlardan biri olduğunu ortaya koymuştur (Bohstedt, 2014, s. 19).

Yoksulluk sınırının altında yaşayan kırk milyon Mısırlı için temel gıda maddesi olan ekmeğe, hayati bir öneme sahipti. 2000’li yıllarda et, pirinç, mısır gibi temel gıda maddelerinin yanı sıra buğday fiyatlarındaki artış, dünyanın en büyük ikinci buğday ithalatçısı olan Mısır’ı derinden etkilemiş, ekmeğe fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Mısır hükümetinin uluslararası piyasada artan fiyatları dengelemek için sübvansiyonları ve sübvansiyonlu ekmeğin gramajını azaltması,

Mısırlı yoksulları derinden etkilemiştir (Bush, 2010, s. 124). Bununla birlikte gramajı azaltılan sübvansiyonlu ekmeğin üretimine ilişkin fırınlar, kotalar ile sınırlandırılmıştır. Talebe ilişkin herhangi bir sınır yokken arzın sınırlandırılması ekmeğin bulunamamasına neden olmuştur. Salevurakis ve Abdel Haleim birlikte yaptıklarında çalışmalarında, ekmeğin bulma sıkıntısını bir röportajla şu şekilde aktarmaktadır:

“Fırınlarda ekmeğin bulmak kota ve zamanla sınırlı. Sabah 06:00-08:00 arasında ekmeğin alabilirim ama eğer 10 dakika geç kalırsam ekmeğin bulamayacağım” (Salevurakis & Abdel-Haleim, 2008, s. 47).

Yoksullar için üretilen sübvansiyonlu ekmeklere dair sorunlar bunlarla sınırlı değildir. Rejimi baştan aşağı saran yolsuzluk, sübvansiyon sistemine de yansımış, devlet sübvansiyonu ile desteklenen unlar ve ekmekler, devlet görevlilerinin kazanç karşılığı göz yumması ile karaborsaya düşmüştür (Slackman, 2008). Bu nedenle gündelik hayatta uzun ekmeğin kuyruklarında yaralanmalar hatta ölümler yaşanır hale gelmiştir (Patel & McMichael, 2009, s. 27).

Yoksullar için temel gıda maddelerinden biri olan ekmekte yaşanan kıtlık da gösterilere katılımda temel motivasyonlardan biri olmuştur. Gösteriler esnasında da bir protestocu ağlayarak “Ah paşa, ah bey, sübvansiyon edilmemiş bir somun ekmeğin bir poundun dörtte birine mal oluyor!” ekmeğin önemini dile getiriyordu (Bohstedt, 2014, s. 19).

Başta ekmeğin olmak üzere temel gıda maddelerinin fiyatlarındaki artışın yanı sıra protestoların arka planındaki nedenlerden bir diğeri, işçi sınıfının içinde bulunduğu çalışma koşullarıdır. 1970’li yıllardan beri devam eden özelleştirmeler, 2000’li yıllarda artarak devam etmiştir. Özelleştirmelerin yanı sıra artan fiyatlar sonucunda reel maaşların sürekli olarak düşmesi, Mısır işçi sınıfını 21.yüzyılda militanlaştırmış, başta Mahalla el Kubra olmak üzere birçok yerde binlerce grev düzenlenmiştir. Bu grevlerde elde edilen kazanımların bir türlü yerine getirilmemesi, 2008’deki ekmeğin isyanlarına katılımda önemli bir faktör olmuştur.

Son olarak, isyanın arka planında rejime olan öfkeyi görebiliriz. Yaşam koşullarının kötüleşmesine yönelik hoşnutsuzlukla birlikte yolsuzluğa ve toplumun üst sınıflarının zenginleşmesine yönelik tepki, 2008 isyanına katılımı artırmıştır. Protestolar sırasında Mubarek

posterlerinin yanı sıra, lüks restoranların ve mağazaların hedef haline gelmesi üst sınıflara ve rejime yönelik öfkeyi kanıtlar niteliktedir.

4.2. Ayaklanma Boyunca Toplumsal Aktörler

2007-2008 isyanlarının Mısır ayağı, herhangi bir toplumsal gruba atfedilemeyecek kadar geniş katılımlı gerçekleşmiştir. İşçilerin öncülüğünde başlayan protestolara kadınlar, gençler ve orta sınıftan insanlar destek vermiştir. Bu anlamda Mısır protestoları, içerisinde geniş bir toplumsal koalisyonu barındırmaktadır.

4.2.1. İşçi Sınıfı

Mısır'ın işçi sınıfı, özellikle 2000'li yıllarla birlikte ağırlaşan yaşam ve çalışma koşullarının etkisiyle militanlaşmıştır. İşçiler 2004-2010 yılları arasında yaklaşık üç bin eylem gerçekleştirmiştir (Maher, 2011). 2006 ve 2007'de yapılan büyük grevler sonucunda bazı kazanımlar elde edilmiş, bu kazanımların yerine getirilmemesi 2008'deki ekmek ayaklanmasına yol açan temel motivasyonlardan biri olmuştur. Nitekim ayaklanma, işçi sınıfının merkezlerinden biri olan Mahalla el Kubra'da başlamıştır. Ayaklanma süresince hem özel sektördeki hem de kamu sektöründeki işçiler, eylemlerin merkezinde yer alarak ayaklanmayı yönlendirmiştir. (Bush, 2010, s. 125)

İşçilerin eylemler boyunca talepleri sadece çalışma koşulları ile sınırlı kalmamış, başkanı, rejimi ve güvenlik güçlerini de içermiştir. İşçi sınıfının hâlihazırdaki taleplerle eylemliliğini sürdürmesi, Mubarek rejiminin temel çekincelerinden biri olmuştur. Dolayısıyla hem ekmek ayaklanmasında hem de ayaklanmadan sonra rejim, ulusal çapta bir işçi eyleminin önüne geçmek için olağandışı bir baskıya başvurmuştur (Beinin, 2011, s. 191).

4.2.2. Orta Sınıf

Tarihsel olarak ekmek ayaklanması genelde alt sınıflarla ilişkilendirilse de 2008'deki ayaklanmalar için bu durum tam olarak geçerli değildir. Hem ayaklanmalar esnasında hem de ayaklanmalardan sonra toplumların orta sınıfları eylemlerde faal olmuştur.

Mısır'daki ayaklanmalarda da toplumun orta sınıfının özellikle işçilerle dayanışma içinde olduğu görülmektedir. Çünkü artan fiyatlar ve düşen yaşam standartları sadece alt sınıfları değil orta sınıfları da zorlar hale gelmiştir. Ayrıca ekmek ayaklanmaları her ne kadar ekonomik taleplere ilişkin olarak görülse de 2008'deki ayaklanmalar, ekonomik taleplerin yanında baskıcı rejimlerin sona ermesini isteyen siyasi talepleri de içermektedir. Bu bağlamda artık rejimden ve genel olarak kamusal hizmetlerden rahatsızlık duyan orta sınıfların ayaklanmalara katılmaları sürpriz karşılanmamalıdır.

Ayaklanmanın öncesinde, 2007'de düzenlenen ve adeta ayaklanmanın ayak sesi olan beş yüz seksenden fazla eyleme beyaz yakalılar aktif olarak katılmış, Aralık 2017'de elli beş bin vergi tahsildarı greve gitmiştir (Bush, 2010, s. 124). Ayaklanma boyunca da orta sınıfın eylemliliği devam etmiştir. Grev çağrılarında doktorlar, esnaflar ve memurlar katılmış, ofislerini ve dükkânlarını açmamıştır (Mosallem, 2012, s. 128). Benzer bir biçimde avukatlar hem ayaklanma esnasında hem de ayaklanmadan sonra tutuklanan, işkence gören protestocuları yargıda savunmaya devam etmiştir (Bohstedt, 2014, s. 19).

2004 yılında kurulan ve Kahire'nin orta sınıfından oluşan Kefaye Hareketi de 2008'e kadar her ne kadar defalarca güven güçleri tarafından ezilmiş ve ayaklanmadaki rolü çoğunlukla yadsınmış olsa da yeni toplumsal hareketlerden biri olarak ortaya koyduğu örnek, başta gençlik olmak üzere ayaklanmadaki toplumsal gruplara ilham kaynağı olmuştur (Singerman, 2013, s. 16).

4.2.3. Kadınlar

Neo-liberal programlarla birlikte Mısırlı kadınlar, iş hayatında çok daha fazla görünür olmuş, kayıtlı ekonomideki kadın oranı 1981'de %9,9 iken 2006'da %22,34'e çıkmıştır. Özellikle tekstil ve giyim sanayinde kadınlar düşük maaşlarla istihdam edilmiştir.

Kadınların iş hayatında görünürlüklerinin artışı, onları başta eylemler olmak üzere toplumsal hayatın her yerinde görünür kılmıştır. 7 Aralık 2006'da Mahalla el-Kubra'da gerçekleşen grevi kadınlar başlatmış, başlangıçta erkek meslektaşlarının çalışmaya devam etmesi üzerine

“Kadınlar burada! Erkekler nerede?” şeklinde sloganlarla erkeklerin çalışma alanlarına doğru yürüyüşe geçmiştir. Grev liderlerinden biri olan Seyyid Habib, kadınların grev boyunca eve gitmek istemediklerini söylerken, bir başkası ise “Kadınlar erkeklerden daha militandı.” diyerek kadınların grevdeki etkinliğini dile getirmiştir.

2007’de Talkha kasabasında gerçekleşen iki aylık grevde de kadınların ön planda olduğu görülmüştür. Greve katılan işçilerin yaklaşık dörtte üçü kadındır. Grev boyunca kadınlar, kendilerine biçilen toplumsal rollerin aksine, gazetelerde peçeleri ve başörtüleri ile erkeklerle omuz omuza grev fotoğraflarına çıkmıştır. Ağustos 2007’de Damanhur’da gerçekleştirilen grevin ana organizatörlerinden biri de yerel bir sendika komitesinin üyesi olan Aisha Abdal-aziz Abu Sammada idi. Grev boyunca Abu Sammada “Hagga (Hacı) Aisha” ismiyle ün yapmıştır (Beinin, 2011, ss. 192-198).

Kadınlar eylemliliklerini ekmek ayaklanmasında da sürdürmüştür. Fiyatlardaki artış, reel ücretlerin düşmesi, ekmekte yaşanan kıtlık gibi ayaklanmaya neden olan temel sorunların hemen hepsiyle günlük hayatta erkeklerden daha fazla karşı karşıya kalan kadınlar, protestolara faal olarak katılmıştır. Bu sorunların yanında rejimin insanları sindirmede kullandığı temel aracı olan güvenlik güçlerinin ve diğer memurların kadınları istismar etmekten geri durmaması ve adeta bir devlet politikası haline getirmeleri, kadınların politikleşmesinde önemli bir rol oynamıştır (El- Dawla, 2009, ss. 121-136). Ek olarak kadınların güvenliği ve iş hayatında anneliğe dair sağladığı kolaylıklar nedeniyle çalışmak için tercih ettiği kamu sektörünün, neo-liberal politikalarla küçülmeye gitmesi de kadınların rejime yönelik öfkelerini artırmıştır (Singerman, 2013, s. 11). Bu bağlamda hem bu gösterilerde hem de ilerleyen yıllarda gerçekleşen 25 Ocak Devrimi’nde kadınlar “kendi sosyal devrimleri”ne kapı aralamıştır (Biggs, 2011).

4.2.4. Gençler

Hiç şüphesiz Mısır’da uygulamaya konulan neo-liberal politikaların başlıca zarar verdiği toplumsal gruplardan biri de gençlerdir. Gençler, aynı zaman diliminde çeşitli faktörler nedeniyle hem toplumsal

hayattan hem de iş hayatından dışlanmaya ve ötekileştirilmeye maruz kalmıştır.

Öncelikle, Nasır döneminde üniversite mezunlarına verilen iş garantisi Mubarek’le birlikte kaldırılmış, artan üniversite mezunlarına istihdam yaratılamamıştır. Ek olarak 2000’li yıllarda artan özelleştirmelerle birlikte istihdamda olanların da işlerini kaybetmesi, genç işsizliğinin artmasına neden olmuştur (Eğri, 2018, s. 75). 2006 yılında ulusal çapta yapılan anketlere göre tüm işsizlerin yüzde 83’ü on beş ile yirmi dokuz yaş arasındaki, %43’ü ise yirmi ile yirmi dört yaş arasındaki gençlerden meydana gelmiştir (Amer, 2007, s. 11). İstihdamda olanların büyük bir kısmı ise güvenceli veya iyi koşullar altında çalışmamaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), on sekiz ile kırk dokuz yaş arasındaki Mısırlı erkeklerin sadece %19’unun “iyi” işlere sahip olduğunu açıklamıştır. Rakamlara yansıyan bu durum, gençlerin iş piyasasından dışlandıklarını ortaya koymaktadır.

Gençlerin iş piyasasından dışlanmaları, sosyal hayatlarında da önemli sorunlara yol açmıştır. Ortadoğu’nun birçok ülkesinde olduğu gibi Mısır’da da kadın erkek ilişkilerinin temel kurallarından birisi evliliktir. Evlilik aynı zamanda hem genç kadınlar hem de genç erkekler için “yetişkin” olmayı ifade etmektedir. Gençlerin iş bulmakta yaşadıkları sorunlar ya evlenme olanaklarını ortadan kaldırmış ya da ertelemelerine neden olmuş, bu durum onların sosyal hayatlarında sorunlara yol açmıştır. Singerman, “gecikmiş evlilik” olarak tanımladığı bu durum nedeniyle Mısırlı gençlerin yetişkin kabul edilmediklerine, ailelerinden bağımsızlıklarını kazanamadıklarına ve birlikte yaşayamadıklarına dikkat çekmekte ve bu durumun sosyal sorunlara neden olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte neo-liberal politikalarla birlikte Mısır’daki fiyatların uluslararası ekonomideki dalgalanmalardan çok daha fazla etkilenir olması nedeniyle gıda fiyatlarındaki artış gibi evliliğin maliyeti de artmıştır. Özellikle evliliğin maliyetinin kırsal kesimde yaşayan ailelerin hane halkı harcamalarının on beş katına denk gelmesi, alt sınıflar için zorlayıcı bir durum oluşturmuştur. Bu durum, hem gençlerin hem de onların ailelerinin var olan ekonomik düzenden daha fazla mağdur olmalarına neden olmuştur (Singerman, 2013, ss. 10-13).

Gençliğe özgü olan sosyal ve ekonomik nedenler, yukarıda sayılan diğer nedenlerle birlikte gençlerin ekmek ayaklanmalarına katılmalarında rol oynamıştır. Ayaklanmanın ilk günü, Kahire ve Herwan Üniversiteleri'nden yüzlerce öğrenci rejim karşıtı sloganlarla protestolara katılmıştır. Kahire'de bulunan Barolar Birliği'nin kapalı alanında yüzlerce aktivist ve entelektüel, ekonomik reform talep eden dövizleri ve pankartlarıyla protestolara destek vermiş ve “Grev, açlığa ve yoksulluğa karşı meşrudur” şeklinde slogan atmıştır (El Hamalawy, 2008). Aynı zamanda 2008'deki gösterilerin hemen öncesinde, merkezinde genç aktivistlerin bulunduğu 6 Nisan Gençlik Hareketi kurulmuştur. Yeni toplumsal hareketlerin temel özelliklerini taşıyan bu hareket, işçilerin Mahalla el Kubra'da düzenlemeyi planladıkları grevin Mısır'ın tamamına duyurulmasında ve böylece genel bir protesto biçimine dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır (Aoude, 2013, s. 245).

Hem 2004 yılında kurulan Kefaya Hareketi'nden hem de Sırbistan ve Ukrayna gibi dünyanın farklı ülkelerinde kendisiyle hemen aynı dönemde kurulan gençlik hareketlerinden ilham alan 6 Nisan Hareketi, başlangıçta “toplumsal bir hareket oluşturma” amacı gütmeyen bir grup genç tarafından Mahalla el Kubra'daki grev çağrısına destek oluşturmak için açılmış bir Facebook sayfasından ibarettir. Ancak bir anda üye sayısı yetmiş bine çıkan sayfanın çağrısına binlerce kişi katılmış, böylece kendiliğinden bir “toplumsal aktör” doğmuştur. Ayaklanmalar sırasında sayfanın kurucuları yirmi yedi yaşlarındaki İsrâa Abdel Fattah Ahmed Rasid ve Ahmed Maher, güvenlik güçlerinin hedefi haline gelmiş, Rasid ve Maher tutuklanmıştır. Ayaklanmanın ardından hareketin aktivistleri dünyanın farklı bölgelerindeki gençlik hareketlerinin örgütlenme biçimlerini incelemeye devam etmiştir (“April 6 Youth Movement,” 2011). Grup, faaliyetlerine 2008'den sonra da devam etmiş, hem 2011 Mubarek rejimine karşı hem de sonrasında Muhammed Mursi'ye karşı yapılan protestoların çağrıcılarından biri olmuştur (Fattah, 2014).

5. Sonuç

Ekmek ayaklanmaları 16. yüzyıl gibi erken tarihlerden itibaren dünyanın birçok yerinde alt sınıflar ve devlet arasındaki “sözleşmenin”

bozulması durumunda ortaya çıkmış protesto biçimi olmuştur. Thompson, “ahlak ekonomisi” kavramını kullanarak ayaklanmaları, halkın serbest ticarete ve onun birtakım hakları dönüştürmesine tepkisi olarak yorumlamıştır. Bazı sosyal bilimciler ise rasyonel tepki teorisi bağlamında ayaklanmalara gerekçe olarak kötü hasat, kuraklık gibi tamamen ekonomik gerekçeleri göstermiştir.

21.yüzyılın ilk yarısından 70’li yıllara kadar küresel anlamda egemen olan refah devleti kuramının etkisiyle ayaklanmalar nadiren görülmüş olsa da 70’li yıllardan sonra dünya ekonomisine hâkim olmaya başlayan neo-liberal politikalar, ayaklanmaları tekrar gün yüzüne çıkarmıştır. Artan fiyatlara, işsizliğe ve güvencesizliğe karşı başta Latin Amerika, Kuzey Afrika ve Ortadoğu olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde ekmek ayaklanmaları tekrar görülmüştür. Bu isyanların son halkası ise 2007-2008 yıllarında yaşanmıştır. Güney yarım küredeki birçok ülke gıda egemenliğini yitirdiği için uluslararası alanda artan fiyatlardan etkilenmiştir. Bu nedenle başta Afrika olmak üzere, Güneydoğu Asya’dan Kuzey Amerika’ya kadar yaklaşık 30 ülkede çeşitli toplumsal gruplar, artan fiyatları ve kötüleşen yaşam koşullarını protesto etmiştir. Protestoların en şiddetlisi 2008 Nisan’ında ekmek ayaklanmaları açısından önemli bir merkez olan Mısır’da yaşanmıştır. Mısırlı işçilerin grev kararıyla başlayan ve birçok toplumsal kesimin katıldığı ayaklanmalara Mubarek rejimi sert müdahale etmiştir. Yüzlerce kişinin tutuklandığı ve işkence gördüğü olayların sonunda Mubarek, toplumdaki öfkeyi sönmümlendirebilmek için bazı önlemler almak zorunda kalmıştır.

Mısır’da gerçekleşen gösterilerin nedenlerini incelediğimizde karşımıza; neoliberal politikalarla beraber başta ekmek olmak üzere temel gıda maddelerinin fiyatlarındaki fahiş artış, işsizlik, enflasyonla beraber alt sınıfların yaşam koşullarının kötüleşmesi, gelir dağılımında adaletsizliğin artışı ve rejimin artık bir baskı rejimine dönüşmesi çıkmaktadır.

Ayaklanmalara katılan toplumsal aktörleri incelediğimizde ise başta 2000’li yıllardan beri binlerce kez greve çıkan işçi sınıfını, işsizliğin ve yoksulluğun yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlardan ve rejimin

baskısından bunalan gençliği ve orta sınıfı, son olarak da sayılan tüm bu sorunlarla hayatın her alanında ilk elden karşı karşıya gelen kadınları görmekteyiz.

Hem Mısır özelinde hem de ayaklanmaların gerçekleştiği bölgelerde 2007-2008 ayaklanmaları, kendisinden sonraki dönemi şekillendiren başlıca unsurlardan biri olmuştur. Neo-liberal politikalarla başlayan mülksüzleştirmeye, iş piyasasında sömürüye ve kapitalist ekonominin ülkelere zorunlu tuttuğu, alt sınıfları uluslararası piyasada yükselen fiyatlara karşı korumasız bırakan serbest ticarete karşı itirazı temsil eden ekmek isyanlarıyla birlikte toplumsal grupların eylemliliği artmış ve baskıcı rejimlerle toplumsal gruplar arasındaki “sosyal sözleşmenin” sonunu getirmiştir. Böylece baskıcı rejimlerin birçoğu yönetebilirlik kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Bu krize neden olan neoliberal sosyal politikalar, baskıcı rejimler, artan yoksulluk gibi olgular ilerleyen yıllarda Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında Arap Baharı olarak bilinen ve rejimlerin sonunu götüren ayaklanmaların da nedenlerini oluşturmuştur. Bu bağlamda hem Mısır’da hem de diğer Arap ülkelerinde yeni bir dönemi başlatan Arap Baharı’nın habercisi olarak 2007-2008 isyanları bölge tarihinin incelenmesinde önemlidir.

Kaynakça

- Africa, T. W. (1971). Urban Violence in Imperial Rome. *The Journal of Interdisciplinary History*(2), 3-21.
- Amer, M. (2007). The Egyptian Youth Labor Market School-to-Work Transition 1998-2006. *Economic Research Forum Working Paper Series*, 1-41.
- Aoude, I. G. (2013). Egypt: Revolutionary Process and Global Capitalist Crisis. *Arab Studies Quarterly*(35), 241-254.
- April 6 Youth Movement. (2011). 6 Mayıs 2018 tarihinde <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/revolution-in-cairo/inside-april6-movement/> adresinden erişildi.
- Auyero, J. (2007). *Routine Politics and Violence in Argentina The Grey Zone of State Power*. Cambridge: Cambridge University Press, .
- Ba, D. (2008). Hundreds Protest against Food Prices in Senegal. *Reuters*. 6 Mayıs 2018 tarihinde <https://www.reuters.com/article/us-senegal-protest/hundreds-protest-against-food-prices-in-senegal-idUSL2614965820080426> adresinden erişildi.
- Beinin, J. (Ed.) (2011). *A Workers' Social Movement on the Margin of the Global Neoliberal Order, Egypt 2004-2009*. Kaliforniya: Stanford University Press.
- Berazneva, J., & Lee, D. R. (2013). Explaining the African Food Riots of 2007–2008: An Empirical Analysis. *Food Policy*(39), 28-39.
- Bienen, H. S., & Gersovitz, M. (1986). Consumer Subsidy Cuts, Violence, and Political Stability. *Comparative Politics*(19), 25-44.
- Biggs, C. (2011). Women Make Their Power Felt in Egypt's Revolution. *The National*. 16.09.2018 tarihinde <https://www.thenational.ae/world/mena/women-make-their-power-felt-in-egypt-s-revolution-1.434826> adresinden erişildi.
- Bohstedt, J. (2014). Food Riots and the Politics of Provisions in World History. *IDS Working Paper*, 1-31.

Bush, R. (2010). Food Riots: Poverty, Power and Protest. *Journal of Agrarian Change*(10), 119-129.

Clark, P. (1976). Popular Protest and Disturbance in Kent, 1558–1640. *The Economic History Review*(23), 365-382.

Coles, A. J. (1978). The Moral Economy of the Crowd: Some Twentieth-Century Food Riots. *Journal of British Studies*(18), 157-176.

Çetinkaya, Y. D. (2016). Arap Ayaklanmalarını Anlamak: Bağlam, Devrimciler ve Karşı-Devrimciler. *Başlangıç Dergi*. 21 Eylül 2018 tarihinde <http://baslangicdergi.org/arak-ayaklanmalarini-anlamak-baglam-devrimciler-ve-karsi-devrimciler/> adresinden erişildi.

Dikötter, F. (2010). *Mao's Great Famine The History of China's Most Devastating Catastrophe 1958-1962*. Londra: Bloomsbury Publishing Plc.

Egyptians Riot over Bread Crisis. (2008). *The Telegraph*. 21 Mayıs 2018 tarihinde <https://www.telegraph.co.uk/finance/economics/2787714/Egyptians-riot-over-bread-crisis.html> adresinden erişildi.

Eğri, T. (2018). İşsizlik ve Ekonomik Çıktı İlişkisi: Mısır İçin Okun Yasası Analizi. *Journal of Yaşar University*(13), 68-78.

El- Dawla, A. S. (Ed.) (2009). *Torture: A State Policy, Egypt: The Moment of Change*. Londra: Zed Books.

El Hamalawy, H. (2008). Pigs Abort Mahalla Strike; Hell Breaks Loose. *Arabawy*. 21 Eylül 2018 tarihinde https://arabawy.org/4142/Pigs_abort_Mahalla_strike%3B_HELL_BREAKS_LOOSE adresinden erişildi.

Fattah, E. A. (2014) *Interview: Esraa Abdel Fattah/Interviewer: M. Disler*. Harvard Politic Review. 22 Eylül 2018 tarihinde <http://harvardpolitics.com/hprgument-posts/interview-esraa-abdel-fattah/> adresinden erişildi.

Food Price Crisis Bites in Egypt. (2008). *BBC News*. 15 Eylül 2018 tarihinde <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7381766.stm> adresinden erişildi.

Frank, D. (1985). Housewives, Socialists, and the Politics of Food: The 1917 New York Cost-of-Living Protests. *Feminist Studies*(11), 255-285.

Gouda, A.-K. (1981). Looking Outside, or Turning Northwest? On the Meaning and External Dimension of Egypt's Infitah 1971-1980. *Social Problems*(28), 394-409.

Hafez, M. M., Wiktorowicz, Quintan, (Ed.) (2004). *Violence as Contention in the Egyptian Islamic Movement*. Indiana: Indiana University Press.

Hardiman, D. (1996). Usury, Dearth and Famine in Western India. *Past & Present*, 113-156.

Harrigan, J., El-Said, Hamed. (2009). *Economic Liberalisation, Social Capital and Islamic Welfare Provision*. Londra: Palgrave Macmillan.

Harsch, E. (2008). Price Protests Expose State Faults. *Africa Renewal*(22).

Headey, D., Shenggen, Fan,. (2008). Anatomy of a Crisis: The Causes and Consequences of Surging Food Prices. *Agricultural Economics*(39), 375-391.

Hopkins, R. F. (Ed.) (1988). *Political Calculations In Subsidizing Food*. Maryland: Johns Hopkins University Press.

Maher, S. (2011). The Political Economy of the Egyptian Uprising. *Monthly Review*. 20 Eylül 2018 tarihinde <https://monthlyreview.org/2011/11/01/the-political-economy-of-the-egyptian-uprising> adresinden erişildi.

Marfleet, P. (2013). Mubarak's Egypt — Nexus of Criminality. *State Crime Journal*(2), 112-134.

Mosallem, A. (Ed.) (2012). *These Are Liberated Territories' – Everyday Resistance In Egypt: Dismantling State Power, Experimenting With Alternatives And The Growing Movement From 2000 To 2010*. Londra: Routledge.

Most Improved in Doing Business 2008. *Doing Business*. 17 Eylül 2018 tarihinde <http://www.doingbusiness.org/Reforms/Top-reformers-2008> adresinden erişildi.

Patel, R., & McMichael, P. (2009). A Political Economy of the Food Riot. *Review: Political Economic Perspectives on the World Food Crisis*(32), 9-35.

Posusney, M. P. (1997). *Labor and the State in Egypt*. New York: Columbia University Press.

Sachs, R. (2012). *On Bread and Circuses: Food Subsidy Reform and Popular Opposition in Egypt*. Stanford University,

Sadiki, L. (1997). Towards Arab Liberal Governance: From the Democracy of Bread to the Democracy of the Vote. *Third World Quarterly*(18), 127-148.

Salevurakis, J. W., & Abdel-Haleim, S. M. (2008). Bread Subsidies in Egypt: Choosing Social Stability or Fiscal Responsibility. *Review of Radical Political Economics*(40), 35-49.

Schneider, M. (2008). 'We Are Hungry!': A Summary Report of Food Riots, Government Responses, and State of Democracy in 2008. 22 Eylül 2018 tarihinde <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.527.1678&rep=rep1&type=pdf> adresinden erişildi.

Shorbagy, M. (2007). Understanding Kefaya: The New Politics in Egypt. *Arab Studies Quarterly*(29), 39-60.

Singerman, D. (2013). Youth, Gender, and Dignity in The Egyptian Uprising. *Journal of Middle East Women's Studies*(9), 1-27.

Slackman, M. (2008). Egypt's Problem and Its Challenge: Bread

Corrupts. *The New York Times*. 12 Eylül 2018 tarihinde <http://www.nytimes.com/2008/01/17/world/africa/17bread.html> adresinden erişildi.

Thompson, E. P. (1993). *Customs in Common*. Londra,: Penguin Books.

Thompson, E. P. (2004). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Tilly, L. A. (1971). The Food Riot as a Form of Political Conflict in France. *The Journal of Interdisciplinary History*(2), 23-57.

Walton, J., & Seddon, D. (Eds.). (1994). *The Middle East and North Africa*. Cambridge: Blackwell Publisher.

Walton, J., & Shefner, J. (Eds.). (1994). *Latin America: Popular Protest and the State*. Cambridge: Blackwell Publisher.

